

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA - MŰVÉSZET - TUDOMÁNY

2009. JANUÁR

Mediterrán hangulat

MEZEY KATALIN VERSEI:	5
Pannohalma alatt	
Egy havas nap Pécssett	
Kettős bordicséret	

Quasimodo költői verseny, 2009

VASY GÉZA.	9
A költészet halhatatlan	
JOSEPH FARELL.	10
A dal, a valóság és az álom: Salvatore Quasimodo költészete	
TÓTH KRISZTINA	14
A világ minden országa	
SZÉCHENYI ÁGNES	16
Laudáció	
Tóth Krisztina verséről	
BARNA T. ATTILA	18
Lehajtott fejjel ült tovább	
MADARÁSZ IMRE	19
Laudáció	
Barna T. Attila verséről	

Bertha Bulcsú emlékezete

MARAFKÓ LÁSZLÓ	21
A napfény lovagja	
BÁGER GUSZTÁV	24
Balaton – újrahalva, újratöltve	
GULYÁS PÉTER PÁL	27
Beszélgetés a tihanyi Visszhanggal	
BODOSI GYÖRGY	28
Gondolkodók magányossága	

Huszedik század

GEREBEN ÁGNES	33
Alekszandr Szolzsenyicinről, hogy ne felejtjük el a XX. század bűneit	

Szépirodalom

KABDEBÓ TAMÁS	39
GIZELLA és INGRID	
WEINER SENNYEI TIBOR	44
Irkaírkák	
SZÓCS GÉZA	48
Románc Füreden	
SZÁLINGER BALÁZS	52
Tájvers	
BÚZÁS HUBA	53
Intenzív - éjjel	
RÉFI JÁNOS	54
Michelangelo képzelt szonettjeiből	

Jókai nyomában

KERÉNYI FERENC	59
Jókai Mór és Paulay Ede	
FÁBRI ANNA	64
Ki beszél(t) itt latinul?	

Táj, emlék, hagyomány

NYILASY BALÁZS	71
A Szondi két apródja és a történelmi ballada megújítása	
SUHAI PÁL	76
Kései levél Simon István költészetéről	
DR. LAKATOS ISTVÁN	78
Négy költő dedikációja Németh Lászlónak	
SOLYMÁR JÓZSEF	80
Körpanoráma	
KELECSÉNYI LÁSZLÓ	84
Füred-napló	

Művészet

KELLEI GYÖRGY	87
Mindenben megtalálom a szépséget	
SALAMON NÁNDOR	97
Levelek a Mesternek	
KOVÁCS ÁGNES	112
Objektek szeptember 11-e után / Bárdy Margit kiállítása	

Könyvekről

HERTH VIKTÓRIA	115
Szépen a szépről – egy gömbölyű világról	
G. ISTVÁN LÁSZLÓ	116
Remélem, belátjuk	
GÁTI KLÁRA	117
Az életút eleje	

SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bakonyi István tanár, Balatonfüred • Barna T. Attila költő, a 2008-as Quasimodo verseny díjazottja, Bp. • Báger Gusztáv költő, a 2008-as Bertha Bulcsú-ösztöndíj nyertese, Bp. • Bodosi György költő, Pécsely • Búzás Huba költő, Veszprém • Fábri Anna irodalomtörténész, Bp. • Joseph Farrel egyetemi tanár, Skócia, University of Strathclyde • G. István László kritikus, Bp. • Gáti Klára kritikus, Bp. • Gereben Ágnes történész, Bp. • Gulyás Péter Pál író, a 2008-as Bertha Bulcsú-ösztöndíj nyertese, Bp. • Herth Viktória művészettörténész, Veszprém • Kadobó Tamás író, Írország • Kelecsényi László író, Bp. • Kellei György újságíró, Balatonfüred • Kerényi Ferenc † (1944-2008) irodalomtörténész, Bp. • Kovács Ágnes művészettörténész, Bp. • dr. Lakatos István orvos, Bp. • Linczényi Endre ny. egyetemi oktató, Bp. • Mezey Katalin költő, Bp. • Madarász Imre egyetemi tanár, Debrecen • Marafkó László író, Bp. • Nyilassy Balázs irodalomtörténész, Bp. • Praznovszky Janka tolmács, Szigetszentmiklós • Raffay Béla szobrászművész, Salföld • Réfi János költő, Sümeg • Salamon Nándor művészettörténész, Szombathely • Solymár József író, Solymár • Suhai Pál költő, Bp. • Szálinger Balázs költő, Bp. • Széchenyi Ágnes irodalomtörténész, Bp. • Szócs Géza költő, Kolozsvár • Tóth Krisztina költő, a 2008-as Quasimodo verseny győztese, Bp. • Vasy Géza kritikus, a Magyar Írók Szövetségének elnöke, Bp. • Weiner Sennyei Tibor író, Szeged.

Mezey Katalin

PANNOHALMA ALATT

*A Pannonhalma alatti rét
füveiben akartam kézzel foghatón
megörökíteni a Mindenséget.
Mert ha a rét minden levélkáját,
minden fűszálát és minden virágját
egyenként lefényképezem,
el kell jutnom a Végtelenhez.
Emiatt nem jutottunk fel a hegyre,
ahonnan a nevezetes apátság
nyugtalanítón tekintett le ránk.
Már nem tudom, hogy veled voltam-e,
de jól emlékszem, besötétedett,
a harmat úgy jelent meg a cipőnkön,
mintha a földből esett volna az eső.*

EGY HAVAS NAP PÉCSETT

*Volt már hó Pécssett máskor is,
fehér fátyol hullott a háztetőkről,
s a napsütötte utcák csikorogtak,
ahogy a hó csikorog a cipőktől.*

*Volt már hó Pécssett hajdan is,
mikor te még nem jártál benne.
Várkonyi Nándor bakancsa indult
a hóban fürdő Jakabhegyre.*

KETTŐS BORDICSÉRET

*Az asszony mondja:
A férfi, hogyha nem iszik, komor,
kedvetlen, kákán is csomót keres,
faggat, elszámoltat, veszekedik,
a pénzeszacskó száját beköti.*

*De ha felhajt már jókor egy pohárral,
mindenkivel évődő és beszédes,
nem számolja a pénzt, amit kiad,
a két hónapja megvett selymet is
hajlandó akár újra kifizetni.
Simul, szorongat, kényeztet, ígér,
sír, könyörög, zsarol és fenyeget,
mégis azt teszi, amit te akarsz,
könnyen az újjad köré tekered.
A férfi s a bor, mint test és a lélek,
egymás nélkül mindkettő kevesebb.*

A férfi mondja:

Az asszony, hogyha nem iszik, kíváncsi,

mindenre figyel, mindent megjegyez.

Percre számolja jöttöd-mentedet,

mint bolygó pályáját a csillagász.

Zsebedet, tárcádat, táskádat, mint a röntgen,

átvilágítja, észre sem veszed.

Zsebkendőd, leveleid, ingedet és gatyádat

legjobb, ha rögtön nála keresed.

De ha iszik, szavait egybeölti,

maga se tudja, kinek mit beszél.

Feltárja lelke legbelsőbb zugát is,

de végbe viszi, amit fejébe vesz.

Amit nem tenne soha a szemed láttán,

most megteszi, ha akarod, ha nem.

Hódításait kérkedve tartja számon,

másra nem is emlékszik, nemigen.

Asszony és bor, pokol és a sátán,

ha együtt vannak, tudod, mire számíts.

Külön-külön: kettőzött a veszély.

Vasy Géza

A KÖLTÉSZET HALHATATLAN

Már a huszadik században, főként az első világháború óta rendre fölvetődött a kérdés: van-e létjogosultsága a költészetnek? S ha nincsen, akkor szükséges-e olvasni, előadni, hallgatni a verseket? Komoly kritikusok, tudós esztéták meditáltak ezen, jóslták a líra halálát itt Magyarországon s másfelé is, s aztán a valóság rendre rácsófolta aggodalmaikra, jóslataikra. Gondoljunk csak például Babits Mihály, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nagy László vagy a nálunk is méltán számon tartott Giuseppe Ungaretti, Eugenio Montale, Salvatore Quasimodo vagy Mario Luzi klasszikus életművére, amelyek a költészet halhatatlanságát tanúsítják. Az irodalom egészen belül a költészet ma sem veszített nagyszerűségéből. Ámde így látják-e ezt a lehetséges olvasók is?

Itt, ezen a füredi ünnepségen, ezen a megemlékezésen és versünnepen, vagy évente a Költészet Napján persze mint-ha minden rendben lenne. De ne áltassuk magunkat: az általános- és a középiskolai tanulmányokat befejezve nagyon kevesen maradnak meg rendszeres versolvasónak.

A lírai művek megismeréséhez és befogadásához segítségre: közvetítőkre van szükség. Minden értelmezés közvetítés is: a tanaré, a kritikusé, a versmondóé s természetesen a költőé is. József Attila egy esztétikai fejtegetésében arra a következtetésre jutott, hogy az nem szükséges, hogy éppen ő verset írjon, de az szükséges, hogy versek íródjanak, „mert különben meggörcsölne a világ gyémánttengelye”. A költők azóta is írják a verseiket világszerte, s a gyémánttengely a törvény szerint forog akkor is, ha csak keveseknek van erről tudomása. A költészet hozzátartozik az emberekkel benépesedett földgolyó működőképességéhez. Nem az számít, hogy milliárdokban vagy csupán milliókban mérhető az azok száma, akik versolvasók. Nem az számít, hogy a körülbelül 12 millió magyarból hányan tartják számon Arany Jánost, József Attilát vagy a kortárs költőket, a mintegy hatvan millió olaszból Dantét, Carduccit vagy Quasimodót. Az a fontos, hogy a költészetből olyan szellemiség sugárzik, amelyet egyetlen személyiség sem nélkülözhet.

A költészet a kultúra nélkülözhetetlen része az emberré válás óta. Oly módon, miként a tűz, miként a szerelem.

Manapság világszerte nem is kevesen úgy gondolják, hogy messze vagyunk már Homérosztól, Dantétól, de Montaletól vagy József Attilától is, s ebben a másféle, ezredfordulós világban semmi szükség az emberiség lírai örökségére s azokra, akik ennek szellemiségét folytatják. Nincs igazuk. Azt komoly szakemberek is megállapították már, hogy a lírai művek igazából lefordíthatatlanok, annyira a megírás nyelvéhez kötődnek. Anyanyelveink gazdagsága és a műfordítók tehetsége azonban számtalanszor bebizonyította már, hogy mégiscsak van egy olyan, a konkrét nyelvhez kötött, de arról mégis egy másik nyelvre átültethető szellemiség, esztétikum, amely megragadja a befogadót. Régióta, valóban ezer éve tanúsítják ezt a magyar-olasz kulturális kapcsolatok, tanúsítja az olasz irodalom remekműveinek magyarra való fordítása, azok népszerűsítése. A kortárs irodalom nélkül azonban nemcsak a nyelv satnyul el, hanem a klasszikusok is elhalványulnak, felejtődnek. Ezért olyan irodalmi életre van szükség, amely e kettő egészséges összhangját tudja biztosítani.

Balatonfüred szemléletes és követendő példáját adja ennek. Már 16 éve ad otthont a nemzetközi költőtalálkozóknak, a Salvatore Quasimodo-költőversenynek. A Balaton melléke régióta „a múzsáknak szentelt kies tartomány”, s ezen belül Füred dicsekedhet, egészen a XVIII. századig visszanyúlóan, a legtöbb hagyománnyal. A magyar művelődés- és irodalomtörténetbe kitörölhetetlenül beírta a nevét ez a város. S azon szorgoskodik, hogy ez a jelenkorban se legyen másképpen. Itt járva nemcsak az érezheti meg az elmúlt korok szellemiségét, aki azt könyvekből ismeri, hiszen léptenyomon figyelmeztet bennünket valami erre a kulturális örökségre. Szobrok, emléktáblák, múzeumok, aztán kiállítások, rendezvények, nemcsak helytörténeti jelentőségű új könyvek, legújabbán pedig irodalmi folyóirat, a Tempevölgy bizonyítja a szellemi élet elevenségét. Nemcsak a beteg test gyógyulhat Füreden, hanem a lélek is megújulhat, s erre bizony nagy szükség van, mert a globalizáció szellemi és erkölcsi rombolásával szemben helyt kell állni.

Benne élünk egy romlékony világban, s romlékony életünket szeretnénk rendezettebben leélni. A költészet azt is tudatosítja bennünk, hogy a társadalom soha nem működött harmonikusan, s azt is, hogy az ember mindig és mégis szerette volna jobbá varázsolni, hogy az ő személyes sorsa is jobb legyen. Minden jó vers, beleértve a legtragikusabbakat is, az élethez adhat erőt.

A DAL, A VALÓSÁG ÉS AZ ÁLOM: SALVATORE QUASIMODO KÖLTÉSZETE

Ausztráliában egy tudós hosszú évek kutatásai után kiadott egy könyvet az ottani őslakosság "mitológiájáról", amelyet a szerző nagy meglepetésére, egyúttal csalódottságára, maguk az őslakosok erősen bíráltak. Nem mintha a szerző monográfiája tévesen ábrázolta volna kultúrájukat, inkább a "mítosz" szó használatát nem akarták elfogadni, túlságosan eurocentrikusnak ítélték azt. Inkább az Australia Dreaming kifejezést kedvelik, az álmodó Ausztráliát. Az álom tehát, mint transzcendens, emelkedetten poétikus és mitikus elem (európai terminusokkal szólva), olyan erő, amely áthelyezi az emberi lényt a mindennapi dimenziójából egy másikba, amely a lét mélyebb rétegeibe jut el, és amely bár visszatükrözi az életet, de más színekkel látja.

1949-ben Salvatore Quasimodo kiadta Az élet nem álom című kötetét, amelynek címét feltételezhetően Calderon de la Barca spanyol író híres színműve, Az élet álom ihlette. Egy költő számára az álom fogalma gondolatébresztő, és mivel ez a szó többször is visszatér Quasimodo műveiben, rövid felszólalásomnak azt a kissé merész, de határozottan prózai címet szerettem volna adni, hogy Az élet álom is. Részben azért (és tudom, hogy ez a kritikusok nagy része által nem osztott vélemény), mert a kilenc verset és a négy Ovidius fordítást tartalmazó gyűjtemény számomra mélyen megrendítő és felkavaró, részben pedig azért, mert ez a kötet Quasimodo műveinek – és nem csak időrendi sorrendben – központja és fő reprezentánsa. Legvégül pedig úgy gondoltam, hogy a címbéli "álom" által sugallt gondolatban össze lehet kapcsolni a "két" Quasimodot.

Vegyük példának a gyűjteményből a Thanatos Athanatos költeményt. A vers emelkedett meditálás a halálról – jellemzően szicíliai téma – de ugyanakkor egy olyan Isten vallatóra fogása, aki megengedi mind a szenvedést, mind pedig azt a végső gyalázatot, ami a halál. Egy sír előtt állva a költő felteszi magának a kérdést, hogy az emberi lét egyetlen bizonyossága-e a "Thanatos Athanatos" és a sírkövünkön ennek kell-e állnia:

Csak így név nélkül, hogy semmi se emlékeztessen

Ennek az embernek álmaira, könnyeire, dühkitöréseire?

(Képes Géza fordítása)

A vers akkor éri el erőteljes és vigasztalan konklúzióját, amikor Quasimodo, a szemérmesség, a zavarodottság és a büszkeség vegyes érzéseitől fűtve Istent vádolja az emberi vereségért és a miatta elszenvedett metafizikus erőszakért:

Az élet nem álom. Valóság az ember

És az embernek csendre féltékeny sírása.

Csend istene, nyisd meg a magány kapuját.

(Képes Géza fordítása)

Az első három idézett sorban az „álmok” az egyén vágyakozásait, szándékait és reményeit fejezik ki, ez a jelentés azonban kissé megváltozik a mű utolsó szakaszában. „Az élet nem álom”, az élet a hic et nunc, az élet a létezés kézzelfoghatósága, az élet nem játék, és a létezés valósága pedig a „csend”, a „magány” és a „féltékeny sírás” vigasztalansága – ez Quasimodo másik állandó és gyötrő témája.

Számomra nyilvánvaló, hogy Quasimodo soha nem adta fel ezt az álomfelfogást, még a negyvenes években írt verseiben sem, amelyeket egyesek túlságosan elhamarkodottan és felszínesen „neorealistának” ítélték. Talán ezt a második időszakot nevezhetnénk „lírai realistának”, mert bár azok a versek egy új világlátást tükröztek, de ugyanúgy harmonikus és dallamos ritmusban, lágy és muzikális szókincssel.

Egy „második időszakot” említettem, de se időnk, se kedvünk nincs újra végigfutni azokon a vitákon, melyeket a Quasimodo számára kétségtelenül vívó jelentőségű 1946-os Nap nap után című kötet megjelenése váltott ki. Néhány olasz kritikus már akkor két, sőt három korszakot említett Quasimodo költészeti munkásságán belül. Az első a kezdetek Quasimodoja, vagyis a hermetikus költő, aki legelső, Vizek és földek gyűjteményével 1920-ban tűnt fel, és aki hermetikus maradt (bár a vélemények eltérőek) egészen 1940-ig. A hermetizmus kifejezést, akárcsak a romantikát vagy az impresszionizmust, nem könnyű precízen meghatározni, mindenesetre a fogalom magába foglalja a szó kultuszát, vagy épp a kommunikatív funkciójától elválasztott jelentés-értékek kihangsúlyozását, egy homályos”, vagy csak utaló versírást, a közvetlen kifejezés legalábbis látszólagos elutasítását, hitvallást a l'art pour l'art költészetben és

a tiszta líraiság élményét. Egy olyan költészet, amely egy nem intellektuális, inkább álomvilági választ vár az olvasójától. Talán leghíresebb versének (Hirtelen leszáll az este), három sora a legsikerültebb példája ennek a tendenciának:

*Mindenki egyedül áll a föld szívéén,
Mit átdőfött a nap egy sugara,
És hirtelen leszáll az este*

(Képes Géza fordítása)

Ez egy Leopardihoz méltó mű, az emberi lény leküzdhetetlen magányának, az élet rövidségének és ama néhány, napsugártól megvilágított kevés pillanat tünékenységének bizonyítására, melyeket rögtön az éj sötétsége követ. Quasimodo azokban az években a mítosz kifinomult érzését kultiválta, és Sziciliát is mítoszként élte meg, de aztán a negyvenes években a saját életét és az európai történeket megtapasztalva, nem hajlott már arra, hogy az életet álomszerű, mítikus kifejezésekben lássa, és nem volt hajlandó továbbra is hermetikus költeményeket sem írni, amelyeknek a hírnevét köszönhetette. Ennél a pontnál néhány kritikus és irodalomtörténész egy középső időszakot vél kimutathatónak Quasimodo életművében, méghozzá a klasszikus fordításokét, pontosabban az 1940-ben megjelent Görög lírikusok antológiát. Ezek a fordítások sem nyelvi, sem filológiai szempontból nem hűségeseek; céljuk inkább a klasszikusok „leporolása”: újraértelmezése a korszerű ízlés és érzékenység szellemében. Nem is annyira fordítások ezek a szó szokásos értelmében, mint inkább párhuzamos szövegek, Szapphó, Alkaios vagy Anakreón ihletette átdolgozások, amelyeket oly mélyen újragondolt Quasimodo, hogy a saját költészete részének is tekinthetőek. Franco Fortini élelátó megítélése szerint „főleg olyan korú és szerzőjű irodalmi szövegek fordításáról volt szó, melyeket az idő és kultúrák távlati időtlenné tettek”, és itt tehetünk egy összevetést Ezra Pounddal és az ő - a nyugati kultúrák számára idegen kínai költők - fordításaival, amik oly módon lettek újraírva és újragondolva, hogy anélkül, hogy elveszítenék derűs furcsaságukat, tökéletesen beilleszthetőek legyenek egy modern kultúra gondolatvilágába.

Hasonlóan, Quasimodo fordításait, a posteriori, egy olyan fejlődési szakasznak látták, amely a költő addigi munkásságával való szakítás egy állomása, s ezt a szakítást a Nap nap után kötet jelentette, ami 1946-ban, a világháborút közvetlenül követő időszakban látott napvilágot. Quasimodo egy évvel azelőtt már belépett az Olasz Kommunista Pártba, és ezt az új kötetét már akkor elkötelezettségének, illetve a szociális és állampolgári gondolkodásmódja kifejezésének tekintették. Volt, aki egyenesen „árulásról” beszélt, persze nem nacionalista vagy politikai értelemben, hanem esztétikailag. Quasimodo költői munkásságának ez az úgynevezett felosztása sok vitát kavart a költő kritikusainak körében, de én csak Roberto Sanesi költő-kritikus állásfoglalására szorítkoznék, aki ahelyett, hogy Quasimodo költészetének változatlanágát emelné ki, a hangsúlyt a költő mély, etikai természetű folytonosságára teszi, amit talán elrejt a változó felszín. Sanesi hozzáteszi: „Quasimodo költészete úgy változott, ahogy a változatlan törzsbe új élményeket ojtott”. Az alapvető etikai értékek akkor is változatlanul megmaradnak, amikor a kifejezésmód változik.

Milyen is ez a változás? “Az ember a költészettől a valóságot akarja. A világot csak érzékekkel megérteni vagy felfedezni nem lehet”, írta egy 1946-os tanulmányában (Az ember és a költészet), amely megállapítás önmagában nem a legújszerűbb, de a költő Quasimodo számára a kérdésnek aggasztó kísérőjelenségei voltak, új, sürgető és jelentős problémákat vetett fel, melyek versírói stílusának és költő voltának újragondolását követelték meg. Milyen igazságot akar az ember a költészetben, hogy kell bemutatnia, mely stílusban és kinek szánva? A háború, az ellenállás és Észak-Olaszország náci megszállása Quasimodot – és nem csak őt és nem csak Itáliában – magán a költészetben, annak szerepén, lehetőségein és az azt meghatározó valóságon való elmélkedésre készítették.

Költészeti stílusának változása tehát nem egy kritikai trouvaille, hanem magának Quasimodonak az átgondolt döntése. A Nap nap után antológiában található egyik alapvető művében, a Fűzfák ágain-ban felteszi a költőknek a kérdést:

*Ó, hogyan is tudtunk volna énekelni,
míg idegen láb taposott szívünkön!
A tereken szétszórvva heverték a holtak
a dermedtre fagyott fűvön – bárányként
sírtak a gyermekek, sötétben üvöltött
az anya, úgy ment fia felé,
ki távirópóznán függött megfeszítve.
Fűzfák ágain felfüggesztve hallgattak*

*citeráink is, gyász jeleként,
súlytalanul lengtek a szomorú szélben.*

(Képes Géza fordítása)

Egy, még a crocei filozófia által uralt esztétikai hangulatban volt, aki ezt a költeményt pusztá nyilatkozatnak, míg a kötet néhány más versét mintegy “a szándék állapotában megrekedt újító akarat” bizonyítékának, avagy mintegy “jóindulatú vízió” (Michele Tondo 1970), ám hogy tagadhatnánk ma a háború és az Ellenállás drámai történései kiváltotta erkölcsi elkötelezettség iránti igény jogos voltát; egy nem a szűkebben vett sartré-i értelemben, hanem az “ember újraalakítása” kérdés befogadóbb és széleskörűbb értelmében?. A megállapítás szintén Sanesitól származik, Quasimodo erőfeszítése viszont - összhangban a kor más íróival, mint Albert Camus vagy Carlo Levi – arra irányul, hogy a nácizmus barbársága után újra létrehozzon egy humanista kultúrát. Ezt az új költészetet egy új kézzelfoghatóság, a társadalom mimézisének keresése, a valóság ábrázolásának szándéka, a kibeszélés akarása jellemzik, de méginkább a közösség gondjaihoz való közeledés; a bennük való osztozás. Ebben az értelemben jogos “elkötelezettség”-ről beszélni, de csak akkor, ha ehhez a fogalomhoz nem politikai, hanem egzisztenciális jelentés társul.

Quasimodonak a költészettel kapcsolatos bizonytalansága a “hogyan írni” kérdésével szemben, hasonló az Angliában W. H. Auden által, a spanyol polgárháború idejében kifejezett bizonytalansághoz, amely a költészet érvényességét, hasznosságát és egészen annak igazolhatóságát firtatja, és talán hasonlít Adorno híres kérdéséhez is, hogy létezhet-e még lírai költészet Auschwitz után. A “hogyan írni” kérdése egy hiteles, mély kétség, amely soha nem válik tiltakozássá, vagy a hallgatásra való biztatássá, de egy új költészet szükségességét hordozza magában. A fűzfák ágain, mint az egész új költészet, közlésében könnyen érthető és közvetlen, ugyanakkor nyelvezetében, klasszikus rímtelen tizenegy szótagú versmértékében éppúgy lírai, mint a nem felakasztott, hanem a távirópóznán “megfeszített” fiú vallásos megjelenítésében, vagy akár a szomorú fűzre, a síró fára akasztott “lant” ábrázolásában, amely utóbbi kiváltképp romantikus-dekadens szimbólum.

Tehát az ember a költőtől a valóságot várja, de azt is megkívánja, hogy folytassa a verselést. Quasimodo legfőbb törekvése azokban a sötét napokban az volt, hogy egy olyan szintézist találjon, s olyan új költői nyelvezetet kovácsoljon, amely képes kifejezni nem az egyéni érzelmeket, inkább a kegyetlen valóságot: a holokausztot, az öldökléseket, a haláltáborokat és az Európa-szerte mindenütt elkövetett mézszárlásokat. Az Én hazám Itália-ban a lengyelországi táborokról, “olajfelhőkben égő hullahegyek”-ről, Sztálingrádról, Buchenwaldról és azok “átkozott kemencéi”-ről beszél – és nem énekel -, viszont olyan sorokkal zárja költeményét, melyekben ismétlődik az “ének” szó:

*Az én hazám Itália, ó, te legidegenebb ellenség,
és én Itália népét éneklek, és a sírást,
mit a tenger moraja elföd,
az anyák tiszta gyászát s a kivirágzó életet.*

(Képes Géza fordítása)

Ugyanaz a hangulat érezhető már az Anno Domini MCMXLVII költemény címében is, melyben a költő haragja nem a fegyveres összecsapásokon értendő háború, hanem a “hidegháború” új valósága ellen fordul. Az emberiségtől újra megtagadják az élet igazi kincsei ápolásának a lehetőségét, a nyugalomban élést, a természet örömét, a szerelmet:

*És többé senki sem hörgi: “Istenem,
mért hagytál el engem?” És többé nem buggyan
az átszúrt mellből vérről összefolyva a tej. És most
ti, akik magnóliák közé dugtátok az ágyúkat,
hagyjátok, hogy fegyvertelenül töltsünk egy napot, leheveredve
a fűbe, a fűgén futó patak csobogására figyelve,
Hadd vegyüljön nádlevelek zizegése hajunkba,
míg csókoljuk szelíd szeretőnket.*

(Képes Géza fordítása)

Quasimodo ebben a pillanatban úgy tűnik, hogy T. S. Eliot azon céljaihoz közelít, melyektől minden más értelem-
ben távol áll, vagyis “a gondolat érzékivé tételéhez”, de általában a gondolat és érzelem közti ellentét nem más, mint
azon különféle belső kettősségek egyike, melyek a költő művét gazdagabbá teszik: ellentét mítosz és történelem, idő és
időtlen, racionális és irracionális közt, Szicília és Milánó és talán egy mítikus és egy valóságos Szicília közt is. A két Szi-
cília közti ellentétre hivatkozva megemlíthetjük a “tönkrement álmok öröksége” kifejezés paradox használatát a Kö-
zel egy szaracén toronyhoz a halott bátyért bátyjához írt gyászkölteményében, melyet egy mítosz és valóság közötti fél-
úton található Sziciliába helyez a költő. Így ír:

*a megkövült szívárvány magasából
ne bömbölt volna a tenger fülébe
a vad dőrej – fonákra fordult álmok
örökéről: elvétett ifjúságról –,
s a torz léptékű földre,
ahol minden teremtmény
erősebb mint az ember.*

(Szénási Ferenc fordítása)

Ez az a második Quasimodo, aki jobban ismert az európai olvasók előtt. Hermetizmusa lényegében Olaszország ha-
tárain belül maradt, de a háború utáni időszakban új költészete visszhangra és összhangra talált más európai orszá-
gok költőivel és olvasóival. Franciaországi találkozására Louis Aragonnal különlegesen szerencsés volt, mivel Aragon
Quasimodoéhoz nagyon hasonló alkotói utat járt be, fiatal műveinek szürrealizmusától – mint például a *Le Paysan de*
Paris – a háború után megjelent, esetében politikailag nyíltabban elkötelezett versekig. Nagy-Britanniában Quasimodo
kevésbé volt szerencsés, 1966-ig kellett várnia, hogy első antológiája megjelenjen angol nyelven. Montale már eléggé is-
mert volt akkor, talán mert Eliotéhoz hasonló ihletekből merített, s mert a neves F. D. Leavis elismerően mutatta őt be
az angolszász olvasóközönségnek. Az első komoly tanulmányt Quasimodoról C.M. Bowra írta 1947-ben. Kihangsú-
lyozta Quasimodo “költői ihletének antiszimbolizmusát”, viszont művének hiányossága, hogy látszólag nem vesz tu-
domást Quasimodo háború előtt írt verseiről. Bowra szerint “Quasimodo költészete a gyötrelmek éveiben született, és
tükrözi a költő erőfeszítését arra, hogy úrrá legyen a körülményeken, a képzelet és a tudat segítségével való teljes meg-
értésük révén.” Ez akár igaz is lehet, de Quasimodo mai teljes elismerésének néhány olasz és külföldi kritikus tétovázá-
sa, kételye és homályos állásfoglalása még mindig akadályát képezi. Számomra Quasimodo még ma is egy olyan költő,
aki elgondolkodtat, de ugyanakkor el is álmodoztat.

(Praznovszky Janka fordítása)

Tóth Krisztina

A VILÁG MINDEN ORSZÁGA

*Forgott a nyárfavatta, nem volt kitáblázva az égető,
aztán feltűnt a műút végén a csavart kéményű pléhtető
és tudtam, hogy az az, valaki mobilozott az udvaron,
a kapu tárva-nyitva állt, köszöntem, gondoltam, úgy hagyom,
megállított egy férfi, kérdeztem, hogy jutok az irodába,
szóval maga jött egyre, akkor a maga nagymamája,
éppen időben, mondta, már be van kezelve a néni,
nem mertem rákérdezni, hogy ezt pontosan hogy is érti,
de még igazolnom kellett, hogy a magyar állam polgára,
s az elhunyt ily módon jogosult a hamvasztásra.
A papírokat az asztalra tettem, egy nő meg a gépen
babrált: az útlevél a fűzésnél, pont középen
kinyílt a levegőtlen szobában, mint egy ablak,
pecséttel tanúsítva, hogy birtokosa
a világ minden országába utazhat.*

*A világ minden országának csarnokában
egy szürke, zúgó monitor előtt álltam,
és figyeltem a nagyanyám útra feltöltött arcát,
ahogy a sínen lehunyt szemmel haladt át,
és még hasonlított magára, csak hegyesebb volt az orra,
de már jobban hasonlított az összes földi halottra,
májfoltos, sárga tokká változott, puszta testté,
ez hamis világ timnüce belől menté,
amikor becsúszatták, hirtelen elnéztem máshová,
és odoutta vala neki paradicsumut házoá,
és széket toltak alá, üljön le, ha kivárja,
de menni kellett a gyerekért az iskolába,
nyomogatták a gombokat, zúgni kezdett az áram,
egy óra negyvenhat volt. Nem hiszek
az örvénylő test feltámadásában.*

*Nyár turbinája, száraz esőt hadart az égbolt,
hunyorogtam, odakint meleg szél volt,
karcos felhőt kavart, vitte, besodorta középre,
nem őt sirattam, nem beszélünk már vagy öt éve,
nem az arcot, kezet, nem a sápadt gyerekkort,
hanem a testet, a testet, a testet, hogy csak ez volt,
hogy ennyi az egész, leváló bőr, lila körmök, hogy ennyi,
hogy üres test vagyok és hogy nem bírlak nem szeretni,
hogy a világ minden országa egyetlen test maga,
hogy mégsincs otthona, hogy másban sohase ér a test haza,
autók dudáltak és jött egy biciklis, kikerült,
a por a bőrön át lassan a szikkadt szívre ült,
két óra múlhatott, mikor tudtam, még mindig égett-
Mentem valahol az Auchan mögött,
hogy megtaláljam a HÉV-et.*

Széchenyi Ágnes

LAUDÁCIÓ

TÓTH KRISZTINA VERSÉRŐL

Műfaját tekintve egy halotti beszédet díjazott a zsűri idén. A magyar irodalomnak, nyelv- és kultúrtörténetnek egyik legbecsesebb kincse a 12. század végén született Halotti beszéd. Hadd mondjam, elsősorban olasz vendégeink megértését könnyítendő, hogy ez a legrégebbi egybefüggő magyar szövegemlékünk. Tartalma papi búcsúztató és ima egy halott fölött. A jelentőségét mutatja, hogy két nagy 20. századi alkotónk, Kosztolányi Dezső és az Itália szerte jobban, sőt jól ismert Márai Sándor is írt Halotti beszéd címmel verset. Tóth Krisztina, díjazott költőnk más címet adott versének, ennyiben nem ismételte meg az imént idézett költők gesztusát, de a vers középpontjában két sort idéz a nyelvemlékből, s ez a hangsúlyozottan mai, esetlegesen prózai rekvizitumokat is idéző verset mégiscsak emelkedettséggel ruházta fel, ha vissza is von annak érvényességéből, kimondhatóságából valamit.

A vers – lecsupaszítva és lefokozva történetét a tények, az elbeszélte jelenet hétköznapi szintjére, megfosztva minden költőiségétől, megformáltságától, de ezt talán szabad megtennünk, amikor a közönség még nem hallotta a verset – egy fiatalasszony naplószerű beszámolója. A valóságban lejátszódó történet időhatárait a napi rutin jelöli ki. A gyereke iskolában van, az asszony életének ismétlődő rendje, hogy viszi és hozza őt. Közben teszi a dolgát, nem nehéz elképzelni, hogy dolgozik, ír, szerkeszt vagy valami mást, és persze vásárol, főz, csinálja, amit szerepe kiszab rá. Csakhogy a vers napján az ismétlődő napi penzumok helyett egy krematóriumba kell mennie. Aznap lesz végleg semmivé, porrá és hamuvá a nagymamája. Az unoka, egy pótlandó papírral megy oda, intézi az intézendőt, nézi, látja a folyamat kezdetét, szembesülve azzal a terminológiával, szakzsargonnal, ahogy az égetőben dolgozók beszélnek. Nem csalja meg magát, nem kerít teatrális, megrendülés mímelő szcénát, megtudjuk, unoka és nagymama öt éve már nem is beszéltek egymással.

Nyers közvetlenségében szokatlan költői helyszínen vagyunk. A halálnak ez a véglegessége, sőt, a halálon túli történés, a viszolygással vegyes szeretet, ha foglalkoztatja is az embert, tudomásom szerint ilyen naturalisztikusan még nem volt költői beszédtema. Költőnk végig néven nevezi a halál visszavonhatatlan jeleit a testen, a testnek az éltől feszélyező bomlását. Az első versmondat

szókimondásához, naturalista tükrözéséhez következetességgel ragaszkodik, dokumentál. A versélmény akkor is megrendítene, ha csak és kizárólag egy bizarr foglalkozás üzemszerű gyakorlatáról és az egyediség összeütközéséről szólna. Itt persze a magyar olvasó nem tud elvonatkoztatni Kosztolányi Dezső nagy versének szókapcsolatától, az egyedüli példánytól, arról, hogy az élet végi pillanatban nem számít a halott életbeli nagysága, jelentősége vagy éppen jelentéktelensége. Csak és kizárólag az, hogy egyszeri volt a léte:

*Keresheted őt, nem leled, hiába,
se itt, se Fokföldön, se Ázsiába,
a múltba sem és a gazdag jövőben
akárki megszülethet már, csak ő nem.
(...) Szegény a forgandó tündér szerencse,
hogy e csodát újjólag megteremtse.*

De itt még másról is szó van. Végletes dimenziók ellentétéről. A költő-unoka a nagymama útlevelével igazolja magyar állampolgárságát, ami egyben engedély, felhatalmazás arra, hogy testét el lehet hamvasztani. Persze a dolog akkor is megtörténne, ha a papír nem érkezett volna meg, már be van kezelve a néni. De ha ott a papír, történéjk minden előírás szerint. Az útlevél ott hever az ügyintéző asztalán, a fűzés nyomán pedig éppen ott nyílik ki, ahol egy pecsét tanúsítja, hogy birtokosa a világ minden országába utazhat. Groteszk pillanat, a végső megsemmisülés, a már élettelen, de nekünk mégis kedves és szerethető test végső eltűnése előtt vagyunk, az okmány viszont még az evilági létre utal. A megengedő politikai korlátlanágára. És a valószínűleg soha be nem váltott topográfiai végtelességre. Ugyan már, egy magyar nagymama és a világ összes országa. Belenézek a szótárba, milyen jelentéstartománya is vannak még a groteszk fogalmának, s mit látok, Mihail Bahtyin, a 20. század egyik nagy irodalomelméleti teoretikusa, mintha ezt a verset is olvasta volna, mielőtt ezt a definíciót leírta: „A groteszk realizmus legfontosabb ismérve a lefokozás, vagyis a magasztos, szellemi, eszményi, elvont dolgok átfordítása a tiszta anyagiság, az evilágiság és a vele eltéphetetlenül összenőtt testiség síkjára.” A versben hangsúlyozott testiség, a test körül forgó fájdalomérzés abszurd erővel erősíti meg az imént idézett teóriát.

Fakó minden teória, csak a lét aranyló fája zöld, mondta Goethe. A versből látjuk, a nemlét, a halál feketéllő élménye is táplálja a művészetet. Állítom, nem fognak könnyen szabadulni Tóth Krisztina megrendítő versétől.

Barna T. Attila

LEHAJTOTT FEJJEL ÜLT TOVÁBB

Nagy Gáspár emlékének

*A félhomályos, üres kórházfolyosó
végében ült, a kávéautomata
mellett, kissé előrehajolva.*

A földre bámult.

*Csak akkor
pillantott föl, mikor odaértem
elé s ráköszöntem -*

az arcán

öröm és meglepetés,

utóbbi

fehér köpenyem láttán,

nem tudta,

én is ott dolgozom.

régen találkoztunk, utoljára

talán valamelyik

szerkesztőségben.

Nem beszélt

bajáról. Valami

papírért jött be csak.

Pár szó után elköszöntünk.

Hívtam a liftet. Mikor az

ajtó összezárult, intettünk

egymásnak. Mosolygott. Még

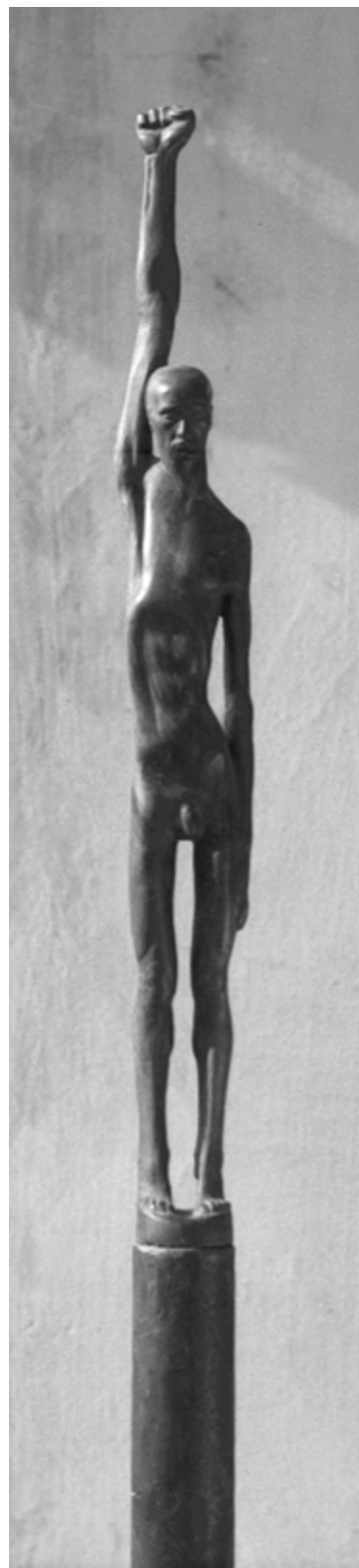
láttam, feje mellére

bukik újra,

válla meggörnyed.

Várt. Kint, az ablakon túl

Kemény decembersötét.

Madarász Imre

LAUDÁCIÓ

BARNA T. ATTILA VERSÉRŐL

E vers áldásos és termékeny paradoxona, hogy noha költő írja költőről, mégsem „irodalmias”. Ember emlékezik meg benne az emberről, még hozzá úgy, ahogyan fiú szokott az apjáról, persze ezúttal is „költői” értelemben. Az 1971-ben született (majdnem) fiatal (majdnem) pályakezdő lírikusnak az 1949-es születésű Kossuth-díjas klasszikus csakugyan atya lehetett volna, szellemi értelemben kicsit az is lett.

Barna T. Attila igen nehéz körülmények között állta meg helyét az életben, és vívott ki magának rangot az irodalomban. Rögös, megszakításokkal, kényszerleállásokkal, kitérőkkel, bolyongásokkal teli pálya után jelenleg a Budai Irgalmasrendi Kórházban a kórház ápolójaként dolgozik. Miközben különböző lapokban és folyóiratokban – az Élet és Irodalomban, a Mozgó Világban, az Alföldben – publikált, három önálló verskötetet is megjelentetett, a legjelentősebb talán a 2003-ban napvilágot látott Félárbocon. „Töltőtoll koptató szegény legény”-ként is olyan nagyságok örököse, mint Csokonai, Petőfi vagy József Attila. Nagy Gáspárt is „ősei” és mesterei között tartja számon. Az 1949 és 2007 között élt alkotót akár rendszerváltó költőnek is nevezhetnénk, emlékezve arra,

hogy 2004-ben közreadott monográfiájában Görömbei András „rendszerváltó versek”-nek nevezte az 1984-ben az Új Forrásban közzétett Öröknyár: elmúltam 9 éves és az 1986-ban a Tiszatáj hasábjain feltűnt – és kultúrpolitikai-közéleti botrányt kavart, cenzori beavatkozást kiváltó – A Fiú naplójából című verseit.

Szokolay Sándor zeneszerző szerint ahogyan Petőfi 1848, úgy Nagy Gáspár 1956 költője volt. De a rendszerváltó, majd az Ezredváltó, sűrű évek költője is (ahogy 2003-as verskönyvének címe mondja). Barna T. Attila költeményében nem a halhatatlan vátesz, hanem a beteg, esendő halandó jelenik meg. Egykoron költőkként találkoztak ők ketten, most mint beteget és ápolót (lásd az utalást a „fehér köpeny”-re) hozza őket össze a véletlen. A versben a nagy költő nem „költőként” viselkedik: nem beszél, nem vall magáról, azt csak lírájában tette, itt és most nem panaszkodik. Szenvedő emberként tűnik elénk: mellére bukó fejében mintha egyfajta Krisztus-imagó sejlene föl. A vers utolsó szavának, a „decembersötét”-nek neologizmusa Nagy Gáspár-reminiszcenciának is tekinthető.

Miként Gárdonyi, Nagy Gáspár is azt vallotta, hogy a költő-író nem éri be a meglevő szókészlettel, hanem minduntalan új szavakat teremt. Ilyen szavak voltak nála a „szaltószabadság”, „mosolyelágazás”, „agyroncstelep”, „cellamocsok”, „csigolyakereszt”, „kibiztosított beszéd”, „sárfelirat”, hogy csak a legemlékezetesebből, a címekből idézzünk néhányat.

Barna T. Attila tehát stílusában, nyelvében is, miként emberi és költői habitusában, példamutatónak érzi azt a költőt, akit halálakor a legnagyobb példányszámú hazai napilap nekrológiájában úgy búcsúztatott, mint egy esztétikailag kiüresedő költőtradíció megmerevedett, konzervatív utóvéd-harcosát. A fejlemények mást mutatnak. Nagy Gáspár, Adyval szólva, „Ifjú szívekben él”, s nem is akármilyen költőszívekben és költeményekben. Barna T. Attila verse a tanúbizonyság rá.

Marafkó László

A NAPFÉNY LOVAGJA

Szénrajz Harlekinről

Vázlat, néhány lendületes vonással, mint a balatoni mólón a jobb portrérajzoló. Jómagam, amikor 1969-ben a Dunántúli Naplóhoz kerültem, már csak Bertha Bulcsú szerkesztőségi legendáriumát szippanthattam be (egyéb-ként párban idézték fel az őt megelőzve ugyancsak Budapestre retirált Lázár Ervinrel). A legendáriumnak néha talán túlszínezett részletei is voltak. Személyesen egyb-ként 1968-ban, Szederkényi Ervin Széchenyi téri, Jelenkor-főszerkesztői szobájában ismerkedtünk meg egy pécsi látogatása alkalmával, amikor immár „fővárosiként” megbecsült állandó szerzője volt a folyóiratnak. Például a kortársairól készített műfajteremtő portréinterjúival, amelyek sikeres kötetekben is napvilágot láttak (Meztelek a király).

A volt pécsi újságíró társak bohém, poharazó cimboraként emlegették „Bulcsit”, de találkoztam olyannal is, aki irigységgel beszélt róla, mintha az íróként is neves Bertha Bulcsú helyett kellett volna dolgoznia a szerkesztőségben. A Jelenkor körüli írók jobbára a Pestre elszármazottak, a beérkezéssel kecsegtető pályának szóló elismeréssel emlegették.

A hatvanas évek elején-közepén az irodalompolitika „ügyelői”, de nyilván az olvasók is örültek a Bertha Bulcsú 1962-es első kötetéből (Lányok napfényben) áradó friss hangnak. Ámbár az ötvenhat után hallgató írók már jórészt megszólaltak, ki önszántából, ki unszólásra, kit „központi” folyóirat, kit éppen a pécsi Jelenkor invitált publikálásra. Hogy némely szerzőt a politika „magasából ítélvén” netán korán, arról a folyóirat éléről 1964-ben leváltott Tüskés Tibor számolhatott be később.

Az annyiszor mediterrán hangulatúnak mondott Pécs büszke volt Bertha Bulcsúra, s ő is szívesen emlegette az ottani éveket, de írásainak élete végéig kitartó energiatartalékát, sugárzását, motívumait mégis a balatoni gyerek- és ifjúkor adta. Az áradt a fénytűstű lányokból (Harlekin és szerelmese), az emelte a körbecövekelt ország „tengergyanús” tavának szabadságát s annak rajongóit ködbevesző távlatokba. Szociográfiája (Balatoni évtizedek) a tő megmentendő és megmenthető értékeinek számbavételkor is a feledhetetlen ifjúság alatt tapasztaltakkal vetette egybe a fenyegető változásokat.

Bulcsú szókimondó egyéniség volt, könnyen megnyíló és könnyen dühbe jövő: az atlétikus termet már-már mimózaérzékenységet rejtett, aki a kicsinyességtől,

piszkálódástól könnyen felfortyant, sőt, megvadult. Talán nem profán a hasonlat, hogy mint a kitörésre mindig kész nemes vad. Ilyenre meg volt alkalom elég, hiszen abszurdítások akadtak jócskán. Élete végéig kész volt ilyen felhorkanásokra, publicisztikáit ezek az elemi felháborodások éltették.

Emlékszem egy pécsi átutaztában fortyogva elmondott történetére. Éppen szerkesztőségek és könyvkiadók határidős munkái közt vergődött, amikor hajnalok hajnalán katonai gépkocsi állt a házuk elé, s parancssal kirendelt sofőr csöngette föl álmából az író, hogy – a remélt „ihlet” megalapozásául – olyan honvédelmi élményben szeretnék részesíteni, amilyenhez nem mindenki juthat. Bulcsú ugyanis korábban a honvédség valamelyik meghívásos irodalmi pályázatán már részt vett. Most viszont esze ágában sem volt kötélnek állni, különösen nem a rossz krimikből ismert „becserkészés” után. A kitartó szándékot látva, végső és hathatós segítségként azt fontolgatta, hogy egyik politikai ismerőséhez fordul. Valószínűleg a szándék megszellőztetése is retirálásra készítette a túlbuzgó pályázati „főihletőt”.

A Magyar Nemzet irodalmi oldalait szerkesztve, 1986–87-ben tőle is kértem és kaptam írásokat. Rendszeres naplót nem vezettem, de jellemzőnek vélt eseményekről néha rövid bejegyzéseket tettem egy öreg határidőnaplóba. Ebben az időszakban Bertha Bulcsú az írószövetség egyik titkára volt, a szövetség tagsága pedig a nyolcvanas évek elején megélnéül önállóságküzdelmének épp a legközepén, nem sokkal túl az 1986-os, kis forradalomnak számító közgyűlésen. A régi naplóból egy részlet:

„1987. III. 11.

Bertha Bulcsúhoz fölszaladok kéziratot kérni – s több óras spontán beszélgetés lesz belőle. Írószövetségi ügyek, írók és a hatalom, nemzedékváltás, utódlás. Kifulladt-e a gorbacsovi reform? Mert erre figyel nálunk a vezetés, addig az utódlás sem dől el véglegesen. »Vegyék tudomásul, hogy nem osztozunk a hatalomban!« – kiabálta Bulcsúnak Pál Lénárd /az MSZMP központi bizottságának kulturális ügyekben illetékes titkára – M. L./ . »Ezt nem nekem kellene mondani, engem az érdekel, pontyot vagy keszeget fogok « – válaszolta B. B.

De azért az írószövetségi választás előtt több íróval tárgyalt, különböző felkérésekre, az elnöki tisztról. Nem csak Cseres volt a jelölt, ezért» vadult meg «Sánta, ezért vonult ki Szabó Magda – mindketten szóba kerültek a közgyűlés előtt. Sőt, tárgyaltak velük.

Elmondom: a Magyar Nemzet irodalmi rovatában felkarolt nemzedéktársaim előtt is én vagyok» a hatalom

«képviselője, a» kedves cenzor«, ugyanakkor az íróasztalfióknak írom a kisregényeimet. A legutóbbi, 1986-ban befejezett A balekról Száraz György /Akkor a Kortárs főszerkesztője. A kisregény 1989-ben, egy új kiadónál jelent meg – M. L./ elmondta, mennyire tetszik neki, majd felsorolta, miért nem közölheti a Kortárs. Kívülről mint-ha» védett «volnék, ám bármikor, ha nem is az utcán, de a folyosón találhatom magam. Hiába végzem három ember munkáját (olvasószerkesztés, irodalmi szerkesztés, rovatvezető-helyetteség).

B. B. nem lényegi alapon ítéli meg az irodalmi beharcoltat, hanem előítéletesen (> ezek a fiúk csak kiabáltak, hogy a demokrácia így meg úgy <). Bár meg kell hagyni, ösztönös megérzései jók.”

(Utólagos csodálódásom, hogy ama „felkaroltak” közül némelyik költő többször is évekkel korábban megjelent kötetéből vett versekkel látott el. Néha gyanúsán ismerős volt a vers, amelyet a napilapos túlhasználtság közben nem volt időm ellenőrizni, de jóhiszeműen a versvilág azonosságára gyanakodtam, holott a szerző kényelmesen még egy honoráriumot akart „lehúzni” ugyanarról a versről.)

Bertha Bulcsú sosem tagadta, hogy fiatalon kényszerűen üzött kétkezi foglalkozásai meg az iparos felmenői okán is a „a népből jöttként” az értelmes szándékok mellé hajlandó odaállni, de épp a dolgok tárgyyszerű megítélésével gyakran eltért a hivatalosság életidegen avagy egyenesen bornírt helyzetértékelésétől vagy épp az értelmiségi közszereplők túlságosan elméleti megközelítésétől. A fiatal korában a dunántúli „kisvilágban” megismert értékrend, erkölcsiség volt az, amely alapvetően meghatározta ítéleteit emberként, publicistaként. Ez a „földhözragadt”, de a megmaradást szolgáló józanság hatotta át nála a puha diktatúrában számos értelmiségi által megélt, egyszerre „belül is, kívül is” dilemmáját.

A rendszerváltozás „hágómenete” után már ismét „csak” olvasószerkesztő voltam a lapnál, amikor tárcáim, interjúim friss kötetét (Az utókor inspektora) elküldtem neki. Eléggé megkésve válaszolt.

„Kedves Laci, nagy nehezen írásban is megköszönöm a könyvedet. Az És-nél ömlesztve átadják újsághalmostól, levelestől csütörtökön a postámat. Bizonyára megbotránkozol, de ha beteg vagyok, esetleg lelkiileg összeomlott, én hetekig nem bontok ki semmit, még a szerződéseket is veszni hagyom. Azt hittem, a te könyved is, Az utókor inspektora rosszkedvem áldozatává vált, de most, hogy előkerült döbbszemem láttam, hogy jegyzeteim vannak a könyvben, akkor rögtön elolvastam és félig már egy levelet is

megírtam neked. – Jó, hogy nem mentem a Nemzethez dolgozni, mert mindent elfelejték másnapra. Ha egyáltalán odafigyelek a történésekre.

Könyved sajnós jó. A Stendhal impresszió is, amit én Illés Endrétől már kívülről tudok, de ez egyéni. Amit köszönök, az Ladányi Miska, aki óriási tehetség volt, jó politikai érzékkel. Soha, senkinek nem kellett. Pedig nagy költő volt, csak póztalan. – Hajnóczy Péter is elképesztő, a többi műveltség és kultúra kérdése.

Ami elgondolkodtató, hogy aki így tud írni, mint Te, miért nem ír? Miért szerkesztő?

Gratulálok. A helyzetem humoros, de csak kifelé. A barátaim tudják, hogy semmit sem olvasok el, sem levelet, sem újságokat, a saját írásaimat sem. Csak könyvet olvasok, régieket, forrásmunkákat, vagy elmebeteg naplóit, mint amilyen Németh László is volt.

Né szerkessz, hanem írd, de ha elkerülhetetlen, szerkessz, de néha írd is.

Barátsággal ölel:

B. Bulcsú

Bp. 1991. V. 4.”

Szellemi végrendeletként is felelő. Nem adódott alkalom, hogy elmondhassam neki: a szerkesztés, tehát a „nem írás” magyarázata éppen az volt, hogy nevet már évek óta nemigen akartam adni vállalhatatlan dolgokhoz.

Életében és halála után barátai nemegyszer elmondták, mennyire igaztalannak érezték, hogy nem kapta meg a Kossuth-díjat, miközben vagy háromszor ismerték el József Attila- és egyéb díjjal.

Egy 1988-ban készült interjúból Eszéki Erzsébet kérdésére (Merre tart?) így válaszolt: „Valamilyen napfényes partra. Talán készülődik már valahol gyümölcsérelő nyarunk, de meg kell érte szenvednünk. Sokan talán már meg sem érzük ezt a korszakot, de az évszakváltás biztosan bekövetkezik.”

Azok a sejtések! Még kilenc éve volt hátra, az utolsó a betegség nehéz keresztjével. S hogy napfényes-e az a part, mint volt a gyermekkorban avagy a szepezdi években? Aki tudja, már nem mondhatja. A végén minden ilyen egyszerű.

Báger Gusztáv

BALATON – ÚJRAHALVA, ÚJRATÖLTVE

A Balaton környéki aprófalvak és parányi községek, nem beszélve a városokról, tele vannak illatozó ligetekkel. A szőlőfürtök is kövéren csüngenek már, a szilvát is megkapta a nap, a barack hamva méhekkal teli. Feltámadás és zengedezés az erdő lombkoronái között, egy pástor játszik egyedül az út mellett, egyszerre több hangszeren. A fuvolán néhány összhang, majd a gitárt kapja fel és két-három Beatles-akkord. Juhai úgy legelnek a part menti fűben, mint élő kövek a szomjas Kálvárián.

Naturális és művészeti reneszánsz zajlik itt, a klasszikus értékek renoválása a Balaton vidékén, újakezdés és helyreállítás. Ahogy végigutazzuk a családdal a vidéket, a miliő pozitív átváltozását konstatáljuk.

Régi fényében tündököl a balatonfüredi Horváth ház. Az első Anna-bálok helyszíne, Balatonfüred nagy múltú épülete mára visszakapta a reformkori fényét. A patinás épületet egy okos ingatlanberuházó újította fel. Az újjáépített, mondhatni: kacsalábon forgó kastély, copf stílusú, 46 luxuslakásból álló villa, hűen tükrözi kora szellemét. Arany és méltóság. Nyugalom és elegancia.

Mintha Nyugat-Európában lennénk, ez az érzésünk végig egyre meghatározóbb. A Balaton Fejlesztési Tanácson és az önkormányzatokon keresztül az adófizetők pénzei valódi esztétikai élménnyé alakultak át.

Harminc új mentő katamaránt állítanak szolgálatba a Balatonon. Mind mentő, oltalmazó katamarán. Mint a kerubok a Mennyei Jeruzsálemben. Vigyáznak az atmoszféra csendjére. A francia és olasz tengerpartokon használt mentő katamarán tesztelését két szezonon át végezték a hazai vízi mentők.

Mivel azokat jónak találták, a Balaton Fejlesztési Tanács az olasz gyártóktól harmincat rendelt, összesen 13,6 millió forintért. A kerubokat nem tesztelték, mert Isten alkotta-teremtette őket, de az ő szolgálatuk magasabb rendű, vigyázni az Úr sekinájára, dicsőségére, hogy semmi szentségtelen ne hatolhasson be a frigyláda közé. Esszé-téma. Föl is írom az esti naplómba. Katamaránok: karcsú motorosok. Szeráfok és kerubok berregő raja. Verssekbe öltöztetve fogom őket a nyilvánosság vizére bocsátani. Olyanok, mint a szitakötők, hátukon két hangyával. Animációs emblémák, tündéri, halk berregésük betölti a fűzfák alatti nádat.

Mi újság a Balatonon a szőlő levélvel? Kérdezem a feleségemet, aki a prospektusokat lektorálja a szálloda kápolnájában. A válasz kicsit iskolás, de informatív.

Domitianus császár egy ízben megtiltotta az újabb ültetvények telepítését, és a meglévő szőlőterületek felét is kivágatta, de a harmadik században élő Probus császár idejére megint virágzó borkultúrát találunk a Pelso – a Balaton latin neve – körül. A császár ennek ellenére nem volt absztinens, teszi hozzá megszületett fiam, sőt irigykedett azokra, akik bírták a cefrét. Ezért állt bosszút a nagyivókon, vizet prédikált és vért ivott. De az utána következő uralkodók visszahozták a szőlőtöveket. Ennek a keresztények is örültek, főleg a piros szőlőnek, mert az áldozat-bemutatáshoz nagyon kellett a vörös bor.

A középkorban aztán a különféle szerzetesrendek is a király birtokain folytattak minőségi bortermelést. A török világ és a Rákóczi-szabadságharc után egyre növekedő borkivitel is jellemezte a térséget, jelentős bevételhez juttatva ezzel a gazdákat. Az 1878-as filoxéra a balatoni szőlőket sem kímélte.

Ma már alig találni balatoninak nevezett bort a polcokon. Ezt a jelzőt elsősorban a szocialista gazdaság nagyüzemi termelésű borai viselték, éppen ezért meglehetősen rosszul cseng – írja Enisz László, a budapesti Borkápolna vinotéka egyik tulajdonosa. A palackokon inkább a pincészetek vagy a termő tájak neveit találjuk. A címkékről ugyan már eltűnt a „Balaton”, de az ott termelt borok minőségében mégis meghatározó szerepet játszik. A Balatonnak kiemelt jelentősége van a szőlőtermesztésben, hiszen hőkiegyenlítő szerepet tölt be. Badacsony, Csopak, jól csengő nevek. Badacsony: csupa csont. Valóban karcsú, csinos hely, mint egy illatozó, faragott szelence. Csopak: konyak! Mazsola és nektarin. Gasztronómiai központ. Étterme a főtéren a legjobb meggylevest készíti tejszínhabbal és túrógombóccal.

A szürke csuhás szerzetesek egy francia eredetű fajta, a Pinot gris borát helyi különlegességgé emelték. Ennek köszönhetően ismerjük ma is e fajtát Szürkebarát néven. Különleges évjáratokban a bogyói betöppednek, sőt aszúsodhatnak is. A Badacsonyi ürmös olyan hírnévre tett szert, mint egykoron az Egri bikavér, vagy a Tokaji aszú. Kizárólag a Badacsonyi borvidéken fellelhető fajta a Kéknyelű, mely még ma is az ajánlott fajták között szerepel.

Siófokon sétálunk, ez Balatonon a Jeruzsálem. A vízi világ központja. Fregattok, vitorlás csodák fogadnak bennünket a parton.

Hát, mondja a fiam, aki befizetett egy útra, a világon nagyon kevés embernek adatik meg, hogy jachtokkal rendelkezzen, ezért a vízi sportok szerelmesei a kicsi, rugalmas vízi eszközöket részesítik előnyben. A vezető gyártók kajákat, kenut, szörfdeszkát és más egyéb vízi eszközöket

kínálnak mostanában pótszerként. Nagy keletje van itt a sportboltoknak. Láttam egy horgászbót, amin iránytű is volt. Barométerrel karöltve. Egy béka szaladgált a plexi rúdban. Formalinba fagyasztva. A szeme helyén gyöngyök. Rögtön királynővé változik, amikor beesteledik a parton. Vettem egy színváltós filctollat is. Kosztolányi színes tintákról álmodik. Én színes kardvirágokról. Valóban, amikor tegnap elaludtam, hajnalban a köveken, egy fügefákkal teli paradicsomban találtam magam. Volt ott narancs, banán, arany ménórák, parfümök, füstölők. És egy pap, valószínű Melkicedek, Salem királya, Ábrahámmal diskurált. A sok nép atyja azt vallja, hogy egy sarukötőt és egy fonalszálát sem visz el a zsákmányból. Megvárja, hogy az Úr áldja meg. Erre épül a gazdaság ma is. Nem a munka teremti a barátságot, hanem az adás, az ajándékozás. Utána jöhet a megállapodás, a szerződötetés. De először elszívják a képzeletbeli békepipát. Megisszák a kávé (jobb esetben: hideg Kéknyelűt.)

Ahogy itt vagyunk, elrajtolt a Kékszalag vitorlásverseny Balatonfüredről. Ismerősünk a füredi hajós, így főként az esélyes füredi hajóért a Principessa-ért izgulunk, amely egyedüli esélyes arra, hogy legyőzze a Kékszalag hétszeres védőjét, Litkey Farkast és csapatát. Nekem a Mózes vörös-tengeri átkelése jut eszembe, ahogy a Szellem felállította a vizeket, élére, mint jégsíkokat a pusztá tálcán, és átment Izrael népe sértetlenül a mederben. Csak nézték oldalt az akváriumot, a jégtáblák táncát. A halak bámulták a szekereket, a szakállas, elgyötört arcú Áront és Józsuét, még nem láttak ilyen csodát. Fönt a sirályok vijjogva ujjongtak az angyalokkal együtt, mint amikor Isten megkezdte a teremtést pirkadatkor az édeni kert mézízű fáin alatt.

A búvárruhát is béreljük, leereszkedünk a halak közé. Közben a fiam felvilágosít.

A Balaton legismertebb hala a köves tófenéket, az úgynevezett akadók környékét kedvelő fogassüllő, a Balaton csúcsragadozója. Húsa hófehér, szálkátlan, kitűnő ízű és nem zsíros. A halpiac legkeresettebb, legjobban fizetett halainak egyike, ami külföldön is jól értékesíthető, keresett cikk. A Balatonnál a másfél kilón alulit süllőnek, az ennél nagyobbakat fogasnak nevezik. Horgászata többnyire akadókra és a mélyebb vizekre korlátozódik.

Az angolnát 1961-től telepítették be a Balatonba. Az angolna ragadozó hal. Húsa szálkamentes, kitűnő. Eszünk belőle és boldogoknak látszunk. Komolyan állapítjuk meg, ebben konszenzus van, olyan, mintha a horvát vagy a spanyol tengerparton lennénk. A lányom tovább kutat a horgászati lexikonban.

A ponty több változata él a Balatonban, a tőponty és

tükörponty a legismertebbek. Elérheti a 25 kg súlyt is ez a mindenevő, de főleg az iszapból kitúrt rovarláccákkal táplálkozó állat. Pontyra a part- és a nádashoz közeli zónákban érdemes próbálkozni.

A dévérkeszeg minden úszója szürke, vörös színárnyalat nélkül. Vízfenéken turkáló mindenevő. Érzékeny bőre fogás után vagy szállítás közben véraláfutásos lesz, ezért véres keszegnek is nevezik. A keszegek közül a garda eredetileg tengeri hal volt, és a Sión át kerülhetett a Balatonba.

Alig tudom leállítani Kata ökológiai előadását, mert annyira beleszeretett a vízbe. Interjút készít a parti őrség egyik tagjával. Milyen itt egész nyáron? Mint egy álom! Mondja az izmos fiatalember, Gazdag Béla, profi úszó, huszonöt év körüli. Azt állítja, a Balatonba szerelmes emberek megérik egymás szagát. És szövetséget kötnek. Ebben a régióban dolgozni is öröm, mondja. A hőség sokkal elviselhetőbb itt, a hűvös meg eleven, éltető fuvallatot gerjeszt, ami Isten simogatása. Megköszönöm ezeket a mondatokat Bécinek, és írom a naplóm. A lányom szintén írja az esszéjét a Balatonról. „Mint óriási, ezüst tócsa, lebeg a lavór! Ócska!” Kiténtetem Katát egy gesztenye érdemrenddel, ami az ölembe pottyant. Tüskés, zöld burokból: barna titok.

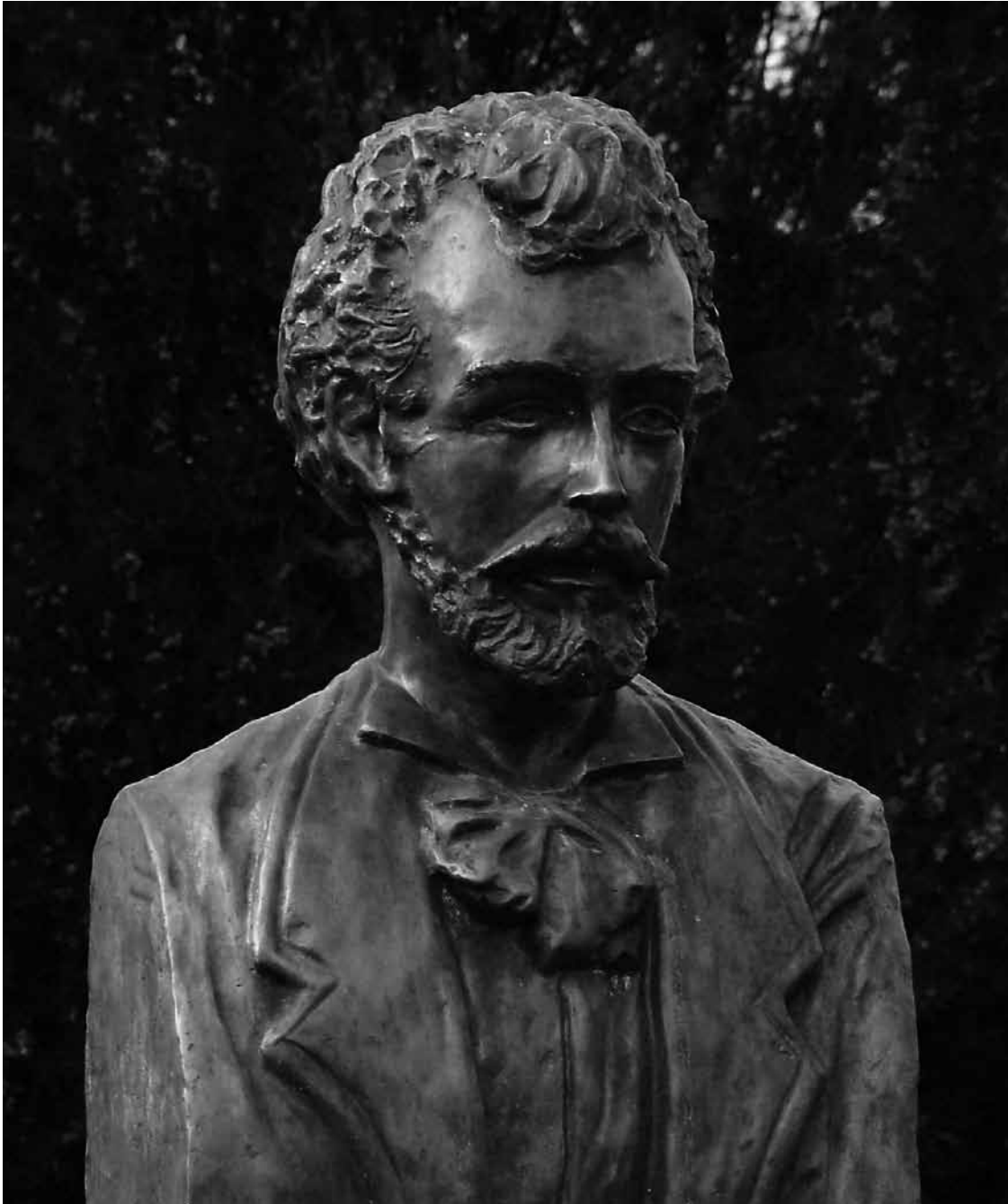
A fiam csíkos kavicsokat és kagylót gyűjtött. A feleségem olvas. A Balaton vízminősége jobb, mint az utóbbi években bármikor. Hallelujah! Ilyen idill csak a hazug reklámokban lehet. Apa fürdik, anya főz, együtt lenni jó. Még vasalni se kell az ingemet, zoknit nem kell hordani, a baseball sapka meg lehet két napig spenótos, csak a pincérnő mosolyogja meg. És nem gondolunk a munkára. (Persze nekem már hiányzik egy kis iratrendezés). Ráadásul a vitorlások olyan színesek, mint az akvarell paletta. Különböző formájuk, mint az autók. Lehet szeretni a Mercedes és a Jaguár formáját egyaránt. Egyik liba, másik kacsa, mondja a fiam. Kata líraibb: puma a karosszériája, a másiké tigris. Csak görény ne legyen, reagál a hím oroszlán fiú. Van a vízen egy valódi kóceráj, ahogy a nejem aposztrofálja, lepukkant, ósdi (ódon) vitorlás, a vitorlája rongyos, de tarka, olyan, mint a konyhai otthonkaja, talán még kolbász és hagyma illata is van. Mégis az a leggyorsabb. Nem minden a forma, mondom, a koncentrátum, a szubsztancia a lét lényegi veleje. A hajóskapitány szakértelme a dióbél. A finomított tapasztalat. Egészít ki a moderátor.

Hirtelen viharjelzőt lönek fel a toronyból. Az égbolt kékje lilába vált, mintha eltáncolták volna a csillagkopolát. Mintha behúzták volna a vidék szeme alá. Behorpadt felhők, fekete árkok és véraláfutásos menny. Rögtön

éjszaka lesz ilyenkor, monda idegenvezetőnk. Kata lányom megerősíti a köteleket a sátor körül, kibont egy badacsonyi rizlinget. Hűtve van. Koccintunk a keleti szélre, ami most kellemesebb, mint a gyűrűkkel fénylő víz. Sáron rózsája, mondom a nejemnek, nevet, az arca csupa

csillámpor. Még a tegnapi esti bál olaja, krémje van a járomcsontjain. És a púder, ugyanolyan, mint az égbolt, de a vihart most nem kérem. Aludni igyekszem.

(Bertha Bulcsú-díjas esszé, 2008)

Gulyás Péter Pál

BESZÉLGETÉS A TIHANYI VISSZHANGGAL

Jó ideje, mindhiába hessegetem, bumerángxént tér vissza hozzám a gondolat, hogy a Balatonnak, mondjuk ki nyíltan, kézen-közön elsinkófálódott a mítosza. Pedig megvolt, s oly régi, oly nemes por ülepedett rá, mint az óborok opálos üvegére. Megvolt a legenda, miként dukál, pont miként másoknak, miként a fehér vízhabokat hörgő, sziklacsipkével kivert peremű görög tájnak, vagy akár a holdbélien ragyogó, sivárságában is búbajos Szentföld-övezetnek, melynek hallatán önkéntelenül is haptákba vágja magát a lélek, legendáira gondolva. Miért szendereg hát a Balaton őselegendája, eredettörténete? Nem illene csipkerózsika-álmából felébreszteni? Miért nem jut egyből az eszükbe szent tavunk neve hallatán? Pedig igaz van a furmányos Lukiánosznak, aki, és most tessék kinyitni a füleket, hogy mit is vall, okkal-joggal: „ha valaki Hellászból kivesztené a mondákat, semmi sem menthetné meg az éhhaláltól az idegenvezetőket, hisz a pusztá igazságot az idegenek közül ingyen se hallgatná meg a kutya se”.

Szóval, a Balaton eredetileg egy óriás volt, s az teszi őt számunkra különösen érdekessé fajtájából, hogy ő volt a legutolsó titán. Még szép, hogy óriás volt, hisz az Ég is, Föld is emberformációt mutatott azokban a legendaszülő időkben. Ennek emlékeként a Balaton ma is emberi lényként sóhajtozik, dühöng, mert bizony szeszélyes a természete: hol „szelíd”, hol „haragos”, vagy éppen tébolyodott örült, hullámaival az Eget nyaldossa, de úgy, hogy amikor a tó kinyújtózkodik, égis éró hullámáról az ember akár fel is ugorhatna az Égbe.

Mert régen élt a táj, éltek a fák, a hegyek persze mind megkövült óriások, a Szél is lelkes lény volt, megannyi csintalanság elkövetője. Csontvári a harmadik szemével még látta, s le is festette ezt a világot, a táj őselkét, s Csokonai is milyen jóízűeket diskurált a Tihany hegy ősisensége lelkével, az Echóval, hisz méltóbb beszélgetőpartnere aligha akadhatott ebben az Árkádiájában.

Tehát, a legenda szerint Balaton nem akármelyik óriás volt, hanem – miként Ady – fajtája utolsó reprezentánsa. Miért mindig az óriások halnak ki? Szóval, hogy felelevenítsem az ő különös s az utókor számára oly fontos történetét, volt ennek a mi Balatonunknak egy remekbe sikeredett leánya, a tipp-topp Haláp. Neki illett volna utolsóknak lennie nemzedékéből, ámde egy váratlan fordulattal apja előtt vetette magát a Halál karjaiba. Más ölelő karra ugyanis sajnálatos mód nemigen számíthatott. Kérője honnan akadt volna, hisz fajtája fogta magát, s kihalt, s

semmifajta kompatibilis férfiember nem volt számára elérhető. És úgy látszik, ő, mármint Haláp oly találekony sem volt, mint ősatyánk. Lót leányai, akik a jól ismert csodás bibliamesében frappánsan kiszolgálták magukat... Kínjában a mi nádszálderekű, aranyhajú óriásleányunknak egy emberbarátnővel kellett beérnie. Barátságuk már csak fiziológiásan sem lehetett zökkenőmentes, hisz a kis emberleány, miként Gulliver az óriások birodalmában, nyilván rekedtre próbálta magát, ha szóváltásra került köztük sor. Az óriásleány szavai, gondolom, szélviharként hatottak, de hát ez már az ő gondjuk-bajuk, nyilván ideig-óráig elszórakoztatták egymást. Ámde egyszer ennek is vége lett, mert az emberleányka végül is csatlakozott embertársaihoz, egy szép nap Halápot kurtán-furcsán faképnél hagyva.

Halápnak tehát apján kívül senkije se maradt, akivel már nyilván egymás agyát ették, nem tudtak újat mondani egymásnak, s ez a szegény, gyönyörűség, s elsősorban jobb sorsra érdemes óriásleány fogja magát, aláveti magát a halálba, s mire apja észbe kap, ő már hajnalra hegygyé is változott. Balaton titánunk, aki eddig okkal-joggal hihette, hogy nem neki, hanem leányának kell az utolsó előtti óriásnak lennie a földkerekségen, bizony, csalatkozott. És azon a véres hajnalon szembesül a szörnyű valósággal – azóta véresek a hajnalok – s rádöbben, hogy hiába nevelte, okította szépre, nincs többé kit frocliznia.

Balaton szörnyű fájdalmában összeszedi minden erejét, hogy végezzen tán az egész Mindenséggel: kiszakítja a régi világ oltárát, - ami alighanem épp az eget tartó világoszlop – s egy valóságos dilúvium veszi kezdetét. Összedül a régi világ, ámde mi keletkezik helyén, másnap reggelre? Egy eszméletlenül gyönyörű tó fogadja e hajnalon az ébredező természetet, a Vadkacsákat, Sirályokat, és Fűvet, a Harmatot, és a Gólyakalifákat, és a kis kártékony emberiséget.

Balaton titán volt tehát az, aki valamilyen trükkel, tán fején átbucskázva e ragyogó opálszínű tóvá átváltozott, nyújtózkodott egyet, s széltében-hosszában betöltötte a betöltendő medret.

Kedves, drága Ekhó, aki Csokonaival is oly jóízűen eldiskuráltál! Nem érdemelné meg mondjuk ez a legenda, hogy valami módon rekonstruáljuk, hogy a Balaton hallatán mindenkinek ez a titán és leánya jusson legelőbb eszébe, mert legyen a jelszónk Lukiános, aki mit is mondott? „Ha valaki Hellászból kivesztené a mondákat, semmi sem menthetné meg az éhhaláltól az idegenvezetőket, hisz a pusztá igazságot az idegenek közül ingyen se hallgatná meg a kutya se.”

(Bertha Bulcsú-díjas esszé, 2008)

GONDOLKODÓK MAGÁNYOSSÁGA

A gondolkodó, bölcseletkedő ember, különösen, ha új eszméket, nézeteket fejteget vagy ír, ez többnyire együtt jár bizonyosfajta árvasággal, magánnyal, egyedülállósággal. Így kell ennek lennie, hiszen eszméit, gondolatait a megszokottal szembeni újat sokáig, egy ideig legalább magában hordozza, érleli. Proféták ezért vonultak vissza a sivatagba. De a megtalált gondolatokat, a megfelelőbbnek tartott új eszméket hirdetni, másokat is az általuk vélt igazságra rávezetni nem öncélúság. Nagyobb tisztaságot, jobb rendet, elviselhetőbb világot ígérni vagy követelni már nem csak önmagától, hanem másoktól kell- így válik a magányosan gondolkodó ember számára a közlés, a közösség megjavításának érdeke fontos feladatává.

Az írás a gondolat közlésének feltalált egyszerű eszköze, nem egyetlen és egyedüli módja. A beszéd, a rábeszélés, a gondolkodásra ébresztés egyszerűbb sokáig hatékonyabb módja. A varázslat, a meghökkentő csodatételek sokszor meggyőzőbbek és ősbibb módjai ennek. A példa is, nemcsak a példabeszédek. A jellegzetes tartásban üldögélő szótlán Buddha több tanítványt vonzott magához, mint a szónokok többsége. Egyszerűbb jelek –személytelenül is - ugyanezt érik el. A bőbeszédűség, az erőszakos rábeszélés gyakran kevesebb, mint a némaság vagy a csak jelekkel közvetített ráhatás.

Gondolkodók, új eszméket hirdető emberek gyakran nem közvetlenül, hanem művekbe rejtve teszik mások számára elviselhetővé a világot, és gyakran ők járnak nagyobb sikerrel. Van valami varázsa annak, ha valamely műben, alkotásban az olvasó, a szemlélő saját maga ismeri fel a lényegét.

Befogadók, hallgatók, olvasók jeleket értők nélkül értelmetlen lenne minden új eszméhez jutás, új tan kitalálása. Gondolatokkal pusztán, vagy művekbe rejtett eszmékkal, de minden gondolkodó embernek ugyanaz a törekvése. Másokat rávezetni az igazabb igazságra. Szerencsés eszme és gondolatterjesztő az, aki művekben tudja közvetíteni közlendőit, nála csak az élete példájával is hatni képes eszmehirdető fér közelebb mások lelki vagy tudatvilágához.

Szomorú az olyan gondolkodó sorsa, aki sem művekkel, sem élete példájával, varázslattal, vagy csodatételekkel nem tudja alátámasztani elmélkedéseinek igazabb voltát. Az ő sorsa a legkegyetlenebb, a teljes magányban maradás.

Idősebbik bátyám, Mikéle nálam sokkalta ígéretesebb

tehetség volt. Abban a fővárosi iskolában, ahová mélyen vallásos anyja kívánságára beírátták nemcsak eminens tanuló, de osztályelső, hetedikes korában önképzőköri elnök lett, s mindezekon kívül a lelkekkel is foglalkozó piarista atyák kedvence. Egyike volt azoknak, akikről sokat vártak tanárai. És ő igyekezett, számára nem csak formáságok voltak a „Veni sanctae”-val kezdődő és a „Te Deum”-mal végződő iskolaévek szentek tiszteletével telezsúfolt napjai. A jóeszű, országos tanulmányi versenyen is díjat nyert diákot elsősorban a filozófiai tanulmányok érdekelték. Talán kissé elbizakodottan, de fejébe vette, hogy Istenben való szilárd hitét bölcseletileg is bizonyítható érvekkel, istenbizonyítékokkal is meg tudja szilárdítani. Bár az atyák ettől eltanácsolták, mondván, hogy az apologetika idejét múlta kissé, érvek helyett a hit az, ami igazán erőt ad a léleknek. Ágoston „credo quia absurdum”-jával szemben bátyám mindenáron a „quia concretum”-ot szeretete volna hitének alapjává tenni.

Tizenkilencben született. A harmincas években még elképzelhető volt, hogy gondolatainak, metafizikus elképzeléseinek közreadására valamelyik egyházi jellegű folyóiratban mód nyílik. Apja kívánságára jogot hallgatott, s a tanszéken előadó jogfilozófiai professzoroknak lett a tanársegédje. Ez volt talán a legnagyobb sikere, amit a bölcseletkedési terén elért. A talán utolsó jeles idealista filozófusnak, Brandensteinek tanítványa volt, Moór Gyula jogfilozófusnak tanársegédje a jogi egyetemen.

Behívták katonai szolgálatra, negyvenötben fogságba esett. Mire visszatért onnan, a társadalmi környezet teljesen megváltozott. Szó sem lehetett arról, hogy idealista nézeteket hangoztató, s a materializmus tételeivel vitázó írásai valahol megjelenjenek. Nyomtatásban csak néhány etikával foglalkozó írása jelent meg katolikus folyóiratokban.

Minden szabad idejében – nem sok volt, mert megházasodott, és öt gyermeket kellett nevelnie – ezzel foglalkozott. Könyvtári filozófiai műveket olvasott, jegyzetelt ki, hogy elképzeléseinek igazságát bizonyossá tehesse. Olvasója alig volt. Néha egy barát, máskor én lettem az, akit csak a testvérem iránti szeretet miatt érdekelt az a létről szóló elméletek. Nyugdíjas kor után diakónus szeretett volna lenni, de az akkori idők egyházi vezetőinek megalkuvó politikája miatt ez is csak részletekben valósulhatott meg. Makacsul kitartott kora ifjúságában kitűzött célja mellett. Magányos gondolkodó maradt, s már bele is nyugodott abba, hogy ez a helyzete végleges. Mégis folytatta, új és új területekre – az egzisztencialistákra, a kelet misztikus gondolkodóira – is kiterjesztve vitairatainak sorozatát.

Nem sokkal nyugdíjazása után halálos betegséget kapott, tüdőrákot. A második műtétje után áttétek keletkeztek a szervezetében, valószínűleg agysejtjeiben is. Talán ennek tulajdonítható, hogy élete utolsó napjaiban hite megrendült. Tagadta Isten létét, még káromolta is. Pontosan fordítottja következett be, mint a megszokott, hiszen az ateisták tértek meg végső óráikban számosan, a túlvilág hátha mégis van Urának ítéletétől rettegve. Bátyám özvegye szerint – aki csak jóval később árulta el nekem ezt – Mikélett megszálta az ördög. Katerina, a valóban hiten alapuló vallásossága miatt ezt elfogadva, imádságokkal, búcsúhelyekre járogatással próbálta levezekelni Mikéle utolsó óráinak szörnyű vétkeit.

Hamvas Béla magánya nem volt annyira teljes és végleges, mint testvérbátyámé. Inkább csak társtalanságnak nevezhető az övé. Előbb kora erkölcsi világát ostorozó szavakkal, majd eszmékkel próbált kilépni a nem annyira önként, mint kényszerből vállalt korlátozottságból. Írásait – ha nem is mindjárt és mindegyiket – publikálni tudta, legalábbis a diktatórikus idők előtt írottakat. Hamvas kiindulása a gondolkodás tágabb tartománya, a kultúra egészének vizsgálata volt, ami Nietzsche óta felkapott témájává vált a tudományos gondolkodásnak, a korszak túlértékelt tudományossága ellen irányuló bölcsekedéseknek.

Hamvas szintén azzal kezdi, hogy „nagyon rossz világban, kultúrában élünk”. Leírja, hogy miként kerültünk és kerülünk a tudomány szinte babonás tisztelete révén egyre messzebb az igazi valóságtól, a tényleg létezőtől. Hamvas hisz a fejlődésben, az emberiség aranykorát, a történelmi időkre visszapillantva, a mitikus világképet kialakító emberiség korára helyezi. Mások is gondolkoztak hozzá hasonlóan. Közülük, a hazai kultúrfilozófusok közül a legtekintélyesebb Kerényi Károly volt. Ő Hamvashoz hasonlóan a mítoszok világában, a görögységben látta az aranykor legszebb megvalósítását. A görögségnek, mint ideálnak eszményítése az újkori Európa kultúrájának hagyományossá vált útkeresése. Hölderlin s más költők, de bölcselek, maga Nietzsche is ide térnek vissza. Utóbbi úgy, hogy a dionüszoszi, démonikus elemeket hangsúlyozza. A mi költőink és gondolkodóink műveiben inkább csak jelen vannak ezek a törekvések, mint Berzsenyiben vagy később Babitsban. Legvilágosabban Kerényi és Hamvas tanulmányai bizonyítják a mitikus gondolkodás és eszmerendszer szépségét, legélesebben Hamvas mondja ki – úgy, hogy a jelennel, a nagyon rossz világgal szembeállítja. Hamvast, mint magával egyenrangú gondolkodót és társat Kerényi Károly fogadta be. Gondolataik csak abban egyeztek, hogy mindketten visszafelé tekintettek,

s a mítoszok jelentőségét hangsúlyozták. Kerényi a görög mitológia kutatásában ragadt meg. Hamvas mélyebbre tekintett. Más kultúrákban a még ősbibb emberi törekvésekben kereste, kutatta a kultúra és bennük a vallások kialakulásának értelmét és jelentőségét. Kettejük írásai, tanulmányai jól megfértek egymás mellett, ahogyan azt az általuk – elsősorban Kerényi és követői által létrehozott SZIGET közösség kiadványai bizonyítják. Két első száma legalábbis, ahová mindketten két-két esszé közreadásával szerepeltek. Később barátságuk megszakadt, oka lelkialkatuk különbsége volt. Kerényi extrovertált típus volt. Sikerekre tört, el is érte azokat. Hamvas befelé forduló, meditatív lélek. A magányt, a hallgatást, a nem megszólalást értékeli olykor a legtöbbször. És nem csak akkor és abban az időben, amikor – ötvenhat eltiprása után – ez erkölcsi kötelesség volt számára.

Kettejükön kívül Németh László említhető, mint korabeli fontos rendszert teremtő gondolkodó. A harmincas évek közepéig nála is az esszé az igazán fontos műfaj. A Tanú számai erről tanúskodnak. Bár kortársai, a próza és versírók fölött seregszemlét tart, a kultúrtörténet is foglalkoztatja. Emiatt – néhány német és spanyol bölcselek mellett – Hamvas Béla gondolatait is észreveszi. Kikeresi, mint írja, nem kis fáradtsággal a sok nem túl jelentős közlönyökben megjelent írásait. „Valaki összeszedte számomra” – írja, s azt is, hogy azok elképzelhetetlen helyeken jelentek meg, a legsötétebb folyóiratocskáiban. „Az ember csak szégyenkezni tud: míg ő maga minden mozdulata számára rivaldafényt tudott biztosítani, itt a megszallottak védtelenségével egy nagy műveltség és nagy szenvedély pincelyukakban gesztikulálják ki magát. Ki itt, ki ott találkozik veled, gyanús helyek valamelyikében..., de senki nem ismeri őt magát.”

Németh akkor nem ismerte személyesen vitatársát, de már találóan jellemzi: „Kevés író képes első írásaival olyan ellenszenvet kelteni, mint ő.” „Egyszer találkozni annyi, mint összeütközni vele... Hamvással szemben kevesen jutottak túl első felháborodásukon... Mi lehet az oka ekkora félreértésnek?”

Németh szerint az, hogy Hamvas dühös kirohanásokkal támad olyan író és művész nagyságokra, akiket a közvélekedés szerint csak tisztelet és hódolat illet. Baude-laire-t, Dosztojevszkijt, Wagnert, Breughelt támadja, majd Adyt sem kíméli. Amiatt kárhóztatja őket, hogy műveikben a pusztulásban, az életromboló erőkből gyönyörködtek.

Hamvas szellemiségét valóban nehezen – nem is igen fogadta be kora. Kerényi és talán Németh hatására Gulyás az, aki elismeri jelentős író voltát. Számukra sem

volt könnyű. Egyik esszéjében, az Írás platonizmusában Hamvas magát az írást is kritizálja. Kijelenti, hogy „a beszéd még mindig létszerűbb az írás mellett”, és „minden beszéd negatív az élet teljessége mellett.” A „nem” a beszéd az „igen” helyett. Biblikus szavak ezek. Hamvas úgy véli, hogy az írás mindig a felbomló kultúrákban hatalmasodik el. Az írás a bomlás eszköze. Az írás rombolás, fog. De ha az, akkor az elveszett aranykorért harapjon”- mondja.

Az „Aranykor és farkasfog” az első tanulmány, amellyel Németh a Tanúban vitába száll. Egyenrangú gondolkozóként kezeli, s azt keresi, hogy vitatársa mit ért pontosan azon az aranykoron. Nagyrészt egyetért a gondolataival, azzal is, amit Hamvas egy másik tanulmányában, az „Apokalipszis irodalmában” fejteget. Elfogadja, hogy a kultúrák bajai akkor kezdődnek, amikor a humánium mellől kimarad a divinum. Azaz a mítoszok világában még jelenlevő, valóságként ható isteni elem. A mítoszok világában, az aranykorban az emberek beletörődtek abba, hogy részesei egy közösen létező isteni-emberi világnak. Nem kellett –mint jelen kultúránk idejében- a létünkbe vetettségünk miatt aggódnunk. Németh a tanulmánya utolsó szakaszában vitatja csak Hamvas gondolatait: „Van-e joga a kritikusnak ilyen mértékben elhatárolódni a kortól, amelyben benne él?” Szerinte nincs. Véleménye szerint Hamvas azért ír nyers vádbeszédeket a kora ellen, mert magányba taszították, mint holdkóroست hagyják háztetőn károgni ahelyett, hogy hazát és otthont adnának neki.

Hazát és otthont, méltó helyet kora irodalmában és társadalmában Németh sem adhatott neki, de egy másik Tanú szám újra foglalkozik vele. Barátként köszöni meg a neki küldött „Természettudomány és mitológia” című esszéjét és rögtön hozzáfűzi: „Mindig élvezettel olvasom írásaidat, egyetértésnek és ellentmondásnak olyan váltóáramát bocsájtják át rajtam, amely szellemi randevúzásnak is beválik. Szeretem a mozgásban lévő gondolatot, különösen, ha ismerős irányba repül. A te gondolataid ilyenek. Merészek, gyorsak, feszes parittyában magas cél felé szállnak, egy hiányzik belőlük: a közeg ellenállása. Mintha eszméid mozgása elől eltávolítanád a levegőt.” Elismerő szavak. Kevés jutott akkor ilyenekből Hamvasnak. Aztán igazi vitatársként Németh is magas cél felé irányozza a maga parittyá köveit. Érthető: a neki annyira fontos természettudományos gondolkodást elemzi. A „kísérletező ember” igazát.

Azt Németh is elismeri, hogy a természettudomány nem abszolút, hogy ott áll nemcsak mögötte, de felette is és főleg alatta az általa sem teljes egészében megismerhető

valami. A valóság. Amihez közelebb és egyre közelebb jutni bár lehetséges, de véglegesen nyakon csípni nem lehet. Proteusként siklik ki kezünkől mindig más és más alakot öltve, Németh elismeri ennek igazságát, de azt már nem fogadja el, hogy emiatt a természettudományos gondolkodás megbukott. Hamvas szerint a természettudomány is egyfajta mitológia, egy időhöz kötött gondolkodási forma, amelynek ideje éppúgy lejárt, ahogy más mítoszoké is előtte. Amitől oly sokáig hitelét kapta, az a kísérletező emberek által elért újításokból, felfedezésekből eredt. Szerinte ezek a találmányok egyfajta valóságdarabok, de a tudományos világmagyarázat már nem az. Nem valóság, csak mítosz. Németh ezzel nem ért egyet. Úgy véli, hogy a tudományos gondolkodás és a technikai lelemények kiegészítik egymást. És hogy a természettudomány nem a mítoszok vagy a költészet rokona. Szerinte inkább – ha valaminek - a mágiának. Új elemek keresésének és spekulatív gondolkodásnak éppúgy van szerepe a tudomány fejlődésében, mint a kísérletezésnek, a technikai újításoknak. Végül Németh úgy véli, hogy a tudomány ugyanakkor megújulóban van, mint amikor felbomlóban levőben látszik.

Nem tudom, Hamvasnak hogyan tetszettek ezek a végén már Lukács György szájába való dialektikus értelmezések.

Kár, hogy a közöttük lévő párbeszéd folytatására nem került sor –legalábbis nem akadtam ezek nyomára- csak a Válasz 1936. decemberi számában, a talán még utolsó Németh- Gulyás- Fülep szerkesztette folyóirat számban megjelent Hamvas tanulmányban kifejtett gondolatok tekinthetők vitájuk folytatásának. Hamvasnak ez a talán egyik legfontosabb írása, tanulmánya tartalmazza a világról, a valóságról és a gondolkodás legfontosabb kérdéseiről szóló vélekedéseit. Eljut egészen azokig a felvetésekig, amelyet a különböző kultúrákban élő bölcselők minden korban egyformán kérdeznek és kutatnak: Mi a valóság? Mi a létezés értelme? Van-e célja? Létezik-e világ vagy másvilág? Művészek, költők is minduntalan erről vallanak. Néha így, máskor úgy. Babits –az olykor mélyen vallásos verseket író- egyik versében így ír: „Nincs jobb világ a másvilágnál. A másvilágon nincs világ.”

Hamvas a „Tudományvallás és Vallástudomány” című esszéjében arra a következtetésre jut, hogy a tudomány is vallás, vagyis egyfajta mítosz, s hogy bármelyik vallás egyfajta tudományos köntösbe rejtett gondolkodás. Humanizált, emberesített képzelgés a világról és túlvilágról. Végző okfejtésében Hamvas eljut odáig, hogy az igazi valósághoz egyiknek sincs köze. És elérkezik oda ő is, ahová Mikéle, szegény testvérbátyám élete utolsó

napjaiban gondolataiba belezavarodva eljutott. Van Isten, világszellem, de az nem olyan, amilyennek a mítoszok - a görögöké, de más népeké is- és leginkább a kereszténység elképzeli és elhitheti. Mi bizonyítja azt, hogy a világot teremtő szellem csupa szeretet, jóság, megbocsátás, hogy még értünk való áldozatra is képes? Miért lenne ő a legfőbb jó, ha mi emberek éppenséggel nem ilyenek vagyunk. Nem csak a világ rossz, mi is azok vagyunk –részeként annak legalábbis. Miért érdemelnénk egyebet, mint azt az anankét, melyet az emberi kultúra legkiválóbb hordozói: a görög költők és bölcselők találtak ki. Hamvas is csak körülírva tudja ezt az egyetlen magyar szóval kifejezhetetlen valamit, az anankét leírni. Részvétlen, közönyös, mindannyiunkra váró kegyetlen befejezése a létünknek, semmivé válás, de talán ez mégis jobb, mint a gyehegnának, a pokolnak fenyegető ránk váró lángjai. A sok lelki és testi szenvedést átélt költő, Babits is ettől való félelmében sóhajtja, skandálja verssoraiban, betegágyában: „Nincs jobb világ a nincs világnál.”

Kevés gondolkodó ítélte kegyetlenebbül és szigorúbban a világról, mint Hamvas. Ezért sem talált társakra, legfeljebb ideig-óráig. És abban a látomásaival ...költőben, W. S-ben, aki mesterének tekintette. Egy közös szűk társaságot alapító kísérletben, a Sziget körének létrehozásában működött együtt Kerényivel. Hónapokon át tervezték és beszéltek meg ennek a társadalomtól elszakadó Szigetnek létrehozását. A kiadvány első két számában két-két Hamvas-tanulmány jelent meg, aztán a harmadikban már nem közölt többet. Szakított Kerényivel, mert rádöbent, hogy jellemük s ebből adódóan eszméik és törekveik különbözőek. Hamvas számára egyetlen dolog a

fontos: elvetve minden előítéletet és babonát a világi valóságának megértése, vagy a megértéshez közelebb kerülés. Nem a siker, a karrier, a társadalmi ranglétrán előbbre jutás volt célja –miként ezeket Kerényi szemére hányja - hanem a valóságmegértés. Talán éppoly lehetetlen törekvés ez, mint amilyen Mikéle bátyámé volt. Csak a társtalanság, magány következett ebből. Megtagadni a sikert, kételkedni az írás és a beszéd értelmében is, eljutni a némasáig – ez is egyfajta módja az igazság megközelítésnek, a megérthetetlen megértésének. Mert az ember, a gondolkodó számára az a legtragikusabb, hogy a sok tagadás és a látszat igazságok elutasítása után sem válik érthetőbbé. Mert a lét értelmezése számunkra – akár a tudomány, akár a mítoszok vagy a vallások útját választjuk- lehetetlen.

Van, volt-e más út, lehetőség az ember számára? Létezett-e egy olyan kor – egy aranykor? – amelyben legalább ennek a tudásnak a fájdalmát, az élet értelmének elvesztését, halandóságunk kínját nem éreztük gyötörő fájdalomnak, orvosolhatatlan kínjaival bajunknak.

Önfeledt boldogságot talán csak a növények éreznek. A fák, amikor a hosszú téli álmódás után barna rügyekkel és zöld levelekkel szórják teli ágaikat, hogy aztán színes virágokkal koronázzák meg fejüket. Vagy nyáron, korárosszal gyümölcsökkel telten hajladozva kínálják az arra járó utasokat. Soha nem halnak meg, mert barátaik, a madarak által odahordott magvaikban újra és újra teremtik önmagukat.

Ez volna talán, ha lehetséges lenne, ez a növényi boldogság az igazi aranykor számunkra.

Gereben Ágnes

ALEKSZANDR SZOLZSENYICINRŐL, HOGY NE FELEJTSÜK EL A XX. SZÁZAD BŰNEIT

Az egykori világháborús tisztnek járó díszsortúzzal, államfői jelenlét és bizánci pompa közepette, 2008. augusztus 6-án eltemetett 90 éves írófejedelem a szenvedélyes életművéről folytatott, nem kevésbé szenvedélyes viták közepette távozott az élők sorából. Nem csoda: mind politikai, mind ideológiai felfogásában rendíthetetlen, sziklakeményességű ember volt.

Jó harmintéve a Szovjetunióban és a nyugati világ országaiban sokan mondogatták, hogy ha *A Gulag szigetvilág*, Alekszandr Szolzsenyicin 1958-tól egy évtizeden át írt műve tízmillió példányát repülőgépről ledobták volna hazája felett, akkor a hol szocializmusnak, hol kommunizmusnak nevezett diktatúra jó két évtizeddel hamarabb omlott volna össze.

Ebben van némi igazság. Hiszen az információtól az egymást is ellenőrző cenzúrahivatalok szövevényes rendszerével elzárt szovjet lakosság keveset tudott a már 1917 decembere óta működő koncentrációs táborok világáról. A nyugati féltéke boldogabb életű országaiban pedig még a politikai elit jól értesült tagjai sem akartak hallani a milliók életét megnyomorító szovjet lágerekről. Pedig már az 1920-as évek végén akadt rab, akinek sikerült megszöknie, és Nyugaton közzétennie a gulágon szerzett keserű tapasztalatai krónikáját. Később is kikerült a Szovjetunióból jó néhány memoár, a fejlett világnak azonban kényelmesebb volt, ha nem veszi észre ezeket. Alekszandr Szolzsenyicinnek kellett eljőnnie, hogy sok millió rabtársa emlékének adózva, áttörje a hallgatás falát.

Kevés írot ismerünk a történelemben, akinek sorsa és műve olyan monolit egységet alkotott volna, mint az élete utolsó éveiben csont soványan is erőt sugárzó, 90 éves agastyáné. Pedig egyáltalán nem indult úgy, hogy először világszerte mélységesen tisztelt, majd a nyugati civilizáció baloldali közvélemény formáló körei által gyűlölt, ám megkerülhetetlen alakja legyen a gyilkos diktatúráktól sebzett XX. századnak. A bolsevik hatalomátvétel utáni évben született, amikor hazáját véres polgárháború dúlta fel. A szovjet – majd a magyar – tankönyvek ferdítésével ellentétben ez elsősorban nem a külföldi intervenciók és a bolsevikok összecsapása volt. A Lenin és társai túszejtési, padláslesöpprési, a régi rend brutális megsemmisítése ellen lázadó orosz parasztság próbálta meg így elsőként az új hatalmat.

Az e közezből származó Szolzsenyicin együtt nőtt a testvérháború, az éhínség, a hadikommunizmus és a születése napjaiban létrehozott szovjet koncentrációs táborok világával. Gyermekkorától mélyen hívó volt. Társai gúnyolódása ellenére keresztet viselt, és templomba járt, amiért az iskolában nagyon megbüntették. A szovjet valóság azonban beledarálta a mindennapokba: a templomokat kifosztották, majd bezárták, ő maga 1936-ban a bolsevik párt ifjúsági szervezete, a Komszomol tagja lett, matematika—fizika szakos tanár, majd a Szovjetunió elleni német támadást követően a Vörös Hadsereg bátorságáért többször kitüntetett tisztje. Századosi rangban érte az életét kettétörő letartóztatás, azt követően, hogy a SZMERS (vagyis „Halál a kémekre!”) nevű szovjet katonai elhárítás cenzúráján fennakadt egy levele, amelyben bandavezérnek nevezte „a népek atyját”, Joszif Sztálint. A trojka, a nyugat-európai hadszínterekről győztesen hazatérő katonák és tisztek megnövekedett önbizalmától a hatalmát féltő diktátor rögtönítélő bírósága ezért 8 év lágere-re ítélte. Az SCS – 854. számú fogoly – aki később ezt a számot „odaajándékozta” a gulágról 1962-ben óriási bonyodalmak árán közzétett első, megrendítő elbeszélése, az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* főszereplőjének – a koncentrációs táborban vált azzá, akinek a világ megismerte.

Szolzenyicin letartóztatása több mint bűn: hiba volt. A hatalmát bő fél évszázadon át tömeges megtorlással aládúcoló rendszer történetének egyik legnagyobb hibája. Mert a szovjet koncentrációs táborok világában a fogoly újra megtalálta a hitét és elhivatottságát is. Nem állhatom meg, hogy a rabság 11 éve után a legnagyobb titokban, bolhabetűkkel vékony pergamenre rótt, majd pezsgősüvegek nyakába rejtve kertjében elásott, 2000 oldalas főművéből, *A Gulag szigetvilág* lapjaiból ne idézek néhány mondatot. Alekszandr Szolzsenyicin még a saját letartóztatása előtt, a Vörös Hadsereg századosaként Kelet-Poroszországban találkozott a hazafelé tartó, lehorgasztott fejjel vánszorgó szovjet hadifoglyokkal. Röviddel később, amikor már maga is rab volt, a többmillió-s tömegeből származó fogolytársai sorsán keresztül megértette hazájukba visszatérő és ott többségükben lágerekbe kerülő emberek kétségbeesését. “Úgy éreztem, mint ha ezekkel a fiúkkal együtt én is fogságba estem volna a szolovjovszki átkelésnél, a harkovi katlanban, a kercsi köfajtókban. És hátratett kézzel vittem büszke szovjet öntudatomat a koncentrációs tábor szögesdrótja mögé. És a fagyban órákig ácsorogtam egy merőkanál kihűlt pótkávéért, és felfordultam, el se jutva a kondérig; a 68-as tiszti lágereben (Suwałki) a két kezemmel és a csajkám fedelével ástam a felfelé szűkülő, harangforma gödröt, hogy mégse

teljesen fedél nélkül kelljen telni. És amikor már haldokoltam, egy vadállattá vált fogoly odakúszott hozzám, és rágni kezdte karomon a még ki sem hűlt húst. És amikor ott fetengtem a tífuszosok barakkjában és a szomszédos angol tábor szögesdrótja mellett, éhezéstől ajzott agyamban nap, mint nap -félholtan is ott izzott a világos gondolat, hogy Szovjet-Oroszország megtagadta pusztulásra ítélt fiait. 'Oroszthon büszke fiai' csak addig kellett nekik, amíg a harcok alá vetették magukat, amíg rohamra lehetett indítani őket. De a fogságban etetni őket? Felesleges éhes szájak. És a szégyenletes vereségek felesleges szemtanúi."

E néhány mondat talán érzékelteti a tíz- és tízezer dokumentummal alátámasztott gulág-krónika erkölcsi, művészi és történelmi erejét. Szabadulása után azonban az író – részben, hogy megteremtse a feltételeket az 1958 és 1968 között írt gulág-könyvhöz, és felhasználja az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* országos sikerét – megpróbált beilleszkedni a szovjet irodalmi életbe. A kapcsolatfelvétel azzal kezdődött, hogy Szolzsenyicint meghívták a Kremlbe, az „alkotó értelmiség” és Nyikita Hruscsov második találkozására. A légerek krónikásának végig kellett hallgatnia a bőbeszédű pártvezérnek *A magas eszmeiség és a művészi mesterség a szovjet irodalom és művészet hatalmas ereje* címmel elmondott terjedős beszédét. Másnap felhívta a szovjet pártközpontban Vlagyimir Lebegyevet, Hruscsov egyik kulturális referensét. Rá akarta ugyanis venni a befolyásos csinovnyikot, hogy legyen döntőbíró abban a vitában, amely Szolzsenyicin és az érte oly sok áldozatot vállaló legfőbb mentora, Alekszandr Tvardovszkij – az *Ivan Gyenyiszovics egy napját* közlő *Novij mir* főszerkesztője – között kialakult a *Szarvas és kunyhós lány* című Szolzsenyicin színdarab közlése kapcsán. Lebegyev fogadta az író, elolvasta a légerek világról szóló darabot, és Tvardovszkijnek adott igazat: nem tartotta közölhetőnek a művet. Alighanem azért, mert felismerte benne Nyikolaj Pogogyin annak idején Magyarországon is játszott *Arisztokraták* című hazug, sőt apologetikus gulág-darabjának a paródiáját. (Szolzsenyicin később *A GULag szigetcsoport* második kötetében írta meg véleményét a rendszert gátlástalanul kiszolgáló, és a lelkiismeret furdalás elől alkoholizmusba menekülő Pogogyin darabjáról.)

Érdekes felidézni a pártcenzor érvelését. Hruscsov említett beszédét idézve azt mondta, hogy ha Szolzsenyicin darabját bemutatják, akkor „hatalmas, kövér legyek szállják majd meg a színházat, a külföldi lapok és hírügynökségek meg mindenféle kispolgári elemek lesznek ezek a legyek”. Ebből a szándékosan alpári okfejtésből

kiviláglik a rendszer egyik kimondatlan alapkövetelménye – amely nélkül a diktatúra aligha tarthatott volna háromnegyed évszázadig –, hogy a kontinensnyi birodalom kívül eső, per definitionem ellenséges világ meg ne tudja, mi zajlik a Szovjetunióban. Ami jól megfér egy ezzel éppen ellentétes képtelenséggel, hogy ugyanis egy marginálisnak tartott irodalmárral, nem régi elítéltelet folytatott beszélgetéséről az ország életét irányító központi bizottság magát entellektüelnek tartó, kéziratokat gyűjtő, hiú főhivatalnoka (akinek Szolzsenyicinnel és általában a korabeli értelmiséggel való, más korabeli naplófeljegyzésekben is megörökített kapcsolata a magyar olvasó számára Aczél Györgyöt idézi), 1963. március 22-én minden részletre kiterjedő levélben számolt be a Szovjetunió egyes számú vezetőjének.

Ez – a politikai bizottság titkos archívumában fennmaradt – írás arról tanúskodik, hogy roppant óvatosan kell kezelni a hasonló dokumentumokat. Hiszen Szolzsenyicin még a hatalommal való látszólagos kiegyezés hónapjaiban sem igen ejthetett ki a száján ilyen tartalmi és stílári idiotizmusokat: „Mélyen megrendített Nyikita Szergejevics Hruscsov beszéde. Mélységes hálát érzek az irántunk, írók és személy szerint irántam tanúsított jó viszony és szerény munkásságom magas értékelése miatt.” Vagy, immár harmadik személyben, a mentor és egyszersmind „a rend őre” szerepét játszó Lebegyev szavaival: „Még egyszer szeretném biztosítani önt, Nyikita Szergejevics, hogy nagyra értékeli a szovjet irodalom és művészet fejlődése iránt tanúsított atyai figyelmét, gondoskodását, és igyekszik méltó lenni a szovjet író nagy nevéhez.”

Ekkorra azonban Szolzsenyicin valójában már túl volt az illúziókon és a két évtizedes illegális irodalmi készülődés után kirobbant első, szédítő sikerek eufóriáján. Utoljára 1963-ban jelent meg három feltűnést keltő elbeszélése a Szovjetunióban. Sőt 1964-ben felterjesztették a szovjet kormány 1956-ban kelt rendeletével hosszabb idő után újra odaítélt Lenin-díjra. Ez óriási felzúdulást keltett az öreg dogmatikusok és a gözerővel előrenyomuló pártközpontbeli ifjútörökök soraiban. Pavlov, a szovjet Komszomol első titkára, German Tyitov úrhajós hangos helyeslése közepette a nyilvánosság előtt (a maga szempontjából még logikusan is) tiltakozott „az idétlen gondolat” ellen, hogy „egy olyan könyvnek ítéljék oda a Lenin-díjat, amely a légerélet részleteit ecseteli”. Néhány órával a beszéd után Pavlovot felhívta Vlagyimir Szemicsasztnij KGB-elnök – Pavlov elődje a Komszomol élén -, és felajánlotta, hogy a további hasonló Szolzsenyicin ellenes kirohanásokhoz megküldi neki

az író politikai rendőrségi dossziéját, a Lubjankán tett valóságait és perének teljes anyagával.

A Hruscsov uralmának vége felé elkezdődött, majd a pártfőtitkár 1964. októberi (mindmáig „kis októberi forradalom”-ként emlegetett) leváltása után teljessé vált visszarendeződés közepette Szolzsenyicin helyzete gyökeresen megváltozott. 1965. október 5-én Szemicsasztnij két vastkos memorandum kíséretében levelet küldött az SZKP központi bizottságának. Ebben részletesen beszámolt azokról a kéziratokról, amelyeket az író Tyeus nevű idős matematikus barátjánál és a repülőgép iparban elért eredményeiért egykor Sztálin-díjat kapott hívénél, kéziratának több mint három éven át titkos őrzőjénél találtak egy házkutatás során. A moszkvai társbérleti szobáskában, egy nyugdíjas belügyminisztériumi tisztviselő közvetlen szomszédságában élő férfi egy lemezjatszós belsejében rejtette Szolzsenyicin kéziratait. Igaz, az író 1965 júniusában elvitte tőle „élete 25 évének konspiratív irodalmi eredményét”. Köztük volt *A pokol tornácán* című regény, a *Győztesek lakomája* és *A munka köztársasága* című színdarab, amelyről Szemicsasztnij egy névtelen, intelligens szerző által írt, szakszerű ismertetést mellékelte a központi bizottság tagjainak. A KGB elnöke elküldte nekik Szolzsenyicin néhány lehallgatott telefonbeszélgetésének szövegét is. Mindez meglepő, ha arra gondolunk, hogy egy kontinensnyi birodalom gondokkal teli életét irányító grémium hogyan fordíthatott ilyen sok időt és energiát egy akkor még igazán jelentéktelennek vélt literátorra? (Ez nem ritka kivétel volt: a rendszer másik neves bírálójáról, Andrej Szaharovról például 20 000 kötetes KGB anyag maradt az utókorra. Érdemes belegondolni, mit éreztek, hogyan gondolkodtak a szovjet birodalom és a szovjet rendszer összeomlásakor azok a százezrek, akik ezeket az információkat gyűjtötték, összegezték, elemezték, archiválták.)

Szolzszenyicin lehallgatott és a központi bizottság tagjai részére tanulmányozásra továbbított telefonbeszélgetései – sok más hasonló „bizonyítékával” ellentétben – hitelesek. Az író emocionálisan túlfűtött, félreismerhetetlen, rövid mondatai az utókor olvasóját is mehökkentő, prófétikus jóslatokat tartalmaznak a szovjet típusú államszocializmus és az önállóuló köztársaságok kiválásával összeomló birodalom sorsáról. „Ennek a kormánynak nincsenek lehetőségei. Egyszerűen képtelen hatni az ideológiára, a tömegekre, a gazdaságra, a külpolitikára, a kommunista világmozgalomra, bármire. Minden kapcsolatának mozgatórugója összeroppant már – nem működik. Az íróasztaluk mellett ülve ezek bármilyen döntést meghozhatnak, amit csak akarnak. De rögtön ki fog

derülni, hogy azok megvalósíthatatlanok. Érti? Esküszöm, ez a benyomásom. Benuult emberek...”

E sorok olvastán érhető, hogy a Szovjetunióban a hatalom – ahogy a cári korszakban is – rettenetesen félt az írott szó erejétől, hatásától. A sztálini korszakban, a Szovjet Írók Szövetségének első és második kongresszusa, 1934 és 1954 között eltelt húsz esztendőben ezért kellett mintegy ezer írónak, költőnek, fordítónak meghalni a kivégzőosztagok előtt, a koncentrációs táborokban. Az 1960-as években azonban – noha a büntetőtörvénykönyv paragrafusai alapján változatlanul lágerbe küldték az alkotó értelmiség renitens tagjait – többnyire már más módszereket alkalmaztak az írástudók elhallgattatására. Szolzsenyicin esetében a pártközpont szigorúan őrzött szobáiban kiadták olvasni (!) inkriminált műveit több dogmatikus íróársának, és arra kötelezték őket, hogy írjanak (természetesen ledorongoló) véleményt ezekről az alkotásokról. Érdekes, hogy akadt, aki óvatosan elhárította a kérést. Amihez azért is hallatlan bátorság kellett, mert ekkor, 1967 elején folyt két író, a néhány szatirikus írásukat moszkvai engedély nélkül külföldön megjelentető Andrej Szinyavszkij és Julij Danyiel pere. Az engedély hiányáért őt, illetve hat év kényszermunka táborra ítélték őket, – szerencsére nem fogadták meg Mihail Solohov szavait, aki a pártkongresszus szónoki emelvényéről egyenesen halált követelt rájuk.

Ebben a hangulatban, egy hónappal Szinyavszkij és Danyiel elítélése után, már az SZKP KB titkársági ülése foglalkozott... nem, nem az egész országot sújtó élelmisszerhiánnyal, a borzalmas lakáskörülményekkel, hanem az Alekszandr Szolzsenyicin körül kialakult helyzettel. Részlet a jegyzőkönyvből:

Szemicsasztnij: Ezzel az íróval senki nem beszélt komolyan. Mostanában különböző intézményekbe, írószervezetekbe utazik, felolvasásokat rendez a műveiből, interjút adott egy japán lapnak. A Szovjetszkaja zsenicsina című lap részleteket akar közölni a Rákkórház című regényéből. Szolzsenyicin büszke, hősnek tartja magát.

Andropov (ekkor a központi bizottság titkára, majd a Brezsnyev hatalomra kerüléséről a kellenél többet tudó Szemicsasztnij leváltása után a KGB elnöke, majd halála előtt az SZKP főtitkára): A Szolzsenyicin-kérdés nem fér el az írókkal való foglalkozás keretei között. Ő konkrét műveket írt, mint a *Győztesek lakomája*, a *Rákkórház*. Ezek szovjetellenes irányultságú művek. Határozott formában hatni kell Szolzsenyicinre, aki szovjetellenes munkát folytat.

Szolomencev (53 évesen, 1966-ban került a központi pártvezetésbe, mint az SZKP KB titkára. Láthatólag a

Szolzszenyicin elleni hajszában is igyekezett kitenni magát): A moszkvai pártszervezeteknek kell viselni a felelősséget Szolzszenyicin tetteiért. Itt mindenféle kiállításokat is szerveznek! Hát nem lehet ráncba szedni ezeket az embereket? Moszkvában nem állunk jól az alkotói szervezettekkel. (...)

Gyemicsev (az SZKP KB titkára, később a Szovjetunió kulturális minisztere): Szolzszenyicin bomlott agyú, szovjetellenes beállítottságú író. Határozott harcot kell folytatni ellene.

Grisin (keményvonalas, nacionalista moszkvai párttitkár): Megrágalmaz mindent, ami orosz, minden kádérünket!

Gyemicsev: A kulturális osztálynak feltétlenül intézkedéseket kell kidolgoznia, és jelentést tennie a központi bizottságnak.

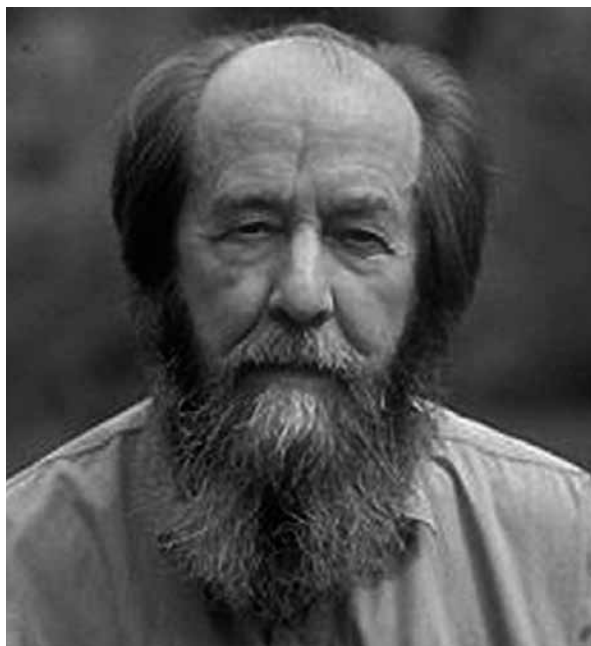
Szemicsasztnij (láthatólag elfogyott a türelme): Szolzszenyicint mindenek előtt ki kell zárni az írószövetségből. Ez az első intézkedés.”

A hatóságok ekkor még nem tudták, hogy elkészült a gulág-krónika, amelyet Szolzszenyicin azért írt, hogy teljesítse élete igazi – mint vallotta, Istentől rá mért – küldetését, amely a lágerben még a rákbetegség legyőzéséhez is erőt adott neki. A közel 2000 oldalas szöveget pokoli körülmények között: szüntelenül a letartóztatástól tartva, szabad szemmel csaknem láthatatlan betűkkel, hártványkony papírra róttá, majd kertjében üres üvegekben elásva

rejtegette az elkészült fejezeteket, a szovjet koncentrációs táborok áldozatainak szenvedéstörténetét. Később, amikor a szöveget odaadta legépelni, az indigót elolvasva (!) a KGB tudomást szerzett a tartalmáról. Kűszöbön álló elhurcolásától, de legalább annyira a Szolzszenyicint bajba hozó saját majdani vallomásától menekülve a gépirónő felakasztotta magát. Másnap az író hozzájárult, hogy Nyugat-Európában kiadják a műveit.

Ez hallatlan tett volt. Nyílt hadüzenet a rendszernek, amelyet újabb követett 1969-ben, amikor Szolzszenyicin „A Szovjetunió vezetőinek” címzett, minden szavában ostorcsapásként ható levelében a Kreml szemére hányta a kommunista rendszer bűneit. A következő évben, 1970-ben „az erkölcsi erőért, amellyel az orosz irodalom hagyományait folytatta”, odaítélték neki az irodalmi Nobel-díjat. Tíz évvel korábban ezt Borisz Paszternak is megkapta, a „Zsivago doktor”-ért. Őt azonban a hatóságok megszarolták, hogy ha nem tagadja meg a díj átvételét, lágerbe küldik az élettársát.

A mindenre elszánt Szolzszenyicint azonban – aki időközben a szinte minden nyelven kiadott gulág-krónika összes honoráriumát az áldozatok megsegítésére létrehozott alapba utaltatta –, már nem lehetett zsarolni. 1974-ben újra letartóztatták, majd szándékosan megalázó testi motozás után külön repülőgépen kitoloncolták a hazájából. A hatóságok ugyanis úgy vélték, hogy hazájában Szolzszenyicin többet árt a rendszernek, mint külföldön.

Ez azonban tévedés volt. Előbb Zürichben, majd az amerikai Vermontban élt, ahol az első világháborús Oroszországról *A vörös kerék* címmel kiadott, sokkötetes dokumentumregényén dolgozott. Hajlíthatatlansága ekkor már gyakran rossz irányt vett. Jómagam ismertem a gulágnak olyan egykori rabját, akit hazájában azért süjtött az élete végéig ki nem hevert megtorlás, mert levél-tárosként segített az írónak *A GULag szigetvilág* megírásában. Szabadulása után, az újabb letartóztatástól tartva, kivándorló útlevelet kért. A nyugati világba érve természetesen szeretett volna beszélni Szolzsenyicinnel, ám az író soha nem volt hajlandó találkozni vele: a hazájából önként távozó egyetlen egykori honfitársának sem engedte meg, hogy átlépje a háza küszöbét.

Az írófejedelem két évtizedre nyúlt nyugati élete alatt is a hű maradt a prófétai hevületű tagadáshoz, csak éppen már az őt befogadó világ hagyományos értékeit ostromozta. „Az eredeti demokráciát áthatotta a keresztény felelősség és önfegyelem. Ezek a szellemi alapok azonban fokozatosan lepusztulnak. (...) A személyiség jogait nem szabad olyan magas piedesztálra emelni, hogy elfedje a társadalom jogait. II. János Pál pápa kijelentette (...), hogy a nemzet biztonsága és az emberi jogok konfliktusában a nemzetbiztonságnak, vagyis az általános struktúra védelmének kell elsőbbséget adni, mert anélkül az egyén élete is széthullik. (...) A demokrácia nem annyira a kormányzás módja, mint inkább a kormányzat korlátozásáé, hogy

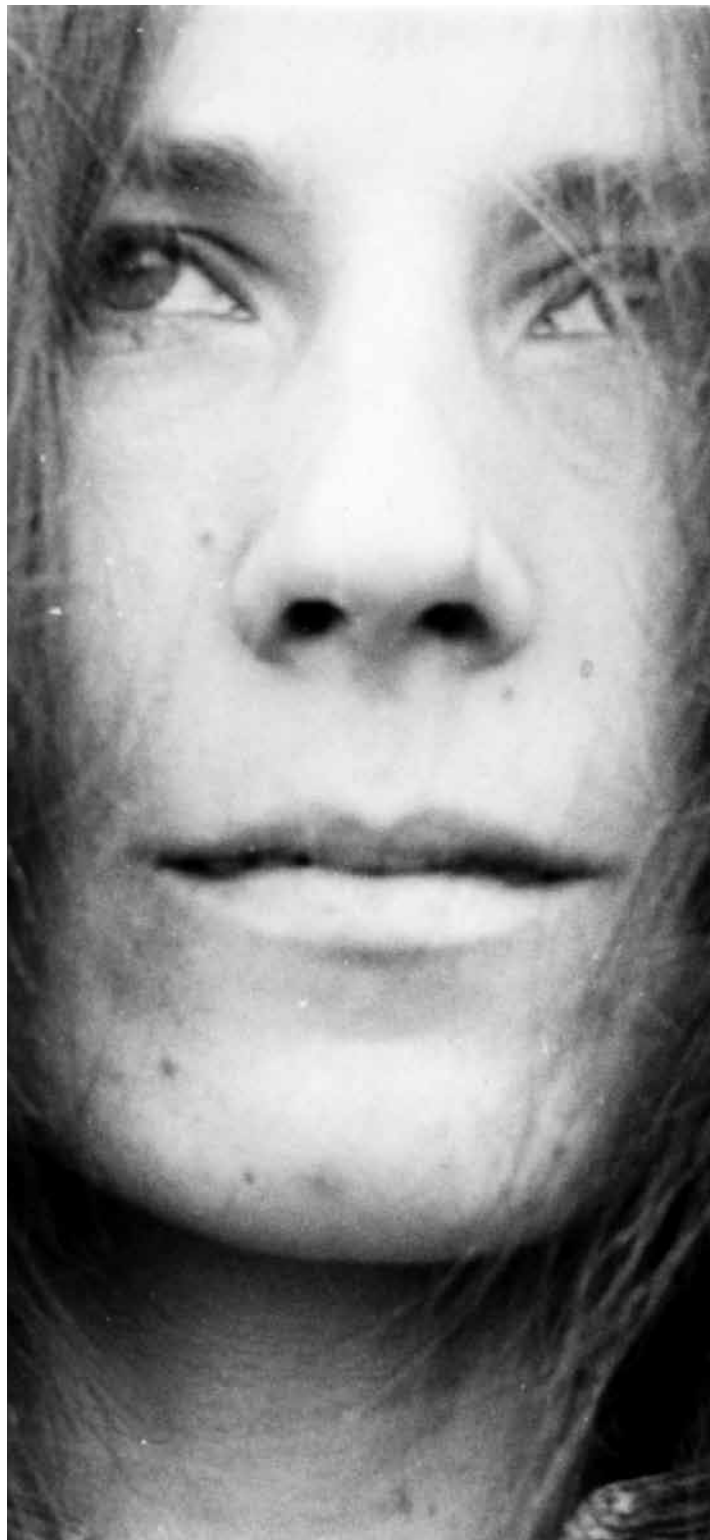
ne akadályozhassa az emberben azoknak az értékeknek a fejlődését, amelyeket a család és a vallás ad a számára.”

Ezek a gondolatok szembeállították Szolzsenyicint az euroatlanti világ értelmiségével. Az ortodox vallás tanításától áthatott, pluralizmus-ellenes, nagyorosz birodalmi fellépései, kínosan elavult, fanatikus-fundamentalista nézetei azonban visszhangtalanságba torkolltak. Az orosz zsidóság szerepéről írt, kínosan elfogult könyvei és az orosz birodalmi gondolat apológiáját tartalmazó utolsó Szolzsenyicin írások már nem az életmű maradandó darabjai.

Ezek már ismét szülőhazájában keletkeztek. A volt száműzött és egykori rab 1994-ben ugyanis – a Távol-Kelet felől, a BBC forgatócsoportjának kíséretében – szinte egész Oroszországot beutazva, kissé hollywoodi külsőségek között visszatért szülőhazájába. Fiai nem tartottak vele: hívő ortodox keresztényekként, alkotó művészbereként az Amerikai Egyesült Államok békés, szorgos polgárai maradtak.

Szolzenyicin azt remélte, hogy pártot vagy mozgalmat alapít – hazájában azonban már mint egy idejét múlt világ elagott rekvizitumát fogadták. Végző soron az író az államszocialista diktatúra ellen folytatott szellemi küzdelemben óriási jelentőségű gulág-könyvvel, regényeivel és elbeszéléseivel vonul be a XX. század történetébe.

GIZELLA ÉS INGRID

Tarpa Imre jókötésű gyerek volt, középmagas, izmos, arányos testű, az átlagosnál könnyebb csontú. Ez alkalmassá tette a versenyzésre, és 1954-ben eljutott a válogatottságig. Ekkor volt húszéves, és edzője figyelmeztetését komolyan vette: „Ha a brügölőben egyes engedékeny lányok tapizásával foglalkozol, soha nem éred el az olimpiai szintet.” Imre tehát leúszta a napi özetret, a lányokra csak mosolygott, korán feküdt, korán kelt és a TF-en is jól teljesített. Testnevelő tanárnak készült. Szerelme volt egyébként az olvasás.

Az osztrák-magyar úszóviadalra – az enyhült politikai viszonylatokra való tekintettel – Bécsben került sor. Imre nem a legjobb magyar pillangós volt – Tumpket sosem verte meg – csupán a második. De a magyar bajnok történetesen beteg volt.

A csapatot a Prater hotelben szállásolták el, a Prater Strassen, odalátzott a Prater óriás kereke. Kimenő nem volt, Imre csupán áhítozhatott a bécsi wurstli csodára, edzeni kellett az uszodában, súlyozni a tornateremben. Nyár volt, Imre az utolsó évére gondolt és arra, hogy vajon hol alkalmazzák, ha elvégezte a Testnevelési Főiskolát. Az osztrák fővárosban egy lazább napjuk volt a vasárnap délutáni verseny előtt, s a szombat délelőtti kettős tréning után s a mesteredzőhöz tapadó túravezető (többen találgatták, hogy a belügy embere-e) kegyesen megengedte győri buszok csalinkázását Bécs utcáin. Végigpöfögtek a Ringen – egy percre megálltak a kivilágított opera előtt – „ha bemehetnék megnézni a Varázsfuvolát” – sóhajtott Imre, mert mamája zenetanárnő volt, és otthon, lemezen megvolt nekik Mozart operája, Thomas Beecham dirigálta rajta a bécsi operazenekart. Ám kiszállásról szó sem lehetett. Minden úszó és tisztségviselő agyában fölillant Szilárd Zoli, a sprinter esete, aki egy hajókiránduláson fejest ugrott a fedélzetről, és osztrák fellegterületen kötött ki.

Aztán ott volt a Kunsthistorisches Museum impozáns saroképülete. Imre apja némettanár volt, (a szükség évében oroszstanárrá képezték át) aki rajongott a művészetekért, Imrét megtanította németül beszélni és lelkébe oltotta a festészet szeretetét.

Az estébe hajló várostúra utolsó állomása Schönbrunn volt, a kastély csillogott, sziporkázott, a jovialis Ferenc császár és a betolakodó Napoleonra emlékeztetett, de a túravezető az ülésükről felemelkedőknek bejelentette: „ilyenkor amúgy is zárva van a kastély”.

No és a verseny, Imre első (és történetesen utolsó) nemzetközi viadala. Osztrák ellenfele, Franz Fischer, kesehajú kefe-frizurás srác volt, vele talán egykorú és olyan széles, mint amilyen hosszú. Karjának rövidegét kompenzálta delfin tüdeje, széles mancsa és lába kurtábbra teremtődött, s ami a lábára hosszából hiányzott, azt pótolta az erős rüsztye, a két széles tappancs talpa. Franz kedélyes fiú volt, a tribünön köpenyben várták számukat, hármában, mert a csávó mellett ott ült, csicsergett egy kis csaj is. Ingrid, Franz tizenöt éves húga. „Aztán meg ne verd a bátyámat” – mondta a kislány, és mutató ujjával Imre oldalába bökött kedvesen.

Ingrid száma már lezajlott, ez nem a verseny része, hanem bemutató volt, a kislány gyönyörűen pillangózott, elsjátítván a delfin lábtempót, habár ezzel elég kényelmesen hajtott. Imre jól megnézte: bár még fejlődőben volt a lány teste, annak minden része, izmokkal formált rajzos alakot mutatott. A két mell izmosan kerek volt, furdőruha takarta, bimbóiról cseppent-csurrant a víz, vállának szélességével párhuzamban állt szép arányos csipője. Imrének jót tett a lány látványa, levezette versenyizgalmát, inai rugalmasak lettek, vizet szelő testének minden mozdulatára készségesen engedelmesskedtek. Már ő is delfinezett, mert Zsolt kezdeményezésére ez a stílus elterjedt.

Ötvennél együtt fordult Franzzal, de feje a víz alól egy hajszályival előbb bukkant fel, s ahogy célozta a szemben lévő falat („buta faltól falig úszók” – mondták rájuk a pólósok) úgy növelte a hajszályi előnyt ujjnyivá, majd tenyérnyivé. A harsanó víz közt is jól hallotta ellenfele ziháló lélegzetét. Az utolsó három csapás mindig a legnehezebb, a megfeszített véghajrá közben ki kell számítani, felül üssön be az ember vagy az utolsó vízreütés nyomán becsúszson a célba. Imre felülről támadt és oldalra sandított. Franz ugyanakkor ért célba, becsúszván érte el a falat. Az időmérők fölöttük behajoltak stopperekkel. Aztán kihozták, hogy a két versenyző azonos időt úszott a tizedekkel is. Századmásodpercekkel 1954-ben még nem mértek. Mikor eredményhirdetésre került a sor, kettejüknek mutatták a dobogó felső fokát. Imre azonban a második hely alacsonyabb lépcsőjére lépett.

A verseny után a közös vacsorán Ingrid Imre mellé ültette magát, s a koccintásnál se szó se beszéd jobbról balra arcon csókolta Imrét. A puszi a száj átprésztásával sikerült, Imrében megmozdult egy izom, aztán fesztelenül beszélgettek. „Az csodaszép volt tőled” – mondta a sötétszőke lány, aki közben megszártotta enyhén hullámos haját. A búcsúzásnál Imre hosszan parolázott Franzsal, hátba veregették egymást, majd Ingridhez fordult: „Isten áldjon, kislány, valószínűleg most látlak utoljára az életben.” Megsimogatta a lány haját.

Másnap reggel indult a busz vissza Budapestre. Imre a bécsi városkalauzt lapozgatta, amelyet az uszoda előcsarnokában vásárolt. Ki tudja, talán mégis eljutok ide ismét. A mellé üléseken Kunsági, a mellúszó megrángatta a vállát: „Haver, a tegnapi kis pulyka ott toporog lent, nyújtogatja a mancsát feléd.” De már indult is a busz. Annyi ideje még maradt Ingridnek, hogy egy dobozkát adjon a buszsofőrnek e felírással: „für Imre Tarpa”. Már túl voltak a magyar határon, mikor pillangóúszó kinyitotta a dobozkát, mely Ingrid egy hajtincsét tartalmazta.

Teltek az évek, Imre elvégezte a főiskolát, állást kapott a budai volt Szent Imre gimnáziumban, édesapja hirtelen meghalt, külön munkát kellett vállalnia, hogy segítsen Lujzi mamának felnevelni, etetni-ruházni a kisebbik Tarpát, Imre középiskolás öccsét. Hősünk úszást oktatott, a versenyúszást abbahagyta. Egyébként sem tudtam volna megúszni az olimpiai szintet, hogy kivigyenek Melbournebe, vigasztalta önmagát.

Az 1955-ös karácsonyi koncerten, a konzervatóriumban édesanyja társaságába keveredett egy fiatal, feltűnően szép arcú, de kissé aránytalan zongorista, Telepi Gizella. A lány keskeny vállalal, széles csipővel rendelkezett. Mint kiderült, beszélt franciául is. Meglátni és megkívánni pillanat műve volt. A nő halkán bűgő alt hangja mint a cselló megannyi húrja játszott a férfi érzékein, bőre fehér volt, mintha napot sohasem látott volna, sötét haja a válláig ért, barna szemének pillantása egyszerre volt szelíd, szende és precízen provokáló.

Gizella a szüleivel élt egy testreszabott lakásban Pesten, Imre hármashoz egy kétszobás lakásban, és bár Gizellával hamar eldöntötték, hogy dűlőre viszik a dolgot, tehát volt kivel és volt mivel, de nem volt hol. Aztán egy verőfényes májusi nap koraestjén a fogaskerekűvel felvillamosoztak a Svábhegyre, ott egy kis és védett lugast kerestek maguknak – és nehéz volt abbahagyni. Igen ám, mindaz, ami a testiekben stimmelt, a lelkiekben nem. Imre vallásos, katolikus családból jött, Gizelláék meggyőződéses ateisták voltak. Imre szerette a halat, kedvelte a vadat – a húst általában –, Gizelláék bicsérdisták voltak, szigorú növényevők. Mindez nem akadályozta meg őket abban, hogy bolsevisták legyenek. Telepi egy szerszámgyár párttitkára volt, Gizella is párttag. Imrének gyomorgörcse támadt, ha Rákossira, a kis kócosra kellett gondolnia, és kesergett, ha Nagy Imre félreállítására jutott eszébe. Egyszer, 56 júniusában egy hetet tölthettek együtt Balatonlellén, Imre korán feküdt, korán kelt, Gizella délig aludta az éjszakai összeborulások fáradalmait. Az utolsó előtti napon egy kóbor macska surrant be a nyitott ajtón, és a déli szendvicsét majszoló Imre bal lábához dörgölődött. Gizi fölült az ágyban, mert a macskákat igen kedvelte, otthon, az Üllői úti lakásban is volt nekik egy nősténycicájuk. Imre azonban utálta a macskákat. A sündörgő jövevényt lerázta bal lábáról, majd jobb csukája spiccével fejberúgta az állatot úgy, hogy az az ajtónak csapódott, megfordult a tengelye körül, kismelfordult. Gizi kiugrott az ágyból, s mint a párduc, Imre fejének esett, fülébe harapott, arcát karmolta és kiáltozta: „Szörnyeteg! Szörnyeteg! Egy percnél tovább sem maradok veled!” Sebteben felöltözött, táskájába csapta motyóját, kiszaladt és meg sem állt a lellei vonatállomásig. Imre tagjai ledermedtek, s bár idővel eszébe jutott, hogy a lány után szaladjon, ehelyett fölvette fecskéjét, és vagy két kilométert úszott a Balatonban, jó ütemben.

A nyár munkával telt el, de akármennyit is melózott, hogy dögre fárassza magát, lefekvéskor estéről estére megkísérette Gizi puha árnya. Levelet írt neki: „Gyakran gondolok rád, és álomban öllelek. Olykor rajzos csipőd látom, olykor csak bőröd finomságát érzem, finom bársonyt. Az örömből, lehet, talán többet kaptam, mint adtam, de alig hinném, hogy hangod bűgőcsiga zenéje tettetés lett volna, mélyhegedű voltál amikor megengedted, hogy legyek a vonód. Látom szabályos arcod, s amint nyíló szemed fényét ellepi a fátyol, várom keskeny kezed, hogy távozzék a zongorától és megsimogasson. Várom nyíló szádát, amint megnyílik a számtól. Látom bokrodat, simogatom, majd a két kis köldök alatti domb völgyében botorkál az ujjam, hallom halk sikolyodat, mikor rügyed fölött áldozni készülök. Rebeg madár szíved, és dobog az enyém, vonakodsz, majd megnyílsz, mint méhnek a virágkehely, néhány perc az enyém, röppen a gond, a kéjek mustrájával áldozok tenéked, ki két combod között hordod az éked. Oldd fel a tiltást Gizella, hallass magadról.”

E nyárvégi üzenetre október végén érkezett válasz. Csöngettek a Fillér utcai ház negyedik emeletén, Imre nyitott ajtót, Gizi a két karjába esett. Lélegzethez jutván elmondta, hogy apját lelőtték – de nem a felkelők, akikhez meglepetészerűen csatlakozott –, hanem az őket tankágyúval ostromló oroszok.

Nem vártak a november negyediki második fordulójáig, Gizi és Imre fölkapaszkodtak egy Ausztriába induló teherautóra és Bécsben kötöttek ki. Imre takarékkönyvében volt néhány ezer forint, azt Lujza mamának adta, ruháit az öcsére testálta. Bécsben a segély központban tárt karokkal fogadták őket. A kezdeti tömegszállítás sem volt kényelmetlen, de egy hét után egyenesen az édenbe kerültek. Egy Frau Schmidt nevű élemedett asszonyság fiatal házaspárt keresett, kik a háztartás teendőit ellátnák. Így kerültek az Ungargasse 23-ba („éveim száma” - mondta Ime) ahol a négyszobás lakásban az öregasszony egyedül lakott, mivel korábbi ellátója is kiöregedett már. Gizi mosott, takarított, főzött, a Bösendorfer zongorán délutánonként gyakorolt, Imre napi pár órás úszóleckéket adott az uszodában, majd felvették a hadapródiskolába mint testnevelő tanárt. Aztán Frau Rosamund Schmidt megkérdezte Gizit – aki rohamosan haladt előre a német nyelvben – miért hívja ő magát Gizella Telepinek, ahelyett, hogy felvenné férje tisztos nevét. „Nem vagyunk megesküdve” nyögte ki Gizella. „Na, ezen változtatni kell” – mondta az öreg hölgy, és kapcsolatba lépett a Szent István templom esperesével, kibérelte a Demel kávéház egyik termét, összegyűjtötte a magyar páros barátainak és saját agg ismerőseinek apró csapatát, és esküvő, majd lakodalom kerekedett. De ekkorra már Schmidt néni csupán toloszékben közlekedett, mert bal lábát elütötte a szél. Nászajándékkul négyszobás lakását a fiatal magyar házaspárra hagyta végrendeletében.

1958. november 21-én megszületett Kisetti. Szőke baba volt, apjára ütött. Schmidt nénit még eltolták a keresztelőre, erre a Votivkirchében került sor, de talán a nagy örvendezés ártott meg neki, mivel jött egy nagyobb szél és elütötte őt a másvilágra.

Imre derekasan dolgozott, szépen keresett, Gizi elvitte Kisettit egy jótékonysági koncertre, ahol ő maga is zongorázott. A lánygyerek szépen fejlődött, már-már gyeplőre fogva sétált a Kärtner Strassén. „Bennem több tehetség szorult, minthogy csak jótékonysági koncerteken zongorázzak” – mondta Gizi férjének, dohogva.

Egy nap Imre úszóleckét adott elemistáknak, az uszoda legalsó lépcsőjén ülve figyelte tanítványai igyekezetét. Hátról befogták a szemét. Megfordult. Ingrid állt mögötte fürdőruhában. Megölelték egymást. Ingrid mosolya olyan volt, mint amikor egy ablak két szárnyát kitarják. Imre megtartotta formáját. Ingrid kitelt, asszonyosabb lett, szép teniszlabda keblekkel, jó formájú tomporral. Mosolyában most is, mint 1953-ban, két gribedli keletkezett az arca két felén, egy az álla közepén.

„Hogy van a bátyád?” – tapogatózott Imre.

„Ügyvéd lett belőle, egy munkaközösségben bojtárkodik. És a te öcséd, akit fényképről ismerlek?”

„Állatorvosnak készül. És te, látom, úszol még...”

„A tanítványaimmal. Oktatok”

„Magam is. Nincs gyűrű az ujjadon...”

„Nincs, de kellene. Menyasszony vagyok.”

„Én pedig nős ember.”

Jöttek a tanítványok, egyesek ki a vízből, mások be a vízbe, Ingrid és Imre azért kicserélték telefonszámaikat.

Történt 1961-ben, hogy Kisetti elveszett a Stadparkban, Gizi egy hársfa alatti padon ült, és francia regényt olvasott, francia szótár segítségével, míg a hároméves kislány látótávolságban hintázott. Uzsonnaidőben anyja érte ment, de Kisetti nem volt sehol. Gizi rémülten szaladgált le-fel, kiáltozott, minden ottlétőt kikérdezett, sehol semmi jel. Rohant, hogy értesítse a rendőrséget. Útközben akarta felvenni a francia regényt. A könyv a padon hevert, Kisetti a pad alatt ült, majszolta az uzsonnáját. 1962-ben Gizi csatlakozott az Állatvédő Ligához, szabad idejét azzal töltve, hogy összegereblyéztet kóbor macskáknak szerezzen gazdát. Imrét beválasztották az Osztrák Úszószövetségbe mint vezetőségi tagot, úszóversenyeken indító volt, versenybíró és túra-szervező. Franciaország, Olaszország, Belgium voltak a kitűzött állomások, Gizi irigyen vette saját helyhez kötöttségét. „Egy nap nekiindulok, és meg sem állok az Óperenciás tengerig” – mondogatta. Előbb azonban hazahozott egy gazdája nem-akadt kóbor macskát. Ebből parázs veszekedés lett, minekutána Gizella hóna alá csapta a macskát, és kirohant a lakásból, mint néhai Zrínyi az egykori szigeti várból, gondolta Imre.

„Kész a gyerek vacsorája?” – kiáltott neje után Imre, de válasz nélkül maradt. Kisetti sírva fakadt, apja megvigasztalta. Jött a vacsoraidő, az éjszaka, a másnap, a novemberi születésnap, Gizellának se híre, se hamva. Imre a rendőrséggel kerestette. Újsághírt adott le, interjút, a lapok Frau Gizella Tarpa fényképét közölték. Senki nem látta, senki nem tudott róla, de a fénykép láttán Ingrid felhívta Imrét.

„Szeretnék segíteni” – szólta Ingrid a telefonba.

„Hát erre neked valószínűleg sem időd, sem módod” – reagált Imre egy nagy sóhajtással, majd hozzátette: „Ideiglenesen felfogadtam egy pesztonkát, reggel jön, mielőtt elmegyek, este megy, miután hazatérek.”

„Megnézhetem a hadszíntért?” – Ingrid hangjában jókedv, szeretet bujkált. Másnap ott termett az Ungargassén. Egy hét múlva már nem volt szükség a pesztonkára, Ingrid odaköltözött. Elmesélte, hogy vőlegénye, egy buzgó mó-csing színész, s ott hagyta őt egy bizonyos hollywoodi szerepért. „Mikor látjuk a filmet?” – kérdezte Imre. „Nem érdemes megnézni. Karl egy házmestert játszik benne és punktum. Más szerepet nem kapott, most hordár az egyik Los Angeles-i állomáson.”

Ingrid szülei, divatáru üzletük volt a Volkstheater mögött a Burggassén, eleinte ferde szemmel nézték lányuk neki-buzdulását. Aztán megismerték Imrét, kinek édesanyját Kádárék kiengedték Bécsbe két hétre. A kilós lesütött libamáját, melyet ő hozott fiának, Imre, egy hirtelen mozdulattal Fischerékhez juttatta. A következő vasárnapi ebédén, a Josefstadler Strasse első emeleti lakosztályának ebédlőasztala mellett már Imre is szerepelt, továbbá Kisetti (olykor a gyerekszéken ülve, olykor Ingrid ölében) és egy nagyfejű játék kutya. Herr Fischer és Frau Fischer engesztelődött.

Az ungargassei lakást hétről hétre, hónapról hónapra felújítgatta, csinosítgatta Ingrid. Reggel és este az úszóleckék előtt és után – zúgott a porszívó, spricceltek a tisztogató szerek, a harmatsöppek nyomán fényesedtek a bútorok, a vendégszoba drámai rendetlenségének helyén újjászületett a tüchtig rend. Ingrid leváltotta az elnyűtt- jobbára még Schmidt nénitől maradt – ágyneműket, a szeszes üvegeket a földről egy új üvegszekrénybe rakta. Gizella ruháit felvitte a padlásra. Ingrid Elvis Presley dalait szerette, vett belőlük vagy harmincat, de kedvelte Bing Crosbyt és Nat King Cole-t is. Kisettit hozta-vitte az óvodába, majd a helybeli elemibe, hétvégeken a Wienerwaldba mentek, ha Imre is ráért, közösen vett Volkswagen bogárban és a szabadban Ingrid lepkéket gyűjtött. Otthon a lepkék spirituszba, majd lapos üvegszekrényekébe kerültek, latin és német nevük fémjelezték fajtájukat.

Aztán, már 1966-ot írunk, történt valami, amire nem számítottak. Mármint Imre sem, de Ingrid? Az asszony terhes lett. Frau Marika Fischer, a leendő nagymama sürgette a házasságot. Imre elment az esperes úrhoz tanácsot kérni. Az úgy vélekedett, hogy meg kell ismét hirdetni az elveszett keresését, s ha nem jelentkezik, akkor Imre nősülőképes özvegynek nyilvánítatik. Így is lett. Az egyházi esküvőre a Peterskirchében került sor, ahol annak idején, 1939-ben Ingridet keresztelték. Nagy pocakhoz nem illik a fehér túll fátyol, mókusgalléros kosztyumben lépett az oltárhoz az egykori úszólány, de nevelt lánya, Etti ugyanazt a fehér csipkés ruhát viselte koszorúslányként, amit egy évvel korábban első áldozására kapott. A sima terhességet otthoni szülés követte, a kis jövevény három kilós volt és ugyancsak kislány.

„Mi legyen a neve?” – kérdezte Imre.

„Az, amit te akarsz” – felelte Ingrid.

„Hát akkor legyen Lujza”

A keresztelőre is a Peterskirchében került sor. Imre, aki sohasem volt boldogtalan, még elégedetlen sem, most igazán boldog volt. Aztán elmúlt egy év, Lujzika már totyogott a lakásban, Kisetti tizedik születésnapjára készült. Kétnyelvű volt, noha Ingrid nemigen beszélt (még) magyarul. Imre, ha időben jött, rendszeresen tanítgatta Ettit, kapott osztrák, kapott magyar mesekönyvet, lemezeket, kisfilmeket is. Ingrid ha dolga engedte, részt vett ezeken az oktatásokon, részint a férje kedvéért, részint azért, hogy a magyar rokonokkal beszélni tudjon. Egy nap Öcsi is felbukkant, két napig maradt, aztán ment vissza Pestre, végezni az egyetemet.

Etti tizedik születésnapját ünneplő szombati gyerekzsúr maradványait Ingrid gondosan eltakarította. A szendvics morzsák az erkélyre kerültek a madáretetőbe, a torta maradványai a jégszekrénybe, a derékig égett gyertyacsonkok egy dobozba, a karácsonyi holmik közé. Korán lefeküdtek, hamar elaludtak mindannyian, a baba a babaágyban, Etti a gyerekágyban, a kettő együtt a gyerekzobában, Ingrid és Imre a kihúzható duplaágyban, ami nappal barna bőrpamlag volt. Az előszoba hozzájuk volt közelebb, csöngetésre ébredtek ketten. Imre a bejárati ajtóhoz ment, hálóingben – mit apjától örökölt – és kiszólt: „Ki az?”

„Én vagyok, Gizi” – felelte egy rekedtes, noha félreérthetetlenül ismerős hang.

Eddigre már Ingrid is kiugrott az ágyból. A kinyíló ajtóban egy kopott, kövérkés, talán középkorú nőt látott, kezében útitáskával, melyet letett a küszöbre. Mindkét nő szívét ellepte a félelem. Ingrid egy korábbi rettegett álmát látta megvalósulni: visszajött, Gizi attól tartott, hogy ennyi év távollét után rögtön kiteszik a szűrét. Imre azt gondolta, nagy piktor az idő.

Kint eshetett az eső, mert Gizi köpenye vizes volt, táskája nedves. „Megalhatok a kis szobában éjszaka?” „Persze” – mondta kissé bizonytalanul Imre és hunyorgott az előszobalámpa fényében. „Honnan jössz?” „A strasbourgi idegklinikáról, ott ápoltak, kezelték éveig. Gyógyultan távoztam.” „Most ne karattyoljunk többet, mert felébrednek a gyerekek” – mondta Ingrid, majd sebtében előkészítette a vendégszobát, megágyazott. „Van hálóholmid?” – kérdezte.

Gizi a táskájára mutatott. „Van”

Azt gondolta, majd mondta kora reggel a villám-reggelineél, hogy amennyire tud, hát beszámol a vele történekről. Sok évvel ezelőtt, mikor a macskával a hóna alatt kirohant, vonatjegyet váltott Svájcba, ahol egyik unokatestvére lakott. Azonban Strasbourgban leszállt, hogy megigyon egy kávé, retiküljét a vonatban hagyta. Az állomáson a fejére dőlt egy állvány, nemcsak az eszméletét veszítette el, de emlékező-tehetségét is. Mint ismeretlen személyt kezelték jótékonyan éveig. A nevét sem tudta megmondani. Aztán, hetekkel ezelőtt jött egy új ápolónő, akit Ettinek hívtak. Villanylámpa gyúlt az agyában, majd napról napra egyre több.

„Honnan volt pénzed?” – kérdezte Imre, aki bele-bele kukkantott egy könyvbe, amit akkor olvasott. Bethlen Miklós Életírása volt az.

„Horgoltam” – felelte Gizi, és végigsimított a még mindig csapzott haján. A kézimunkázást nem felejtettem el, és készítményeimet eladták a klinika boltjában.”

„Megmoshatod a hajad” – szólt Ingrid. „Adok sampont.”

A hajmosás soká tartott. Ezalatt Imre, tőle telhetően végiggondolta a helyzetet. Gizi egy darabig itt maradhat a kis szobában. Mihamarább elmegyek először az ügyvédhez, és megkérdezem, mi a jogi helyzet: majd az esperes urat konzultálom, hogy megtudakoljam az egyház álláspontját. Ő talán a püspökhöz fordul, a püspök pedig a pápai legátushoz. Volt egyszer két bibliai asszony, Ráchel és Lea – egymásután jöttek, de maradtak mindketten.

Viszont nekik nem voltak svájci rokonaik. És mit szól majd az egészhez Etti? Már ébredezik.

Bethlen Miklós életírása így zárul: „A házasodásban az ember négyféle: vagy primo: politicus, azaz nemzet-re, ipa, sógor által való szerencsére néz, secundo: physicus, a szépséget, a bujaságot nézi, terzo: oeconomus: gazdagot keres, vagy quarto: theologus, jó feleségre, az Isten magvára vágyódik.”

Weiner Sennyei Tibor

IRKAFIRKÁK

„Indiában az előadó szabadságának mértéke saját kreatív egyéniségétől függ. Bármely szerző dalát akár sajátjaként énekelheti, ha rendelkezik akkora teremtő erővel, hogy előadásában, melynek során a kölcsönkapott dallam általános törvényeihez igazodik, alkotó módon saját tehetségét is kellő érvényre juttassa.”

Tagore Einsteintel beszélget (1930)

1.

Eljuttatom hozzád ezeket az irkafirkákat. Nem csak azért, mert kérted, hogy írjam le őket, hanem mert annyira örültem neki, hogy végre valaki megkérdez.

Persze most mondhatnád, hogy költő vagyok, előadásokat tartok és megjelennek az írásaim. Mondhatnád, hogy itt és mindenütt szavallatom, amit gondolok.

Tudnod kell, hogy nagyon ritkán kíváncsiak rám. Úgy értem, én-reám. Különösképpen a nők. Van valami homályos elképzelés bennünk is, de főleg bennetek: európaiakban arról, hogy milyen a költő. Ha rám néztek, a kezem szépségét figyelitek, s nem azt, amire mutatok. Szavaim sem vetítenek világokat a tudatotok vásznaira. Ti csak mély szemeimbe meredtek.

Vannak kivételek.

Ilyen vagy te is, csak ezért írom le neked, hogy milyen volt ez a rövid, nagyon rövid idő Balatonfüreden.

2.

Korányi főorvossal, Pott Lujzával - a német szobrásznővel, és az általad is jól ismert Mahalinobis házaspárral érkeztem.

Állítólag idén különösen szép volt az ősz. Magnóliafák alatt sétáltam, amelyek roskadoztak a virágtól. Közös barátnőnk szerint, ki folyton hazavágyódik, ezek a virágok olyanok, mint az úszó lótuuszok.

Eluralkodott rajtam az a hangulat, hogy most jó lesz, s éreztem, meg fogok gyógyulni végre. A Napra koncentráltam a tó felett.

A szanatórium teljes második szintjét átadták nekünk. Hiába mondtam, hogy nyolc szoba kissé talán sok lesz. Kiálltam a teraszra. Akkor már tudtam, hogy ezt meg fogom majd írni neked.

A felhőket figyeltem. A felhőket, amelyek aranyukat odaadják a lenyugodó Napnak, s a felkelő Holdat csak halovány mosollyal fogadják.

3.

Reggelire teát, vajjal kenyeret, narancsdzsemet hoztak be. A teát üresen szeretem. A szolgálólány olyan szép volt, hogy azt kellett mondanom, királynőnek kellene lennie. Tudom, ezt nem fogod helyeselni. A főorvos szerint sem ártana nekem egy kis édesség. Cukrozták tehát a teámat.

Lenyűgözött a levelek és virágok színáradata. Az ősz visszavonhatatlanul bejelentette, hogy a zöldet zsákmányának tekinti, s arany-sárgára cserélte mindenütt. Néha hosszan elnézegettünk egy-egy tűzvörös falevelet. A füredi őszt nem leírni, látni kell. Sárga és vörös keveredik. Papírhajóim billegve úsztak el a tavon, tétlen óráim terhével. Egy csapat gyermek álldogált pár lépésre tőlünk. Virágot szedtek nekem. A virág éneklésre csábított.

Most is, ha dolgozok, Isten figyelmét érzem, de ha éneklek, tudd meg: a szeretetét.

4.

A Tibor-fürdőbe mentünk esténként, ahogy az illik. Megvártuk, míg lemegy a Nap, s kíséretemmel együtt átsétáltunk.

Az égen csillagok, a bokrok aljában sok kicsiny világló bogárka, akik nem tudnak felettük az éj csillagairól.

Ezek a fürdők, olyanok, mintha a Gangesz vizében fürödnénk. Látomásaim szentjánosbogarak, az elven fény táncoló pontjai. Bármilyen sötét is legyen: felcsillannak. Visszafelé sétálva arra gondoltam, hogy Isten ugyanolyan mosollyal nézi e porban fénylő bogárkák egyetlen éjjelét, mint a csillagok korszaknyi éjszakáját.

5.

Horváth doktorral beszélgettem sokat a fürediek közül. Talán ezt helyeselni fogod. Reggelente vele sétáltam.

Korán keltem, hiszen ismersz. Akkor szeretek ébredni, amikor elhervad ez a tarka virág, a hajnal, és megjelenik a Nap. Az egyszerű fény fehér gyümölcse. Akkor, amikor a harmatcseppet bámulhatom a levél hegyén, ahogy pici glóbuszában is tökéletesen ismeri a Napot. Akkor, amikor elmúlnak szorongásaim szívem tájékáról. Amikor rád gondolhatok, anélkül, hogy ezt bárki is tudná. Akkor szeretek ébredni, amikor itt a fény.

Tudom, hogy ugyanaz a Nap új tájakon születik meg újra és újra, itt és Indiában, végtelen hajnalok gyűrűjében. Ebben a végtelen hajnalban ébredek én.

Minden áldott reggel arra gondolva, hogy szeretlek.

6.

Vasárnap szertartásra gyűltek a hívők. Nagyon emlékeztettek ezek a szép és őszinte emberek az otthoniakra.

Verseket írtam, s a dalokban, úgy hiszem, hogy megérintem Istent épp csak annyira, ahogyan a hegy vízesése érezheti úgy, hogy érinti a távolban a tengert.

Séta közben. A templom szent homályából kiszaladtak a gyerekek, és lekuporodtak a porba. Ugye szerinted is nézi őket Isten? Nézi őket, és lehet, hogy a papról megfélelkeznek.

Aztán ahogy sétáltunk fel a dombra, szóba jött a halál. Eltűnődtem azon, amit a magyar doktor mondott.

Szerinte a valódi vég nem a határok elérése, hanem a beteljesedés, ami határtalan.

Szerintem Isten világát, így világunkat is folyvást megújítja a halál, míg egy titánnak önnön létezése elegendő ahhoz, hogy mindig megsemmisüljön.

A domb tetejéről csodálatos kilátás nyílt a tóra. Sötét mélyéből költeményeit liliomként ontja felfelé, és a Nap mondja néki, hogy jó. Nekem csak te tudnád igazán megmondani ezt.

7.

Már fent láttam, mennyire szomorkodnak felhőim a sötétben. Elfelejtették, hogy a napfényt maguk rejtették el. Mire leértünk, a szél vihart támasztott. Hevesen csapkodta a szanatórium spalettáit. A szép szolgálóleány szoknyájában imbolyogva küzdött velük a teraszon.

Segítségére siettem és véletlenül megérintettem a kezét.

A szerelem megbocsátásával büntet. Van rosszabb. A sértett szépség, aki szörnyű hallgatással.

8.

Az ebédet mindig megbeszéltem a szakáccsal, aztán a közeli falvakba is elsétáltam.

A mezőn újra megértettem a lótosz és a fű szépségét. Bár a mennynek ajánlja szépségét a lótosz, de a fű szolgálatát nyújtja a földnek.

A helyiek csöndes tisztelete nagyon jól esett. Emberszámba vettek, s értékelték. Füred mellett, kis erdős részen, favágókkal találkoztam.

Éppen pihenőjük volt.

Nem hiszem, hogy eszükbe jutott volna, hogy a fa felszabadítása a talaj fogságából nem szabadság a fának. Tüzet raktak, s hagyták, hogy szóttanul lekuporodjanak melléjük. Teát melegítettek, s én azon gondolkodtam, hogy mint lobban fáiban lángra a Föld áldozati tüze.

Vajon egyszer elég majd az összes erdő, s az áldozati tűzhely a világunk lesz? Életünk áldozat az ő szeretetéért. A teljes élet. Nem a pusztulás.

9.

A szomszédos város iskolájából érkeztek gyerekek. Énekeltek és táncoltak. Nagyon tetszett volna neked is.

Koszorút vittem az ő nagy költőjük emlékhelyére, aki itt élt. Koszorút és szép virágokat. Néha eszembe jut, amit mondtál, hogy szigorú tekintetét a büszkeség kövekbe vési, de a szeretet virágokba rejti el. Én azt az érzést akartam megmutatni nekik, amely egyre jobban erősödött bennem, mióta ott voltam.

Mintha lenne valami közös vonás Magyarország és hazánk, India között.

10.

Elhatároztam, hogy megújítom az ősi rítust. Rksa-ropana. A fáültetés rítusa. Fát ültetek.

Szeretnék majd otthon is, Sántinikétánban. Fám árnyéka majd mindenkié lesz, aki arra jár. Gyümölcse csak az egyetlené, akire várok. Azt a fát Füreden tartózkodásom emlékére ültettem, mivel sehol máshol nem kaptam annyi mindent, mint ott. Több volt ez pusztá kezelésnél. Az atyafiság érzésének ébredése volt. Éreztem, olyan nemzet földjén járok, mely érzelmileg rokon Indiával.

11.

Minden újra könnyűnek és szépnek tűnt. Úgy éreztem, nem lesz semmi gond. Itt is elmúlik majd ez az ősz. Tél jön és újra tavasz.

A tavasz pedig egyedül a pillanat kedvéért hinti szét s nem a jövő gyümölcsei miatt a virágok szirmait.

Gondolj néha arra, ami miatt e szép, rokonlelkületű ország derék embereinek vendégszeretetét élvezhettem. A szívemre.

12.

Eljutnak majd hozzád ezek az irkafirkák? Nem tudom.

Él bennem egy elképzelés Istenről és a szeretetről, de főleg az életről. Az életről, hogy milyen is az élet, ha az ember költő.

Talán majd válaszolsz erre, mert látod, le mertem írni neked, hogy milyen volt ez a rövid, nagyon rövid idő Balatonfüreden. Nélküled.

ROMÁNC FÜREDEN

avagy
MINEK A FÉNYE VAGY TE, VISSZFÉNY?
HONNAN HOZOD MAGAD, TE VISSZHANG?

I. A tihanyi szél

*Ki susog, mi susog?
A tihanyi szellő.*

*Ki küldött,
mit beszélsz,
mit susogsz,
Tihanyból jött szellő?*

*Te vagy-é, te vagy-é
a csopaki molnár?
S hogyha én? h' az vagyok?
Vőlegényem volnál.*

*Ki nevet, ki kacag?
Ki beszél, ki susog,
áruld el, te szellő.
Ő szólít, ő nevet
a füredi sellő.*

II. Anna-bál a víz alatt

*Mert hogyha te vagy az,
a csopaki molnár...
Vagy ha kegyed volna
a füredi sellő...
Egybekelnénk ketten
mikor a Hold feljő.
Még az idén nyáron?!
A vízi Anna-bálon.
Vízi keringőt járnánk.
Megtelne fényességgel
a víz alatti várrom.*

III. Vissza a kezdetekhez

Szóródik szét a visszfény
de közben azt kutatja,
hogymint útjának a célját
és irányát ki szabja.

S hogy miként fordulhatna vissza.

Ha oda tudna visszatérni!
hol születése várja!
Hogymint megnyíljon előtte
és önmagába zárja.

Ó, hogyha visszatérni,
ha erre volna képes!
De érzi, hogy öregszik
s már nem is elég fényes.

Ez hát a visszfény útja.
És visszhang lesz a hangból,
keresi származását
mert ő sincs egy darabból.

IV. A Genfi-tónál?

Lehet, hogy átköltözünk Lausanne-ba majd.
Beköltözik a múlt az új,
az eljövő időbe,
az éppen megtörtént dolog
az elkövetkezőkbe.

Vagyis a volt a lesz-be?

Olykor elmegyünk Lausanne-ba majd.*
Lausanne-ba,
Los Angelesbe.

-----
*

...Montreux-be, Veveybe, Flonzaleybe.
Veveybe, az a legszebb, Veveybe
a tópartra, a hegycsúcsok tövébe.
A flonzaleyi alagútban
az út alatt egy másik út van.
S a végtelen nagy programokban
működik két kis másik program.

V. Búcsú

*Csakhogy én tudom rólad
azt, hogy te vagy a béka-
te vagy a békaember.*

*S te az éjféli sellő
akire senki férfi
reánézni se nem mer.*

*Isten áldjon, molnárlegény.
Isten veled, sellőleány.*

Szálinger Balázs

TÁJVERS

(valamikori Balaton-könyv elé)

*Tájba csapódik mind, aki jajszó.
Táj által vész el mind, aki kard.
Föl-fölhajtottak, bár esküdöztök,
Ütni fog egy nap a víz meg a part;
Mert úgyis az lesz, úgyis az, úgyis.*

*Azt, hogy nem nyílna meg az Isten
A nád mögött vagy a dombok
Hajlatain: én kuncogom. Itt van,
Parasztot, folyót, fákat játszik,
Átjár belém, és elégedetlen.*

*Nem ránt magára: elég akarni,
S mozdul a föld. Lentről, ahol
Hangya vagyok, patkány, kutya:
Lám, az a másik, égi szabadság
Keresettnek és szagtalannak,*

Laposnak tűnik, s elégedett.

INTENZÍV - ÉJJEL

*valami koccan... porcelánkacsák... akármi...
nem, nem... szüreti bál a hegyben, ködpihék,
borospincék egymástul pár pohárnyi
dűlőre csak... víg dalt dördítenék
~ eltört... vagy nem tudom, mi fáj ~*

*tán mondanom se kőne mily bohém vidék,
jó asszonyfektetőt meg muskotályt
hörpintgetünk, Kerstin, szerelmem...
suttogtad: Isten megbocsájt,
nincs másnak mit felelnem...*

*vele, hja, rég, be szép volt henteregnem itt
~ valaki haldoklik a közelemben ~
még egyszer látnom kéne melleit,
amint lángol és hátatelten
fölém hajolva megterít*

Réfi János

MICHELANGELO KÉPZELT SZONETTJEIBŐL

Michelangelo képzelt szerelmes szonettje

Tommaso de' Cavalierihez

A hajnalok gyümölcsként fölrepednek.

*Szép Tommaso, bár illethetném szád,
nem húzna mélybe örvénye a testnek,*

*mert nyugtot már az éjszakám sem ád,
s tanúja vagyok minden éji nesznek,
bár süppednék az álmokba, de ládd:*

*Szépséged ellen nincsen oltalom,
jószágod ellen nincsen védelem.
És Róma útjait ha koptatom,
azt remélem, hogy csakis énnekem*

*dereng föl szemednek kék sugára,
és kitárul szíveden a rés,
s átölellek téged nemsokára
és megtudom, szerelmed mily mesés.*

**Michelangelo képzelt szonettje
a Sistine mennyezetének festéséről**

*A Sistinán dolgoztam ma ismét,
ahogy már szoktam, egész nap hanyatt,
s míg a cseppek lehullottak innét,
a mélyben színes festéktó fakadt.*

*Karom fárad, érzem, oly nehéz már,
s begyulladt ma mind a két szemem.
Nem kecsegtet hírnév, sem a pénztár,
csak azt várom, hogy végre kész legyen.*

*Lassú munka, talán sose végzek,
álmomban is mind fölfele nézek,
nincs nyugalmam, kísért, egyre hajt.*

*Nem tudom, hogy meddig él a művem,
meglehet, hogy félig elkészülten
hófehérre átmeszelik majd.*

Michelangelo képzelt szonettje Vittoria Colonnához

*Úrasszonyom, most, hogy Önre leltem,
bocsássa meg, ily szédült voltomat,
de reménnyel s boldogsággal telten
látogatom, s Ön barátként fogad.*

*Elbűvöl a szelleme, a bája,
mit oly sokáig nélkülöztem én,
s hánykolódtam, mint eltévedt gálya
a magány hideg, sötét tengerén.*

*De végre, én itt vagyok, s Ön itt van,
szétárad az erő karjaimban:
Vonásait márványkőbe vésem.*

*Mit bánom, ha leskelnek, ha látnak,
hűséggel a legszebb marchesának
nyújtom át e szonett-költeményem.*

JÓKAI MÓR ÉS PAULAY EDE

(Egy színházi munkakapcsolat történetéből)

„Mindig és jobban vágyott színpadi sikerekre. Zajos diadalokat szeretett. Az elbeszélő művek nyomán elvetett tetszés észrevétlenül, lassan nő, mint az aloé, s csak az élet végén virágzik. A dráma egy óra múlva lombos pálmává izmosodik, s már ott a lámpáknál mindjárt meghozza datolyáit.” Jókai Mór legnevesebb életrajzírója, Mikszáth Kálmán vetette papírra ezt az eszme-futtatást, megörökítve az írófejedelem már-már görcsös törekvését a színpadi sikerekre, rámutatva egyúttal az azóta is, számos példán megfigyelhető irodalmi-színházi jelenség magyarázatára.¹

Mikszáth abban is rátapintott a lényegre, hogy már a kortársak világosan látták: dramaturgiai leleményesség, nyelvi jellemzés, színpadi hatások kimódolása esetében Jókai messze elmaradt mind a fél nemzedékkel előtte járt Szigligeti Ede, mind pedig az ugyanennyivel fiatalabb Csiky Gergely mögött. Hogy mégis voltak sikerei, az több ok eredője, és ezek sorában (a korizlés ismerte, a politikai behatás lehetősége, a deklamáció szépsége, a szépíró tekintélye mellett) feltétlenül figyelembe kell vennünk Paulay Edének, a Nemzeti Színház 1878 és 1894 közötti igazgató-főrendezőjének szerepét. Paulay elsősorban mint a nagy magyar drámai költemények első színpadra állítója (*Csongor és Tünde*, 1879.; *Az ember tragédiája*, 1883.) írta be nevét a magyar művelődés történetébe, ám nem kevésbé izgalmas a Jókaihoz fűződött munkakapcsolata története sem. Izgalmas és tanulságos, hiszen ez volt az első eset Magyarországon, amikor egy kiemelkedő talentumú, elismert, de nem elsősorban színpadi tehetségű író egy színházszervező-rendező együtt-munkálkodásának köszönhetette sikereit a világot jelentő deszkákon.

Jókai szívesen láttatta magát a színházi bennfentes, a ravasz színházi róka, sőt a bravúros dramaturgus pózában, elvégre mindkét felesége, Laborfalvi Róza és Nagy Bella színésznő volt, de felröppent a kettő között egy Márkus Emíliaval kötendő frigyének terve-híre is. *Milton* című drámáját (1875/1876) egy Pesten vendégszerepelt vak német színész számára írta, mintegy alkalmi darabként. *A jószívű emberben* (1888) önmagát ábrázolta. Az egyfelvonásosban az ismert író nem-várt és nem-szerelt látogatói – 1848 előtti ismerős, kritikus, pártfogolt,

1./ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. Bp. 1960. (Mikszáth Kálmán összes művei, XX. Kötet, kritikai kiadás) II. 159-160.

bukovinai csángó küldöttség, titkos drámaíró és költőnő, hajdani szerető, leányait protezsáló apa, egybekelésre váró fiatalok, gyorsfényképész, feltaláló – akadályozták meg abban, hogy elmélyültebben megírt szöveget nyújthasson át a jótékony célú előadáshoz darabért érkező színingazgatónak.² Az alapötlet nem új: 1862-ben frenetikus humorú tárcanovella szolt arról, hogy a sajtóvétségért Budán lecsukott lapszerkesztő Jókait a látogatók nem hagyták (a laza őrizet miatt) dolgozni.³ A látogatók sorában érkező léghajós-feltaláló a találmánnyal már egyszer sikert aratott *A jövő század regényében* (1872-1874). Mi több, a léghajó színpadi effektus forrás lesz újra a Vig-színház nyitódarabjában *A Barangokban*⁴ (1896), hogy az egykori nézőnek ne maradjon kételye az önzánerezést illetően, arról a címszerepet az 1888. május 30-i, egyetlen előadáson eljátszó Ujházi Ede gondoskodott, aki mozgásban és hanghordozásban is utánozta az író.

A Jókai-Paulay kapcsolat kezdődatumát nem ismerjük. A fiatal, ambiciózus színész-tag 1868-ban lett a Nemzeti Színháznak rendezője is. Éppen akkor, amikor Jókai – húsz évi tevékenykedés után – megvált a színház dráma-bíráli bizottmányától, miután annak az ellenlábás kritikus, Gyulai Pál lett az egyik írótagja.⁵

Érintkezésük legkorábbi ismert dokumentuma egy 1873. március 28-i Paulay-levél, amelyben a rendező leírja pályáját majdnem kettétörő színházi affért (megverte a vele és feleségével, Gvozdanovics Júliával, szintén a színház tagjával, goromba tréfát űző sűgöt), kérve a Hon szerkesztőjeként Jókait, hogy lapjában reálisan tudósítson a történetekről, amit Jókai meg is tett némileg helyreigazítva az előző napi kommentárt.⁶ A levél hivatalos megszólítása és aláírás-formulája viszont semmi korábbi és/vagy közelebbi kapcsolatot nem igazol közöttük. Éppen a sűgőverésért kapott, 1878-ig tartott rendezői szilencium lett az oka, hogy az 1870-es évek két Jókai-bemutatójával (*Milton*, 1876; *Szép Mikhál*, 1877) a Nemzeti Színházban Paulay nem foglalkozott. Közös tevékenységük színtere ezekben az években a Petőfi Társaság volt.

2./ *A jószívű ember kritikai kiadása: Jókai Mór összes művei. Drámák III. S.a.r. Radó György. Bp. 1974. 95-129. és 505-520. (A továbbiakban: JKK D III.)*

3./ *Két óra egy újságíró élményeiből, a ki állandó hellyel biztosított = JKK Cikkek és beszédek. VI. Vál. és s.a.r. Láng József és Rigó László, a jegyzeteket írta Kerényi Ferenc. Bp. 1975. 218-220.*

4./ *A jövő század regénye. JKK R 19. 252-269., illetve A Barangok: JKK D III. 426-427.*

5./ *Pukánszky Kádár Jolán: A dráma-bíráli bizottság = Itk 1939 129.*

6./ *JKK Levelezés II. (1860-1875). S.a.r. Oltványi Ambrus. Bp. 1975. 466-468. és 890*

1878-ban, amikor a magyar repertoárnak időnként egyharmadát is jegyző Szigligeti Ede halála után Paulay lett a Nemzeti Színház drámai igazgatója, üres fiókokat talált a dramaturgián. Érthetően fordult figyelme tehát azok felé a magyar írók felé, akik korábban már dolgoztak a színpad számára. Jókaival az együttműködés nem a leg-szerencsésebben indult. Paulay először tőle a királyi pár 25. házassági évfordulójára készült, jelenlétükben és egy-szersmind a szegedi nagy árvíz károsultjainak javára szü-letett *Hős Pálffy* című alkalmi darabot rendezte („drámai jelenetek 3 képben”). Az ősbemutató 1879. április 24-én volt.⁷ A mindössze két előadást megért produkció ren-dezőpéldányának elemzése két fontos tanulással szolgálhat.

1./ Jókai dramaturgiai ismeretei valahol az 1840-es, 1850-es évek francia nagyromantikájának szintjén maradtak: Gyulai idevágó kritikai megjegyzése valósnak tekinthető.⁸ Ebben az esetben még korábbra is visszanyúlt, a XIX. századelő „katonás drámáig”, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy a mundérba bújt harcfiak lovagias, érzékeny lelkéről győzzék meg a nézőket. Ez statikus dramaturgiát, állóképes szerkesztést engedett meg, ami sokszor – ezúttal is – átgéjtette a szerzőt a drámakomponálás nehézségein. Motiválatlan maradt például, hogy miért kap váratlanul kegyelmet a párbajozásért halálra ítélt Pálffy, miért kötnek békét az eladdig érte fúriaként harcoló nők, stb.... stb.

2./ Színhely- és jelmezleírásai pompásak: tábor, lasan megtelő terem és a pozsonyi országgyűlés. Itt a prózairói gyakorlat találkozott a korszak uralkodó szcenikai irányzatával, a historizmust tökélyre fejlesztő meiningenizmussal, amelynek Paulay meggyőződéses híve volt, de amelynek a Nemzeti Színház költségvetése, a díszlet- és a jelmezraktárból gazdálkodó szűkösség még az új bemutatók esetében is, határt szabott. Viszont élőképekkel, látomásokkal, vonulásokkal mindenkor lehetett hatást elérni: a *Hős Pálffy* zárójelenetében: Mária Terézia jelent meg Erkel *Himnusz*ának zenéjére.

Az említett két sajátosság elégségesen magyarázza (meg persze az írófejedelemnek kijáró, megtisztelő felkérések sora), hogy Jókai előszeretettel írt alkalmi jeleneteket, prologusokat. A *Hős Pálffy*t a Nemzeti Színház 50 éves fennállásának ünnepére, Paulay felkérésére írt „ábrándkép”, az *Olympi verseny* (1887), majd a hivatásos

magyar színészet centenáriuma készült két darab, a *Thespis kordéja*, illetve a *Földön járó csillagok* (1890) követte.

Az *Olympi verseny* valóságos színháztörténeti revü: a delphi jósa orákuluma előtt (Sz. Prielle Kornélia) a Múlt (Jászai Mari) és a Jelen (Márkus Emília) vitatkozik színházművészetének előbbreválóságáról. A régi Nemzeti Színház kulisszapárokkal és háttérfüggönyökkel dolgozó dobozszínpadán a főszerep ezúttal alighanem a függönyök festőinek, Spannraft Ágostonnak és Hirsch Gyulának jutott. Az „olympi berek” hangulatát a háttérfüggönyre festett antik istencsoportozat adta, az oldalkulisszák és a színpadra behelyezett díszletelemek fákkal és bokrokkal ligetet formáztak, középtűt oltártűz égett. A két vitázó megjelenítette – élőképek formájában – a régi római színpadot, illetve az operett színpadát is, a jellemző zenekísérettel. A magyar múltba tekintést Pest város török temetője idézte Tinódi Lantos Sebestyénnel (akit Jókai Toldy Ferenc irodalomtörténete nyomán tekintett quasi vándorszínésznek), majd színváltással az egykori temető helyén épült Nemzeti Színház mellett szintén szerepet kapott Budapest két másik játékszíne, az Operaház és a Népszínház. A reformkor nagy színészeit felváltató Múlt hívására a színpadon megjelentek e két színház tagjai is, emlékeztetve arra az időre, amikor a Nemzeti Színház a főváros egyetlen, minden színjátéktípust befogadó, magyar nyelvű színháza volt. A záróképben már feltűnt az új, Duna-parti országháza tervrajza – mint része annak az ábrázolásnak, amellyel a dualizmuskori Jókai ezekben az alkalmi darabokban a korábbi eszmények, a reformkori törekvések maradéktalan megvalósulását ünnepelte. Amíg Vörösmarty az ötven évvel korábbi prologusában, az *Árpád ébredésében* az iskola – templom – színház intézmény-hármaságában látta a nemzetnevelés lehetőségeit, addig Jókai szerint 1887-ben: „Ma már nem eszköz többé a művészet / S zászlóvivője más nagy eszmeharcnak: / Ma a művészet cselja önmagának.”⁹

Paulay ezeket a hálás rendezői rutinfeladatokat kiosztotta színész-segédrendezőinek: az *Olympi verseny* és a jótékony célú *A jószívű ember* a szalonszínész Náday Ferencnek, a *Földön járó csillagok* meg a Szegedinác Péro-felkelés idején, 1735-ben játszott, három felvonásra duzzasztott igénytelen történelmi anekdota, *Az aradi hős nők* (1891) a társulat hősszerelmesének, Nagy Imrének jutott, aki híres volt nemes, szép színpadi dikciójáról, kevésbé kifejező alakító készségéről. Az igazgató-főrendező az igényesebb feladatokat tartotta fenn magának. 1880-ban már

7./ A rendezőpéldány: OSzK Színháztörténeti Tár (a továbbiakban: SzT), N.Sz.H. 170.

8./ Dramaturgiai dolgozatok. Bp. 1908. I.275. (Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Szigligeti Ede és Czákó Zsigmond epigonjának tartotta.)

9./ OSzK SzT. N. Sz. O 101.

Paulay jegyezte a *Milton* felújítását, ám rendezőpéldányát az ősbemutatóéval összevetve, még a húzások is azonosak, csupán a címszereplő változása (Ujházi Ede helyett E. Kovács Gyula) érdemel figyelmet.¹⁰

Jókai legnagyobb színpadi sikereit saját regényeinek dramatisálásával aratta: 1878 és 1898 között hét regénynek és két novellájának színpadra alkalmazását végezte el a Nemzeti Színház, a Népszínház és a krisztinavárosi nyári színpad számára.¹¹

Igazi diadalnak közülük *Az arany ember* bizonyult, amelynek szövegpéldányát 1884. május 28-án érkezett Paulay; a négy drámbíró (Vadnay Károly, Csiky Gergely, Feleki Miklós és Szigeti József) két hét alatt végzett munkájával; a bemutatóra 1884. december 3-án került sor. Paulay szigorú pontossággal érvényesítette a Nemzeti Színház törvénykönyvét, amikor tiszteletben tartotta az élő szerzők jogát a végleges színpadi szöveg kialakításában és a szereposztásban, még ha ez – mint látni fogjuk – okozott is gondokat. Innen van, hogy *Az arany ember* rendezőpéldányában¹² szépszámu autográf Jókai-bejegyzést találunk, az író jellegzetes, lilatintás írásával: végigjavította a leírt szöveg (egyébként kisszámu) elírását; a darab historizmusát növelte korhű, az 1820-as évekre jellemző dalok bejegyzésével; kihagyott helyre pedig utólag szállította Tímár Mihály kismonológját meg Tímár és Teréza párbeszédét (előjáték, illetve 5-6. jelenet). A IV. és az V. felvonásba szintén saját kezűleg írta be a gyűrű és az óra kellékutatisztát, amelyek az elrabló Krisztyán Tódornál találtatva, Tímár Mihály halálát „bizonyítják” majd a világ előtt a balatoni rianáskor, és így lehetővé válik a főhős távozása a Senki szigetére. Paulay – ezúttal dramaturgi minőségben – két lényeges ponton nyúlt bele a cselekménybe, ezek a részletek az ő kézírásában olvashatók. A II. felvonásban elmaradt a Senki szigetére tervezett színváltozás: Krisztyán merényletkísérlete Tímár ellen nem a nyílt színen történt, hanem a színpad mögött, és lefolyásáról a díszlet-sziklaoromra fellépett két nő, Teréza mama és Noémi leánya „közvetítéséből” értesülünk. Jókai a későbbi kiadásokban visszaállította saját verzióját,¹³ a másik Paulay-módosítást viszont azokba is átvette. A rendező szándéka szerint jelenik meg Tímár öreg, belgrádi török

kalmárnak öltözve, kikémlendő Athalie szándékait. (Jókai eredeti változatában rögtön a rejtkehelyre lépő, Tímeát és Kadisát kileső Tímárt látjuk.)

Ez a dramatisálás 278 előadást ért meg a Nemzeti Színház színpadán. Minden a helyén volt a Senki szigetének pompás díszlete, az osztott szoba a rejtkehellyel, az 1820-as éveket pontosan idéző jelmezek – a meiningenizmus megannyi kelléke. A szereposztás optimálisnak mondható: a címszerepet Nagy Imre alakította, az első Csongor és Ádám, Noémi a „szóke csoda”, Márkus Emília volt. Hálás szerepet kapott Fáy Szeréna (Tímea) és Náday Ferenc (Krisztyán Tódor), s még Fabula hajókormányos szerepére is akkora színészegyéniség jutott, mint Ujházi Ede. A költségvetési gondok mindazonáltal most is megvoltak. Az I. felvonásbeli Tímea-szoba mellett a rendezőpéldányban ott áll a díszlet forrása: „Zöld Satanelle szoba” – azaz egy 1882-ben felújított balett itt is használható színpadi kerete. A szereposztás problémás pontja pedig Teréza mama szerepe volt. Jászai Mari eleve nem rokonszenvezett a Jókai családdal. Könnyen érthető okból: alakításait a kritika sokáig a nagy szerepköri előd, Jókainé Laborfalvi Róza játékához hasonlítgatta. A *Milton*ban a szerző kívánságára a Ladyt kellett játszania, míg Milton leányát egy nála 14 évvel idősebb pályatársnője alakította. Most némileg hasonló helyzet kísértett: leánya a színpadon a mindössze tíz évvel fiatalabb naiva, Márkus Emília volt. Paulay, levélben szerelve le Jászai ellenállását, leszögezte: „Kötelességünk minden íróval, de főképp olyanokkal szemben, ki általános írói dicsőségen kívül, igen sok és a mostaninál jóval kedvezőlenebb körülmények között működésével színházunk támasza, hogy darabját minden erőnkkel érvényre juttassuk...” A színész feladata pedig, „hogy tehetségével a gyarlóságokat fedezze, az ürességet kitöltse.”¹⁴ Jászai sérelme egyébként, amint azt korábban, más vonatkozásban említettük, harmadszor is megismétlődött az *Olympi versenyben* (1887), amikor a tragika játszotta a Múltat, Márkus Emília pedig a Jelent.

A Jókai-Paulay munkakapcsolatnak voltak vitákkal teli szakaszai is. Bárány Podmaniczky Frigyes, a Nemzeti Színház intendánsa az 1885-ös évadról készített jelentésében kifakadt a színműírók ellen, mert „egyaránt hiányzik belőlük az önismeret és a színpadi eszközök alapos ismerete. Innen van, hogy az igazgató megjegyzéseit és észrevételeit nem méltányolják...”¹⁵ A folytatásból kitűnik az intendánsi neheztelés oka: „Ha ugyanis az igazgató nem

10./ *A Milton 1880-as rendezőpéldánya a dráma 1877-es nyomtatott kiadásának egy példányára készült: OSzK SzT. N. Sz. M 178/2.*

11./ *Vö. Vnutskó Berta: Jókai Mór drámai munkássága. Bp. 1914. 43-59.*

12./ *OSzK SzT. N. Sz. A 120. L. még Cenner Mihály: Az arany ember dramatisálásának színház története = Az élő Jókai. Szerk. Kerényi Ferenc, Nagy Miklós. Bp. 1981. 126-143.*

13./ *Legutóbbi kiadása: Magyar drámaírók 19. század. Vál. Nagy Péter. Bp. 1984. II. 883-1004. (A JKK vonatkozó kötete még hiányzik.)*

14./ *Péchy Blanka: Jászai Mari. Bp. 1960. 146-147. Idézte Cenner is: i.m. 136.*

15./ *Pukánszky Kádár Jolán: Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. Bp. 1938. 593.*

korlátoltatott volna szabad rendelkezési jogában – úgy „Fekete gyémántok” bizonyára színre nem került volna mindaddig, míg „Arany ember” sikereket arat...”¹⁶ Az idézett vitában egyébként Paulaynak lett igaza: az újabb regény-dramatizálás csak 11 előadást ért meg. A rendezőpéldány¹⁷ tükrözi is a problémákat. Jókai megint végigjavította a letisztázott szöveget – beleírva olyan dolgokat is, amelyeknek a színpadi előadásban nem volt értelmük, például, régi romantikus szokás szerint, címet adott az egyes jelenteknek. Megtalálható Podmaniczky nehezítésének másik pénzügyi oka is. Jókai – a sikeres színpadi szerző pózában – okoskodó-részletező díszlet-utasításokat írt be, kivált a bondavári bánya előírásában. A rendezés a nagy statisztéria előírását végül úgy oldotta meg, hogy beöltöztette a díszítómunkásokat (ők kezelték a színpadon működő gépezeteket a bányadíszletben), sőt a szabókat is (ők meg a tűzoltókat „alakították”) és nyolc „képezdei”, azaz színi tanodai színhordó leányt állított be. A bányadíszletet, amelyet más darabokban nem lehetett használni, csak úgy lehetett a költségvetés számára némileg ellensúlyozni, hogy Evila szalonját több korábbi műsordarab készletéből rakták össze.

A Nemzeti Színház közönsége számára egzotikusnak tűnő bányamunka és –tíz nagy rutinnal, a meiningenizmus eszközeivel megoldott látványosságai sem feledtethették azonban a dramatizálás laza, életképes, motiválatlan szerkesztésmódját. Ami Paulay rendezőpéldányaiban egyedülálló, több olyan jelentet találunk, ahol a rendező – alkalmasint az író sürgetésére – kidolgozott egy-egy részletet majd utóbb a színpadi tapasztalatok hatására, mégis kihúzta őket. Ilyen az Evila-Kuntyorka jelenet az I. képben vagy a IV. felvonás zárójelenete, ahol elmaradt Kaulmann Félix nyíltszini öngyilkossága. Az V. felvonás nyitójelenetét az aggódó bányász-családtagok szövegével Paulay kihúzta, Jókai saját kezűleg visszaírta. Paulay ismét behúzott és beleírt, majd a rövidített változatot tisztázta le. Így végül az előadásban – válaszul a katasztrófára – egy erős színpadi hatású, énekelt ima indította a felvonást. Elfogadta viszont az író (későbbi kötetkiadásában is), hogy a dramatizálás Berend Iván szavaival záruljon, és ne a működő kohó pörölycapásainak hangeffektusával. A szereposztást ezúttal sem érhetette panasz a csekély előadásszámmért. Berend Iván – Nagy Imre és Dimák Éva – Márkus Emília kettőséhez Náday Ferenc (Salista herceg), Vízvári Gyula (Kaulmann), Ujházi Ede (Szaffrán Péter) társult.

Még műsoron volt *A fekete gyémántok*, amikor 1886.

16./ U.o.

17./ OSzK SzT, N. Sz. F 108.

május 16-án megérkezett a színházhoz az újabb regény-dramatizálás, *A kőszívű ember fiaiból* írt *Keresd a szíved!*, mely egy hét alatt megjárta négy bírálóját. A letisztázott példányt¹⁸ Jókai szokás szerint ellenőrizte, színpadra mégsem került. Az intendáns – most már gróf Keglevich István – felülbírálta a drámabírálo bizottmány döntését, és (merő lojalitásból és rojalitásból) nem engedte színpadra a Baradlay fiúk közül kizárólag a honvédtiszt Richard történetére koncentráló feldolgozást. A darabot a sajtószabadság nevében Mikszáth Kálmán vette védelmébe, színpadi bemutatójára azonban csak 1896-ban és a budai nyári színpadon került sor. Mondhatni, Jókai szerencséjére, ez az átírás minden korábbiánál gyengébbre sikerült.

Jókai és Paulay kapcsolata a továbbiakban sem lazult, sőt kiterjedt a magánéletre is. A színházigazgató és második felesége, Adorján Berta leányának, az utóbb szintén színpadi karriert befutó Paulay Erzsinek 1886-ban Jókai lett a keresztapja. 1890-ben, a magyar hivatásos színészet centenáriuma készülve evidens volt Jókai felkérése ünnepi prolog megírására, azzal az egyetlen kéréssel, hogy Kelemen László legyen a főszereplő. A tablók, allegorikus elemek, díszletek és dalok vonatkozásában viszont az író szabad kezet kapott. Jókai azonban nem érte be ennyivel: két felvonásos drámát írt az 1790. október 25-i első előadás viszontagságairól. Ehhez forrásul Váli Béla 1887-ben megjelent színésztörténetét vette, de kizsákmányolta (részmotívumok erejéig) saját, *Eppur si muove* című regényét is.¹⁹

A Nemzeti Színház levéltárának pusztulása miatt nem rekonstruálható, hogy állt össze végül az 1890. október 24-i este műsora. Csak Jókai verzióját ismerjük. Eszerint a „sós” darab, a *Thespis kordéja* Paulay szerint nem való ünnepi alkalomra, mire válaszul Jókai megírta a *Földön járó csillagokat*, „csupa kándírozott lelkesedésből, nemzeti dicsekedés liktáriumból, jobb jövő reményének lépes mézéből, s győzelmes újraébredésünk múltjából.” Az allegória valóban rossz, ráadásul elcsúszott. Nemesházi életképpel kezdődik, majd visszatér a Kelemen László lelkéért küzdő két nő, Filofrozüne grófnő, a démon és Moór Anna, a Múzsa, akinek kezében ott van az *Olympi verseny* varázstükre, felidézendő a *Bánk bánt*, a Szigligeti-népszínművek galériáját és a három budapesti színházat. Jókai ezúttal azt írta, amit az önmagát ünneplő színház várt

18./ OSzK SzT, N. Sz. K 170.

19./ A kritikai kiadás jegyzetírója, Radó György Bayer József színház-történetét veszi mintául (JKK.D III. 526.). Az Anischl nevű szereplő, amely Váli félreolvasása a Reischl név gót betűs aláírásából (A magyar színészet története. Bp. 1887. 74.) Jókainál is megvan, ami perdöntő filológiai érv lehet ebben a kérdésben.

tőle. A szereposztás szinte kirakható. Kelemen László – szinte természetesen – Nagy Imre volt. Moór Anna Márkus Emília, Kazinczy Ferencet Náday, Simai Kristófot Szacsvey Imre alakította. Jászai Marinkának most nem jutott szerep. Paulay ezúttal nem dolgozott Jókai szövegével,²⁰ ő az ünnepi este számára egy felvonásra húzta meg Simai Kristóf egykori nyitódarabját, az *Igzházit*.

A Jókai-Paulay kapcsolat történetét mégsem rendezőpéldány vagy szakmai levél zárja. 1894. január 6-án Paulay is megszólalt a Fővárosi Lapok ünnepi, Jókai 50 éves írói jubileumát köszöntő mellékletében. A *Jókai színművei* című cikk megírásának napjáig az írónak 16 darabját, összesen 190 előadásban adták. A tételes áttekintés után Paulay értékelést is adott, és a maga tömör, sommás módján ismerte el a kritikák valóságalapját az igazi drámaiság hiányáról, a cselekményszövés és a jellemzés elnagyoltságáról. Ám meghatározta Jókai színpadi népszerűségének forrásait is „képzelmének magas és gyönyörködtető szárnyalása, nyelvének elragadó hatalma és szépsége, történeti darabjaiban a nemzeti érzések és a lángoló hazafiság jótékony melege” szerepelt indokul. Két hónappal később, 1894. március 12-én Paulay Ede meghalt. Nem gyűjtött vagyont, csak árvákat és adósságokat hagyott hátra. A Magyar Királyi Operaház és a Nemzeti Színház közös intendatúrája „nemzeti adakozás”-t kezdeményezett családja számára. Az Operaház ereklyetárában máig megtalálható az a gyűjtőív, amelyre Jókai szövege („Ne hagyjátok éhezni a gyermekeimet! – Ez volt az utolsó szava. Több szó fölösleges! Beszéljen a szív.”) és névalírása került, abban a formában, ahogyan különösen fontos dolgokban, hatni akarva szokta volt leírni: „Dr. Jókai Mór.”

20./ A Földön járó csillagok példánya: OSzK SzT, N. Sz. F 158.

KI BESZÉL(T) ITT LATINUL?¹

A latinitás és a latin nyelv szerepe a 19. századi magyar életben és elbeszélő irodalomban

Federico Fellini egykor oly nevezetes filmje, a *Casanova* többé-kevésbé igazodva a címszereplő emlékirataihoz, sajátos (ironikus, sőt szarkasztikus) nemzetkarakterológiai esettanulmányokkal lepte meg a közönséget. Minket, magyarokat némi meglepéssel tölthetett el, hogy a szerelmi életüket is sport, egyszerűségi fogadás tárgyává tevő gazdag angolok, az egyszerre harsányan militáns és elvszerűen életidegen németek, az előkelően a hétköznapi (egyszerűségi) megszokás és a normák) fölé emelkedő franciák mellett egy magyar (hivatását elhagyott katonatiszt) is feltűnt ebben a különös pikareszkben. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy csupán fél percig volt látható a filmvászonon. Ennyit is elegendőnek talált a rendező, hogy legfontosabb (mondhatni lényegi) tulajdonságaival megismertessen: ez a Casanovához hasonlóan világvándor magyar nem politikai és szerelmi kalandokért, hanem kártyanyereményekért, illetve kártyaadóságainak következményei elől utazik egyik városból, országból a másikba. Megélhetési játékosról van tehát szó, akit az tesz megjegyzésre méltóvá, hogy mindenkiel latinul beszélget, pontosabban: mindenkivel latinul szót.

Tény, hogy Giacomo Casanova korában, a 18. század közepi-vegi Európában már különlegességszámba ment a latint mindennapos társalgási nyelvként használni. Magyarországon azonban még később sem volt ritka az ilyesmi. A századfordulón, a nádor és a cárleány esküvői ünnepségeire Budára érkező orosz előkelőségek különös helyi jellegzetességként említették emlékirataikban, hogy az idősebb magyar urak és hölgyek latinul társalognak. (Más kérdés, hogy feltehetően nem a megszokás készítette erre őket, hanem az udvariasság: úgy vélheték, idegenek előtt olyan nyelven kell szólni, amelyet ők is megérthetnek.)² Egy holland professzor, Jan Ackersdijk pedig 1824. november 11-én a pesti Nemzeti Múzeum

meglátogatásával kapcsolatban a következőket jegyezte fel útinaplójában: „Itt is, mint már máshol is, megfigyeltem, hogy a magyarok milyen meghitt viszonyban vannak a latin nyelvvel. A múzeum alkalmazottja, aki körülvezetett bennünket és fogadott kísérőnk latinul beszéltek egymással.”³

Ekkor, 1824-ben a latin a közélet szinte minden területén felette állt még a magyarnak (ahogy a különféle nemzetiségek nyelveinek is), az államnyelv szerepét töltötte be. A törvényhozás (az országgyűlési tanácskozások) nyelve ugyanúgy a latin volt, mint a jogalkotás vagy a felsőbb bíróságok előtt folyó pereké. Az egyetemen latin nyelven, latin könyvek alapján tanultak, az orvosi oktatásban például még 1840 körül is megoszlott a professorok véleménye a magyar oktatási nyelv bevezetéséről: a többség elutasította az indítványt, amely hamarosan törvénynyé lett. Az egyébként hazafias érzelmű fizikus, (a dinamót feltaláló) Jedlik Ányos szerint például a latinról való lemondás elszakítja a magyarságot a művelt nemzetektől, ezért a jó megoldás: latinul és magyarul is oktatni. Eleinte ilyesféle vegyes megítélés kísérte a magyar nyelv hivatalossá tételéért folyó harcot is, amely már a húszas években is néhány évtizedes múltat tekintett vissza, de igazán nagy lendületet csak a következő évtizedben nyert. A magyar nyelv ettől kezdve fokozatosan és megállíthatatlanul tört előre, politikai programmá vált. A nemzeti önrendelkezést és a polgárosodást egyaránt zászlójára tűző magyar reformmozgalom legfőbb törekvései közé tartozott a közélet nyelvének megmagyarosítása. Először a az országgyűlés alsótáblájának tanácskozási nyelve lett magyar, azután a királyhoz intézett feliratoké, majd a felsőtáblán is egyre többen szólaltak fel magyarul, végül a királyi leiratokat és a deklarációkat is így fogalmazták.⁴ Mindez messzeható következményekkel járt. Egyfelől magával hozta a politikai nyelv modernizációját, amelyet nagyhatású publicisták készítettek elő (akiknek a legkiválóbbjai között nem kisebb nevet találunk, mint az 1848-49. évi nemzeti függetlenségi harc majdani vezéralakját, Kossuth Lajosét). A közéleti latin egyébként nehézkes volt és kevésbé irodalmias, nem a latinitas aurea, sőt nem is a latinitas argentea eleganciája és szelleme hatotta át, hanem valamiféle provinciális és anakronisztikus jelleg. („Terhes feladat királyi határozat vagy diétai deklaráció lefordítása érthető angol nyelvre. Az előző, rendszerint kiszámított homályossággal van megfogalmazva, olyan

1./ Az alábbi szöveg a 2007. október 5-6-án Bécsben VESTIGIA LATINITÁS IN MEDIA EUROPA címmel megrendezett tudományos konferencián tartott előadásom szerkesztett változata.

2./ „Milyen furcsa, hogy az ember a fehér asztal mellett, a bálokon, a fogadóknál latin beszédet hall, még a hölgyek szájából is, igaz, hogy romlott, szépek nem nevezhető latinsággal, de folyékonyan és minden erőlködés nélkül” – írta szüleihez intézett levelében egy Budán tartózkodó előkelő orosz fiatalember, Alekszandr Ivanovics Turgenyev 1804 szeptemberében. Idézi TARDY Lajos, *Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon*, Gondolat, Budapest, 1988. 64. p.

3./ ACKERSDIJK, Jan, *Magyarországi útinaplója*, Helikon Kiadó, Budapest, [1988], 47. p.

4./ Az 1832/1836-os országgyűlésen törvény született a törvények magyar nyelvűségről, az 1839/1840-esen az országgyűlési tanácskozások, valamint a törvényhatósági ügykezelés és levelezés magyar nyelvűségről.

latinsággal, melyet a Tiberis partján beszéléssel ellentétben dunainak lehetne nevezni, az utóbbi stílusa pedig olyan bombasztikus, és úgy tele van magyar szóvirágokkal, hogy gyakran neveltségessé válik.” állapította meg egyik jelentésében J. A. Blackwell⁵, aki az angol külügyminiszter megbízásából követte figyelemmel a pozsonyi országgyűlés eseményeit.) Míg a magyar nyelvű deklarációk esetében komoly esély volt a stiláris tökéletesedésre, az erő, a luciditás és a korszerűség folytonos növekedésére (hiszen a szintaxist tekintve soha nem látott mértékben egyszerűsödött, a jelentések, árnyalatok tekintetében pedig differenciálódott, vagyis célratörőbb és kifejezőbb lett az irodalmi nyelv is), addig ilyesmit a „közéleti” latintól nem lehetett várni.

Másfelől azonban a latin kiszorulása a közéletből (törvényhozásból, majd a közigazgatásból és jogszolgáltatásból is) annak az egyenrangúság-, biztonság- (sőt otthonosság)érzetnek elvesztésével fenyegetett, amelyet a magyar királyság nem magyar nyelvű lakosai addig zavartalanul birtokoltak. A latin nyelv közéleti uralmának a magyaréval való felváltása a magyar nemzeti törekvések győzelme volt: föléemelte a magyar nemzetiséget az ország többi nemzetiségének, amelyek elkeseredetten ragaszkodtak a régi, megkülönböztetés nélküli gyakorlathoz. Igyekezettük azonban kevés sikerrel járt: „Sohasem fogom elfelejteni el a sápadt horvátot – olvashatjuk egy eredetileg németül fogalmazott emlékiratban –, aki egy viharos ülésen, ordító tiltakozások közben másfél órán keresztül mozdulatlanul állt helyén, és a rövid szünetekben mindig tovább folytatta latin beszédét.”⁶ Osegović Metelnek, a horvát megyék egyik követének ez a tüntető fellépése (1843. június 20-án) arra készítette az alsótáblát, hogy határozatban mondja ki: „országos tanácskozásokban más nyelv ne használtassék, mint a magyar”. Bár az uralkodó rövidesen törvénytelennek nyilvánította ezt a határozatot, az alsótábla a nem magyar nyelvű felszólalásokat el nem hangzottaknak tekintette. Míg a horvát követeknek a latin nyelvhez való ragaszkodását voltaképpen a status quo megőrzésének szándéka motiválta, az uralkodót (és az államkonferencia tagjait) távlati megfontolások is. Kétségtelenül későn ismerték fel, hogy csak addig mutatkozott esély az ország Habsburg-tartománnyá tételére (vagyis politikai hatalmuk erősítésére), amíg a latin volt az igazgató és törvényhozás nyelve, és hogy amióta egymás után szentesítették a törvényeket a magyar nyelv terjesztésére,

5./ BLACKWELL, Joseph Andrew, Magyarországi küldetési 1843-1851, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1889, 81-82. pp.

6./ FEST, Imre, Emlékirataim, Universitas Kiadó, Budapest, 1999, 51.p.

felélesztették a különféle nemzeti érzéseket, melyeket már csak megrázkódtatások árán, erőszakkal lehetett volna elnyomni.⁷ Azt azonban világosan látták, hogy a magyarok ellenében a nemzetiségi (nyelvi és örendelkezési) törekvések támogatásával új politikai lehetőségek is megnyíltak.

Jókai Mór egyik e korszakban játszódó regényében (*Eppur si muove, És mégis mozog a Föld*, 1872) ugyan még csak jövendölésként, de nyomatékkal esik szó ezekről a lehetőségekről. A mű főhőse, a régi magyar nemesi családból származó drámaíró (és költő) Jenő Kálmán, a nádornál kért kihallgatáson a várszínházban magyar nyelvű színelőadások tartását kéri. A nádor (József főherceg, a császár-király Ferenc öccse) latinul beszélget a kérelmezővel. („Ez volt a kedvenc társalgási nyelve” – jegyzi meg a történeti tényekhez igazodva a szerző.⁸) „Egy nyelvünk van – jelenti ki – mely senkit nem protegál, de nem is provokál. Klasszikus nyelv: a latin. Ez a törvények nyelve, az igazságszolgáltatás, az iskolai műveltség, a liturgia, a fakultások nyelve, szószólónk a küldiplomáciában. Ez a mi palladiumunk. Nemesi intézményeink emellett biztosítják a nemzeti suprematiát számunkra. Frank, német, olasz földön a demokrácia csak egy új francia, német, olasz nemzetet hozand létre; a magyar földön a demokrácia új idegen nemzeteket fog alkotni, s minket elenyészt.” S amilyen jó jósnak mutatkozik itt a (regényhős) nádor, olyannyira téved a nyelvújítás sikerességének és a magyar nyelv eltrejedésének kérdésében. „Félelemmel tekintem újítástok minden mozdulatát. [...] Nyelvújító tudásaitok megfosztják a klasszikus műveltségétől a nemzetet, s csinálnak számára egy mesterséges nyelvet, amelyet a köznép meg nem ért.”⁹ Az efféle véleményekkel vitázhatott az erdélyi és a pozsonyi országgyűléseken is vezető szerepet vivő Wesselényi Miklós báró 1841-ben közreadott röpiratában (*Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*) amikor azt fejtegette, hogy míg eddig a latin nyelvű törvényeket legfeljebb ha hatvanezren értették Magyarországon, a magyar nyelvűeket négy milliónál is többen fogják. Egyúttal azonban nyomatékkal hangsúlyozta, kívánatos és célszerű, hogy egy többnemzetiségű országban minden nemzet(iség) egyaránt részesüljön alkotmányos jogokban. Így bár elengedhetetlen, hogy a törvényhozásban, igazgatásban

7./ BLACKWELL, Joseph Andrew, Magyarországi küldetési 1843-1851, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1889, 86-87 pp.

8./ Bár fiainak magyar tanulását maga szorgalmazta, és – harmadik – felesége, Mária Dorottya főhercegnő is jól beszélt magyarul, a nádor hivatalos minőségében mindig a latin nyelvet használta.

9./ JÓKAI Mór, *Eppur si muove, És mégis mozog a Föld*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. (Jókai Mór Összes Művei, Regények 23.) 89-93. pp.

egy nyelv legyen használatos, amelynek megtanulását mindenképpen kívánatosnak kell tenni, a nemzetiségieknek joguk van ragaszkodniuk nyelvükhöz és nemzeti sajátságaikhoz, s ezt az alkotmánynak és a kormánynak is garantálnia kell. Mindez természetesen a latin nyelv háttérbe szorulásával, kompetenciájának egyre szűkebb körökre való korlátozódásával jár majd együtt.¹⁰

Elmondható, hogy Jókai az 1848-as magyar forradalom egyik hőse, a forradalomhoz vezető reform-korszak kezdeteit megidéző *Eppur si muove* c. regényében a maga sokféleségében és differenciáltságában mutatta be a latin nyelv szerepét a korabeli életben. Feltűnik például a történetben egy idős grófnő, aki egy jogi tanácskozáson folyékonyan és legválasztékosabb latinsággal szólal meg, úgy, ahogy „csak valaha férfiak beszéltek”, s a férfiak egyenrangú félként tárgyalnak vele. Ebben a több férfias értelmű, akarató és cselekvőképességű nőt is felvonlató regényben a latinul beszélő grófnő a latin nyelvnek a férfivilághoz való tartozására figyelmeztet, egyszersmind azonban azt is bemutatja, hogy a nemesi jogokból sokféleképpen részesülő magyar nemesasszonyok nem voltak olyanmilyira beszorítva a magánélet legszűkebb keretei közé, mint nyugat-európai kortársaik többsége. Legalább ennyire figyelemre méltó az, ahogy az elbeszélő a grófnő férjének a latin nyelvhez való viszonyát megjeleníti. Azt állítja (és be is mutatja), hogy a gróf, ha nyelvet vált, habitust is vált. „Decséry gróf tündökölt, ekesen szóló úr volt, ha latinra fordult a beszéd; magyarul csak alázatosan tudott megszólalni.” Nem kétséges, ebben az is közrejátszik, hogy a gróf jobban tud latinul, mint magyarul. Nem meglepő tehát, hogy ügyvédjével (aki minden gazdasági és peres ügyét intézi) legszívesebben a régi rómaiak nyelvén értekezik, az azonban már annál inkább, hogy az ebéd utáni csevegés is latinul folyik közöttük. „Ebéd után rendesen minden ember más ember, mint ebéd előtt. [...] A terített asztal kiegyenlíti az emberek között a rang- kor- és pártkülönbségeket. [...] az excellenciás úr is kivetkőzik az eddigi feszes hernyóbáb hüvelyéből, s a feketekáv és pipa mellett átalakul a régiekre visszazárlongó lepkévé. Diáku beszélnék.¹¹ Decséry gróf Tacitus válogatott nyelvén, Korcza úr [az ügyvéd] annál

keresetlenebb konyhalatinsággal.”¹²

Jókai itt a hernyó-báb-lepke metamorfózis emlegetésével nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a régi magyar embereknek (legalábbis egy részüknek) a latin volt a személyes kiteljesedés nyelve, önazonosságuk természetes kifejeződése. Ezt azután *expressis verbis* olvasói tudomására is hozza. „Óh! Milyen jól esik mind a kettőnek, hogy kibeszélheti magát az édes anyanyelvén. Azon a nyelven, amelyben nevelkedett, amelyen gondolkodik, amelyen éjjel álmában beszél, amelyen az Úristent megszólítja és viszont megérti; amely a királynak és a nemesembernek a nyelve; amely megkülönbözteti az urat a paraszttól, a férfit az asszonytól; amely a «Corpus Juris» és a privilégiumok nyelve, a holtak és az örökké élők nyelve: világnyelv, mely előtt minden nemzet meghajol, s a «senki» nyelve, mely senkit meg nem aláz.”

Ha az idézett mondatok nem is szorulnak külön magyarázatra, hiszen érzékletesen és több vonatkozásban is hitelesen rajzolják elénk a 19. század eleji magyarországi latinitás összetett természetét, megmutatva, hogy nem csupán nyelvről vagy nyelvhasználatról van szó, azt azért érdemes kiemelni, hogy Jókai itt a latinról szólva *anyanyelvről* és nem „*apanyelvről*” beszél, vagyis legsajátabb kifejezőmódról. Ha másutt nem is ismétli meg ezt a kijelentését, annak a személyes viszonyának, amely a régi Magyarországon a nemes és a tanult embert a latinitáshoz fűzte, szinte minden művében nyoma van. Legközönségesebben a latin szavak és citátumok sűrű előfordulásában, amelyek a korabeli megszokott köznapi és szóközi beszédfordulatok ízeit örökítették meg, de sokak (diákok és tanárok) panaszos állítása szerint ma már csaknem lehetetlenné teszik szövegeinek megértését. (Az e panaszokra való érdemi reagálás nyilvánvalóan sűrű oldalakat igényelne, annyit azonban itt is helyén valónak tartok megjegyezni, hogy nemcsak az ismerethiány, hanem az irodalmi szövegek, egyszersmind az olvasás természetének jelentős változásai is nehezítik a Jókai-szövegek megértését és élvezetét.¹³)

Jókai, aki mint tanult olvasóinak számos nemzedéke, sok évet töltött el latintanulással, több művében is felidézte a latintanítás gyermekkorában (a 30-as években is)

10./ Részletesen foglalkozott e művel TRÓCSÁNYI Zoltán Wesselényi Miklósról szóló monográfiájában (Wesselényi Miklós, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 452-473 pp.)

11./ Vagyis (a korabeli szóhasználat szerint): latinul beszéltek. (Az, hogy a magyar nyelvben a 19. század közepéig-végéig a latin és a diák/vagy deák/ nyelv egymás szinonímái, annak a ténynek emléke, hogy a latin évszázadokon át volt az oktatás nyelve Magyarországon. Később – német mintához igazodva – gyakran éltek a lateiner kifejezéssel, ha ún. humán értelmiségiekről beszéltek.)

12./ JÓKAI Mór, *Eppur si muove, És mégis mozog a Föld*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. (Jókai Mór Összes Művei, Regények 22.) 187-188. pp.

13./ Érdekességként említem meg, hogy 80 évvel ezelőtt Jókai egyik hosszabb elbeszélése (Nagyenyedi két fűzfa) latinul is megjelent: *De duabis salicibus Enyediensibus* (Szeged, 1927). A fordítást Juhász László professzor irányításával a szegedi egyetem latin szakos hallgatói készítették.

dívó bornírt metódusait. *Mire megvénülünk* (1865) című önéletrajzi elemeket is felvonultató regényében például, egy pozsonyi német pék fiának szenvedéseit megörökítve, a következőképpen:

„Az ajtón keresztül tört az a minden emberi hang legszomorúbbika, mikor valami gyerek fennhangon hadar valami értelmetlen sort, s azt hússzor, ötvenszer, ezerszer elhadarja újra meg újra, s a hadart sornak még akkor sincs értelme, s a gyerek fejében még akkor sincs otthon a sor.

«His atacem, panacem, phylacem, coracemque, facemque!» Aztán megint: «His atacem, panacem, phylacem, coracemque, facemque!» Újra meg újra ugyanaz. [...] Ennek sok hasznát veheti az ember, mikor később valami nagy bajba kerül.¹⁴

E szerencsétlen nebulónak az apa nagyravágásából kellene megbirkóznia a latin nyelvvel (amely a korabeli felsőbb iskolai oktatásban a főszerepet vitte), azért, hogy egyszer majd „Ratsherr” (városi tanácsos, azaz úr) lehessen. Ő azonban jobban vonzódik a perecfonáshoz és pék lesz, mint az apja, de már minden sznobériától mentesen. Az öreg pék még előszeretettel kevert egyszerűbb latin szavakat a beszédébe, hogy megmutassa mestersége technikai ismeretein túl Ciceró nyelvében is jártas, a fiatal megelégszik a munka és az üzlet örömeivel.

Ha a latin a felmelkedés nyelve többek számára, akadnak olyanok is a Jókai hősök légiójában, mint a panasza- it ékes latinsággal („*nec Seneca eloquentius*”¹⁵) ismertető öreg szlovák paraszt, a „vespillo”, a falu sírásója, akinek latin költeményeit (az elbeszélő szerint) az egyetlen magyar nyelvű tudományos lap (a valószínűleg is létező) Tudományos Gyűjtemény is ismertette. Bár ritkaságszámba mentek, nemcsak a regényirodalomban, 1848 előtt (amikor ezek a Jókai regények játszódnak) az életben is akadnak parasztok, akik értettek, sőt beszéltek latinul, s így nagy hasznára lehettek közösségeiknek a törvények megismertetésében vagy bármiféle peres ügyletben.

Jókai nemcsak ezekben az érett, nagy műveiben, hanem a legelsőekben is a nyelvi többszólamúság mesterének mutatkozott. A forradalom bukása után pedig már a szó szoros értelmében is több nyelven szólt a közönségéhez: a köznapi beszéd, az emelkedett – nyíltan kortárs magyar és külföldi példákra utaló – irodalmiság, a sajtónyelv mellett a Biblia és a latin klasszikusok nyelvét is használta. Így még szorosabbra fűzte olvasóival való

kapcsolatát: olyan mindennapi és különös kulturális ismeretanyagokra utalt, amelyek nagy erővel irányíthaták szövegeinek értelmezését, illetve a velük való személyes viszony kialakítását¹⁶. Mindemellett nemegyszer mutatta fel az antikvitás kultúráját a lélek utolsó menedékeként, s az irodalom palládiumtermészetét is elsősorban a latinitás nagy szerzőivel vigasztalódó hősei kapcsán jelentette meg¹⁷. A közös tudás és közös élmény egybehangoló erejére támaszkodott, amikor írásaiban (szó szerint is) az antikvitás nagy műveire utalt, ugyanakkor az egykori elsajátító-befogadó élmények személyes meghittségét is felidézte olvasóiban. Az olyasfajta szállóigék, mint „*Longus post me ordo idem petentium ordo*” még többnyire a maguk eredeti, heroikus jelentésében hangzanak el műveiben, s a „*Fuimus Troes*” is az eredeti mélabúval szólal meg az 1848-49-es szabadságharc leveretése utáni gyászos idők megjelenítésekor¹⁸.

Jókai ifjabb kortársa, az elbeszélői természetesség máig utolérhetetlen képviselője irodalmunkban, Mikszáth Kálmán legtöbbször az élő beszéd illúziójának felkeltésére használ latin szavakat, kifejezéseket és citátumokat műveiben. Bár szerkesztői és képviselői tevékenysége a fővároshoz kötötte (írói beérkezésétől haláláig, csaknem harminc évig itt élt), mindvégig megőrizte sajátos felső-magyarországi kiejtését, s szülőföldje jellegzetes, kevert nyelvhasználatához is mindvégig hű maradt. Hősei társalgás közben nemegyszer váltanak át a magyarról a szlovák nyelvre, s történetmondóként is szívesen élt egy-egy szlovák kifejezéssel, s ugyanez elmondható a latin szavakról, kifejezésekről és citátumokról is. Mikszáth (elbeszélői) világában a latin már nem a felemelkedés, az elithez tartozás vagy a hatalom nyelve, hanem csupán egy megkopófélben levő mentális és kulturális örökségé, ez nem a klasszikus latinság, hanem hétköznapi, a vidéki lateinerek és birtokosok meghitt (sokszor hibás és

14./ JÓKAI Mór, *Mire megvénülünk*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. (Jókai Mór Összes Művei, Regények 16.) 49-50. pp.

15./ *A Seneca ékesszólásával vetekedő öreg jobbágy az Akik kétszer halnak meg című regényben tűnik fel* = Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. (Jókai Mór Összes Művei, Regények 39.) 131. p.

16./ *E kérdést többször is érintettem Jókairól szóló tanulmányaimban, legutóbb: Az értelmezés változatai és nehézségei = A magyar irodalom története II*, Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Budapest, Gondolat, 2007. 330-340. pp.

17./ *Az új földesúr című regényében például ekképpen: „sose bosszankodjál másodsülött olvasóm, hogy annyi latin mondást találsz egy lapon, ez a kor kedélyhangulatához tartozik. A klasszikusok nyelvéhez, mint egy ókori azilumhoz menekülünk néha, mikor az újkor civilizációja nagyon szorongat bennünket. [...] Az ember fűhöz-fához folyamodik védelemért, s ha az élők nem segítik, a halottakhoz fordul.”* JÓKAI Mór, *Az új földesúr*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. (Jókai Mór Összes Művei, Regények 13.) 6. p.

18./ Mindkét idézet : az első, az ellenséges etruszk király ellen (sikertelen) merényletet megkísérlő római hősnek, Mucius Scaevolának tulajdonított mondat éppúgy, mint a rómaiak ósatyjának, Aeneasnak Vergilius eposzában elhangzott híres szavai jól ismertek voltak a csupán alsóbb gimnáziumi osztályokat végzettek körében is.

törmelékes) magyar latinja, amely éppoly családias összetartozás érzés fektetésére képes, mint sokuk (és parasztaik) anyanyelve, a szlovák. Olykor még társul is a kettő: a „*servus humillimus brát moj szlatki*”-féle barátságos köszöntésekben. Ez a latinság: a sok *amice, frater* megszólítás és a *dictum factum, brevi manu, per amorem dei, canis mater* vagy *juventus ventus*-féle fordulat az összeszokott férfikompániák, egyszersmind a régi nemesi közigazgatás patriarchális légkörét idézi meg. Mert Mikszáth a latint egyértelműen a férfiak saját nyelveként szerepelteti, olyannyira, hogy férfihősei szájából nemegyszer hangzik fel a *Loquamur latine!*- felszólítás, ha nők jelenlétében kényes természetű téma kerül terítékre. Más kérdés, hogy e hősök ténylegesen is képesek-e arra, hogy folyékonyan társalognanak latinul. Nem kétséges, általában nem. Mikszáth nem titkolja, hogy a régi fluens latinság már a múlté, de a latinitásnak, mint a múlt annyi más rekvizitumának, még van némi vonzereje. Míg Jókai arisztokratái Cicero vagy Tacitus nyelvét beszélik és klasszikus irodalmi műveltséggel bírnak, addig Mikszáth már olyan arisztokratákat is szerepeltet, akik szinte tünetnek műveletlenségükkel, de ha irodalmi hozzáértésről kell tanúságot tenniük, egy-egy két római auktor nevét mégis csak sikerül emlékezetükbe idézniük¹⁹. Mindez persze arra is utal, hogy az oktatásban még mindig nagy szerepe van a latinnak, de arra is, hogy a latinokra való hivatkozás az egyébként erőteljesen modernizálódó századvégi Magyarországon még mindig elismerést keltő retorikai elem. A megyegyűléseken olykor még latinul éljeneznek: *Vivat, Floreat, Crescat!* (Vagyis: Éljen, virágozzék, gyarapodjék!)²⁰ A főispán megválasztásakor a Mária Terézia koronázására összehívott országgyűlés sokat emlegetett latin mondatát aktualizálják: *Vitam et sanguinem pro comite nostro!*²¹ Bár Mikszáth több művében is hivatkozik arra a megtörtént esetre, amikor egy országgyűlési képviselő élclapi hős lett, mert hibásan idézett egy híres cicerói mondatot²², nemegyszer maga is rontott alakban szövi bele elbeszéléseibe a római szállóigéket. És nemcsak a hősök szájába adva, hanem narrátori mivoltában

is, mintegy igazodva az előbeszédben meghonosodott alakokhoz. (Így lesz például a *Páva varjúval* című elbeszélésben a vergiliusi *per tot discrimine rerum*-ból *post tot discrimine rerum*.) Másféle írói eljárásra példa a szállóigék fentebb már idézett aktualizáló átalakítása, amely minden esetben parodisztikus, de legalábbis humoros hatást kelt. Amikor például a még néhány évtizede is közismert 18. század végi mondatot: *Extra Hungariam non est vita, si est vita non est ita* egyik regényében ekként alakítja át: *Extra Hungariam non est pipa, si est pipa non est ita*²³, akkor nemcsak a nemzeti önelégültség jelmondatává emelt szállóigét travesztálja, hanem a külföldre jutott magyar ember habitusváltási kényszerére is utal. A történetben ugyanis arról van szó, hogy a pipa Amerikában semmiféle fontossággal nem bír, s így a kivándorolt kiváló magyar pipakészítőnek mesterséget kell váltania. (Az már más kérdés, hogy végül mégis egy hungaricummal /helyesebben: monarchikummal/ alapozza meg milliós vagyonát: szarvas /azaz kifli/ sütésbe fog és a végén Amerika-szerte híres kifligyáros lesz.)

El lehet mondani, hogy Mikszáth valóságos mestere a latin szavak és kifejezések regénypoétikai szerephez juttatásának, mégis talán akkor remekel leginkább, amikor történetértelmezői helyzetbe állítja a latin szállóigéket. Legsikerültebb, egyben leginkább mélyértelmű példája ennek az 1896-ban közreadott *Új Zrínyiasz* című regényében lelhető föl. Abban a műben, amely a Körner *Zrínyijéből* külföldön is ismert történelmi alakot, a törökök által felkoncolt Zrínyi Miklós grófot és katonáit csodálatos (egyben mennyei tévedésből bekövetkezett) feltámadásuk után a századvégi Magyarországon juttatja új élethez. A 16. századi hősök ismerkedését a modern világ „vívmányaival” fergeteges szatírban beszéli el az író, amelynek végére latinul elhangzó csattanóval tesz pontot. Az történik ugyanis, hogy az eleinte nagy ovációval fogadott hősök a maguk következetesen feudális, egyszersmind lovagi viselkedésével egyre kényelmetlenebbé válnak a (nemesi gyökereire egyébként igen büszke) polgári Magyarországon, s a király, hogy megelőzze törvény elé citálásukat, az erdélyi végvidékre, mintegy rezervátumba költözteti őket. Amikor azután nemsokára megindul a monarchia ellen a cári orosz csapatok inváziója (évszázados magyar félelmet juttat szóhoz e fikcióban Mikszáth), éppen ott törnek be a országba, ahol a feltámadt

19./ Jó példa erre A Noszty Feri esete Tóth Marival c. regény egyik hőse, Kopereczky báró („Átkozott Ovidius – nevetett a báró, ki minden tollat forgató embert Ovidius kollegájának tartott, mert csak erről az egy skriblerrel hallott egyet-mást.” = Mikszáth Kálmán Összes Művei, Regények és nagyobb elbeszélések, XXI. 37.p.)

20./ Pl. Apró képek a vármegyéből

21./ Mikszáth több helyen is él ezzel az átköltéssel (Életünkét és vérünket a főispánunkért!), így pl. A Noszty Feri esete Tóth Marival c. regényében is = Mikszáth Kálmán Összes Művei, Regények és nagyobb elbeszélések, XXI. 54. p.

22./ L. erről: Tóth Béla, Szájrul szájra, Budapest, Athenaeum, 1901. 291.p.

23./ A Noszty Feri esete Tóth Marival = Mikszáth Kálmán Összes Művei, Regények és nagyobb elbeszélések, XX. 196. p. (A mondatok magyar fordítása: Nincsen élet Magyarországon kívül, s ha mégis van, az nem olyan, illetve: Nincsen pipa Magyarországon kívül, s ha mégis van, az nem olyan.)

Zrínyiék élnek a maguk korlátok közé szorított eseménytelen életét. Az orosz támadás újra értelmet ad létezésüknek: újra (és ugyanúgy mint először, 1566-ban) meghalhatnak a hazáért és a császárkirályért. A túlerő elleni reménytelen küzdelemben szinte boldogan mondja ki egyikük: *Bis repetita placent*²⁴. Horatius *Ars poeticája* 356. sorának (*Haec decies repetita placebit*) ez az átigazítása humoros, egyszersmind patetikus értelmet kap a feltámadt hősök megismételt önfeláldozásával.

Azt, hogy az író maga is tetszetősnek tartotta a kétszer, sőt többször megismételt történeteket, számos műve bizonyítja: gyakran előfordul, hogy egyazon téma, motívum, alak vagy anekdota olykor több elbeszélésében is fontos szerepet kap. Nem is beszélve a magyar és latin szállóigékről és szófordulatokról. Ez utóbbiak meglepő gyakorisága Mikszáth irodalmi szövegeiben számos

eddig még nem tárgyalt kérdést vet fel. Többek között azt is, hogy a diákként meglehetősen gyenge latinista Mikszáth íróként miként mutatkozhat a latin auktorok nagy ismerőjének. Vagy egyszerűen csak a szállóige-gyűjtemények szorgalmas olvasóját és hasznosítóját kell látnunk benne? És mi a magyarázata annak, hogy magánirataiban - a korai, balassagyarmati éveket leszámítva - szinte soha sem bukkanak fel e citátumok és fordulatok?

Ahelyett azonban, hogy a további lehetséges kérdéseket is felvetném, amelyek mindegyike további fejtegetéseket igényelne, beleértve azt is, hogy vajon milyen tanulsága lehet az egykori kétnyelvű magyarok irodalmi megjelenítésének a 21. század eleji magyarok számára, Mikszáth egyik kedvelt és sokat használt idézetével, Plautus szavaival köszönök el az olvasótól:

Sapienti sat! A bölcsnek ennyi elég!

24./ *Tetszenek a kétszer megismételt dolgok.*

A SZONDI KÉT APRÓDJA ÉS A TÖRTÉNELMI BALLADA MEGÚJÍTÁSA*

A régi és az új -- az Arany János-i történelmi ballada

(az alkotó megújítás)

Hogy Arany János a balladát a mintegy három évtizednyi hazai előzmények után fölemeli, dinamizálja, energetizálja, azt minden versszerető olvasó, kritikus érzékeli. E teljesítmény mikéntjén, hogyanján persze már bőven van töprenkedni valónk, s gondolatainkat sokféle kontextusban, analogikus viszonyrendszerben fogalmazhatjuk meg. A modern elbeszéléstől töprenkedő Wolfgang Kayser megfogalmazásait kölcsönvéve azt mondhatnánk, hogy „a nagyság állandóságára” épülő, nem annyira az egyes ember történetét, mint inkább „a normatjeljesítés egyes eseteit” megjelenítő régi elbeszélés helyén dinamikus, perspektívákban gazdag (a drámaiság nézőpont-váltogatásait is messzemenően felhasználó) alakításmód jön létre. A magyar történelmi balladairódalomhoz szorosabban tapadva arra utalhatnánk, hogy a rettenthetetlen Dobozai Mihályok, a bátor szívű, erős karú, „hirért, hazáért száz halált” vállaló Búvár Kundok, a szirttetőn rendíthetetlenül álló, ősz hadurak, a „Szabad halálra kész”, kemény magyar férfiak megelevenednek, a hősi tanulságot rögzített jelentésstruktúrában megjelenítő, retorikus formulákban bízó hagyomány érvényét veszti. A vitézséget magasztaló elbeszélői formulák, hősi jelzők Aranyánál már nem játszanak fő szerepet, a balladák az egyedítő formatartalom, a tárgyiasság, a „verstesttel való közlés”² elveire épülnek. A patetikus, hősi fabulákból olyan gazdag, esztétikus, szövegek nőnek ki, mint a Szondi két apródja, amely a tartást nem evidens hősi attribútumként, hanem a szemünk előtt formálódó, alakuló, interperszonális, „szituációs termék”-ként, feszült, drámai küzdelemben megjelenő eredményként prezentálja.

(Hasonló metamorfózis persze Arany más balladacsoportjaiban is megfigyelhető. Gondoljunk csak arra, hogy a kísértetballadák hatásvadász rémhistóriái hogyan

1./ KAYSER, Wolfgang, *A modern regény keletkezése és válsága, in Narratívák2 (vál., szerk. Thomka Beáta), Bp., 1998, 173, 202. Az idézetek 176, 178.*

2./ *A fogalmat Baránszky Jób László Arany lírai formanyelvének fejlődéstörténeti helye című 1957-ben Budapesten megjelent könyvéből kölcsönöztem.*

alakulnak át a Híd-avatásban a modern metropolisz kaotikus boszorkányszombatjává. Az 1877-es versben a toronyok óraütései „kizökcent idő”-t jeleznek. A „komoly hit” s a vidám, zenés körmenet rendezett világa fenyegető zűrzavarnak ad helyet. A félelmes titkokat rejtő vízben „visszaszás csillagok” tükröződnek, végtelenített malomkerék-ként forog az öngyilkos szellemek halraja, csoportos madársereglete, s a szuggesztív, mély, egytetemesített szorongásvízió már-már a káoszról rendet formáló emberi törekvések démonikus kudarcát jeleníti meg.)

(a változások mögöttese)

A metamorfózis mögött persze a világlátás, világerzékelés másfélesége is alighanem ott rejlik. Barta János mély értelmű tanulmánya az epikus Arany differencia specificáját, tudjuk, művészi dimenziók teremtésében, változtatásában látja³. A Keveháza, a Buda halála szerzője az irodalomtudós szerint szüntelenül vándorol korok, művelődési hagyományok, szimbolikus rendek között; a történelem, a mondai tradíció számára nemcsak mandátum, feladat (a nemzeti öntudat szempontjából fontos tényező), hanem e vándorló keresés közege, lehetősége. A mindig más dimenziót kínáló korok felkeresése egy modern, tépett, nyugtalan lélek létmódja, aki e vándorlásban - ezt már nem Barta mondja, én teszem hozzá - a T. S. Eliotok, Weöres Sándorok attitűdjét előlegezi meg. E megalégületlen modern ember alighanem szükségszerűen hajlik el a retorikus közlésformától, patetizálóan rögzített jelentéstől, s lesz élet-halál kérdése számára a jelentés kinyitásának-intenzifikálásának dolga, a megújított, hiteles-esztétikus közlésmód, a tárgyiasság, a verstesttel való közlés, a formatartalom érvényesítő erejének igénye-felhasználása.

(a bájos, játékos paradicsom verse: az 1852-es Rozgonyiné)

A „rég” tradíciótól elhajlás, az alkotó innováció azonban az Arany János-i történelmi balladákban is megfigyelhető, amelyekből a recepció és az olvasók mindaddig inkább csak a hagyományos, naiv örökséghez való kapcsolódás nyomait, gesztusait olvasták ki. Az 1852-es Rozgonyiné például a spontán megoldottság, a báj, a humor, a patetizmustól mentes idill közegében teremtí újja a hazafias amazontörténetet. Az alkotó a Rozgonyiné-fabula elemeiből-motívumaiból s a korhoz kapcsolt patriarkalitás (e tizenkilencedik századi „Nakonxipan-

3./ BARTA János, *Arany János és az epikus perspektíva, uő, Klasszikusok nyomában, Bp., 1976, 167-190.*

teremtéseink⁴⁴ szempontjából oly mérhetetlenül fontos irodalmi dimenzió) életforma-elemeiből a „bajos Paradicsom” világát rakja össze. A pszichikum és a szocium a Rozgonyiné látomásában derűs, harmonikus, minden lehető rossztól mentes. Az ember spontán lelki biztonsággal rendelkezik, az ösztön én, felettes én és tulajdonított én harmóniában simul össze, a társadalmat a meleg (elidegenedettséget kizáró) patriarkalitás cementje köti össze, a nemzeti nagycsoport kötelességteljesítő, vitéz daliákból áll. Rozgonyiné alakja nem hozható kapcsolatba a szorongó, ambivalens képzeletvilág nő-teremtőműveivel: a grófnő mind a kemény, agresszív amazonok, mind a femme fatale-ok, a csábos szépségükkel rendet bontó, bajt okozó Kirkék, Kalüpszók, Didók, Angelikák nagy családjától távol áll. A veszélyes, faszínáló szépség Rozgonyinéban a feleségiség, közösségiség csatornájában megszeli és „társadalmiasul”. A talpraesett szépasszony férjét védi, óvja, a sok magyar dalia pedig e sugárzó szépséget (metonimiásan: a lobogós asszonyruhát) követve rohan az ellenségre.

Ugyanakkor e bajos Paradicsom a Rozgonyinéban olyan szólamvariáló, ritmusalakító játék keretében teremődik meg, amely még a verselési ügyekben nagymester Arany Jánosnál is egyedülálló. A költemény megfelelés-rendszerekkel telítése bármely más Arany-balladához képest rendkívüli. A nyolcasoknak hatosok, a jambusoknak trocheusok felelnek, a grófi férj és a király által kezdeményezett verbális kihívásokra Rozgonyiné ugyanilyen terjedelmű (nyolc illetve négy soros) gondolatrítmus-ismétlő, pedáns-pontos replikái válaszolnak, a száztizenkét soros költeményben tizenhét belső rím és számtalan részpárhuzam, ismétlés, variáló megfelelés található. S e sajátos forma új szuggesztívokkal gazdagítja a mű erőterét. A Rozgonyiné patetizmust fölülíró paradicsomi bája a szólamvariáló, ritmusalakító, megfeleléskreáló játék révén már-már az ironiához közelít, de legalábbis a játékdimenziót és ezáltal a műbeli világ teremtettségét hangsúlyozza. E bajos Paradicsom a megformáltság sugallatai értelmében csak Naconxipan, kitaláció, játék, bárha az emberi lélek mély vágyából fakadó szépséges játék.

(az újjáteremtett legenda verse: az 1853-as Szent László)

Az 1853-ban írott történelmi ballada, a Szent László újfent nem a patetikus hősiességre koncentrál, hanem

4./ A Naconxipan fogalmának kapcsolatba hozatala Arannyal Keresztury Dezső leleménye. E kapcsolatteremtést azért tarthatjuk találónak és tartalmasnak, mert Gulácsy Lajos par excellence világtéremtését felidézve azt jelzi, hogy Arany János „eposzi patriarkalitása” is teremtő, teljes világot alkotó vízió.

Táj, emlék, hagyomány

a legenda valahai bizalmas, szeretetteljes naivságát, a giottói világ perspektíváját teremti újjá. Ebből az újjáteremtésből ezúttal két momentumot emelnék ki. Az egyik a költeményt átjáró naiv realizmus, a tárgyias korrektség hitele-bizonyossága, az időmeghatározások, irányok, mértékjelzések egyeditő igényű pontossága. Szent László felébredését Arany a rá olyannyira jellemző „fiziológiai realizmus” jegyében prezentálja: „Visszatér szemébe a fény, / Kebelébe a lehellet”. A király félrebillent koronáját igazítja, mielőtt a sírból kilép, pontosan éjfél tájban hagyja ott nyughelyét. Kint jobbra veszi az irányt, a Kálváriát egy ugrással, a Királyhágót pedig kilenccel éri el lova, a vonuló nádori sereg Várad utcáit kövecsesnek, Kunság földjét kölestermőnek ismeri fel. A Szent László naiv realizmusának csúcspontja ismeretesen az egész legendát hitelesítő, bizonyosságadó verszárás: a királyi test, mint ezt a templomőr tanúsítja, hetvenkét órai távollét után izzadtan kerül vissza a nyughelyre. „S az öreg tatár beszédét, / Noha kétség nincs fölöle, / Bizonyítja a templomnak / Egy nem szavajátszó öre: / Hogy három nap a sirboltban / Lászlót hiába kereste; / Negyednapra átizzadva / Találtatott boldog teste.”

A Szent László-legendában megfigyelhető alkotó újjáteremtés egy másik mozzanata talán még az egyeditő realizmus leleményeinél is invenciózusabb, érdekesebb. E fölöttébb figyelemre méltó mozzanat a csodatevő király és az őt kísérő szent szűz megjelenítése, prezentációja. A főhős és Mária a késő középkori, kora reneszánsz piktúra (a bizánci művészet és a miniatúrafestészet) bevett szabályai szerint íratik körül: a király arca és egész megjelenése fenséges-méltóságos, a mozdulat, testtartás példázatos, irányadó, a fejeket a királyi korona és a dicsfény areája, attribútuma veszi körül. „Nagy lovon ült a nagy férfi, / Arca rettentő, felséges: / Korona volt a fejében / Sár-aranyból, kövel ékes; / Jobb kezében, mint a villám, / Forgolódott csatabárdja: / Nincs halandó, földi gyarló / Féreg, aki azt bevarja. // Mert nem volt az földi ember, / Egy azokból, kik most élnek: / Feje fölött szűz alakja / Látszott ékes nőszemélynek; / Koronája napsugárból, / Oly tündöklő, oly világos! -” / Monda a nép: az Szent László, / És a Szűz, a Boldogságos.”

Ugyanakkor e versbeli „miniatúra-betét” is a a teremtő-módosító rájátszás, sőt a leheletnyi ironia sugallatait közvetíti, hiszen a király és a feje fölött lebegő szent szűz megjelenítése nem magától az elbeszélőtől, s nem is a keresztény vitézekről származik (a székely lófők csak a lópata csattogását hallják, a királyt magát Isten akaratából nem láthatják), hanem egy extradiegetikus elbeszélőtől, egy pogány-idegentől, olyan valakitől, akinek

a keresztény hitben és ikonosztáziában semmiféle jártassága nincsen. A tanúsító prezentáció, az ékes miniatúra-kép megalkotója, egy fogságba esett (a győzteseknek mellesleg hízelgő, gazsuáló) öreg tatár. A középkorias megjelenítés, a fenség, az ékes lebegés, az aura így megint csak valamiféle módosult dimenzióba kerül, s az anyagi, egyedítő realizmusgesztusok után itt is a legendai hittel való játék dimenziója kerül előtérbe. A Szent László-ballada, talán nem túlzás ez, a huszadik századi műfaji displacementeket⁵, legenda-újjáteremtéseket, rájátszásokat is megelőlegezi, az Anatole France-i Thais, a Balázs Béla-i A szent rabló világát.

A Szondi két apródja

(a cím és az előzmények)

A kissé hosszúra sikeredett bevezető után, most már azt kell megkérdeznünk, miként járul hozzá a historikus balladatradiáció megújításához maga a Szondi két apródja. A választ természetesen a fent megelőlegezett elvi útmutatók alapján kísérelem meg: a verset a patetizmustól (retorikus nyelvhasználattól), rögzített jelentésstruktúrától való elhajlásaiban, az alkotó formateremtés jegyében veszem szemügyre, s a szituációban formálódó tartás verseként vizsgálom. A nyitottá formálás igényét egyébként már maga a verscím is jelzi. A költemény a cím sugallata szerint nem Tinódi Sebestyén, Czuczor Gergely és Erdélyi János nyomait követi. S a címadás, mint Aranyánál általában, ezúttal is korrekt helytálló. A Budai Ali basa históriájában, a Szondiban és a Szondi Drégelben című balladában még csak villanásnyi szerepet kapó (Czuczornál ráadásul amolyan férifalántákként, félénk antihősökként fellépő) sihederek az 1856-os balladában fő-főszereplők és történetmondók lesznek. A vitézi helytállás, a hősiesség évezredes (a magyar reformkorban is oly általános) irodalmi motívuma s az ehhez kapcsolódó jelentésszerkezet e szerint jól sejthetően ki fog bővülni.

(a dialógus sajtószereplése)

De vajon mivel is bővül ki a jelentés? A választ az ifjak és a török küldönc különös „párbeszédét” vizsgálva adhatjuk meg. E párbeszéd-jelenet a maga sokirányúságában

5./ Az angol kifejezés Northop Frye-től származik és magyarra az át-helyezés, módosítás, átalakítás, helyettesítés szavakkal lehetne fordítani. A kanadai irodalmár a displacement által azokat a módosulásokat jeleníti meg, amelyek az „alacsonyabb” irodalmi módokban a mítoszhoz és a romance-hoz képest megfigyelhetők. A fogalom már a kanadai tudós világhírét megalapozó 1957-es *Anatomy of criticism*ben is nagy szerepet kap, legszembetűnőbb, leginkább operatív alkalmazásával pedig talán a kutató *The Secular Scripture* című, 1976-ban megjelent könyvében találkozhatunk.

alighanem összefoglalóan mutatja fel az Arany János-i balladai újítások: az alkotó tárgyiasság, a verstesttel való közlés, a sugallatos forma, a perspektívaváltogatásos dinamizálás, a szituációban érvényesített tartás, a nyitott jelentésstruktúra elveit. A dialógus két fele eleve más-más beszédműfajhoz tartozik. Ali embere a retorika eszközeit is alkalmazó rábeszélő faladatot hajt végre, a fiúk pedig verset írnak, történetet mondanak. A két műfajnak a műfaji szabályok szerint nincsen köze egymáshoz és így van ez a költemény valóságában is. A versbeli „dialógus”, tudjuk, süketek párbeszéde, az apródok soha, egyetlen percre sem egyezkednek a küldöncel, mindvégig a maguk történetéhez, versvilágához ragaszkodnak.

(az ellentétet megjelenítő stigmatizáló formulák)

Az álláspontok összebékíthetlenségét a szöveg minden ízében hangsúlyozza. A fiúk hajthatatlan elutasítását szemléltetik a török vezért érintő stigmatizáló formulák is. A törököket-tatárokat idegenként, pogányként aposztrofáló fordulatok persze más „ozmán-témájú” Arany-balladából (a Rozgonyinéből, a Szibinyáni Jankból, a Szent Lászlóból) is ismerősek, itt azonban különösen jelentéssé válnak, hiszen a fiúk a tartást szemléltetik azzal, hogy a kiszolgáltatottság státusában, a küldönc folyamatos, uralmat, gazdai hatalmat kifejező Ali-attributálásaival szemben (hős Ali, dús Ali, jó Ali, sátrába fogadó, otthont adó Ali) tartanak ki az ellenséges, kiközösítő jelzők mellett: a hatalmas, győztes basát ők rendre „bősz Ali”-ként „pogány Ali”-ként nevezik meg.

(az énekmondás megszakítatlansága)

A hajlíthatatlanság leglátványosabb kifejezője azonban természetesen a krónikás történetmondás korrekt folyamatossága, megszakítatlansága. A reagáló készség hiányát, a műfajcsere konok elutasítását az apródok azzal jelzik legszembetűnőbb, hogy a Szondi-történetbe zárkoznak. Csak ezt hajlandók orális műfajként elfogadni, és a maga megszakítatlan szukcesszivitásában egészen addig mondják-mondják, amíg véget nem ér, s a tanúságképpen megjelenített átok a történetet be nem zárja. A szempontváltogató, dinamikus drámai szituációban (a török állandó próbálkozásai közepette) megszülető tartás szilárdan, rendíthetetlenül mond ellent a rábeszélés retorikájának. Az 1856-os Arany-vers centrumába állított menthetetlen különbözős és a jelentés stabil, szilárd része, s e stabilitás nyilvánvalóan lehányja magáról a divergenciadifferencia-, elkülönözés-centrikus jelentéstulajdonítási akaratot.

(a jelentés szilárdsága és lehetőségkínáló sokszínűsége)

De e szilárd mag a vers jelentésstruktúrájának csak az egyik fele. A Szondi két apródja a továbbiakban, a kontaszt értelmezésében nagyon is tág, gazdag értelmezési lehetőségeket kínál fel. A forma, hogy Umberto Eco megfogalmazását vegyük kölcsön, önmaga marad ugyan, s mégis sokféle nézőpontból szemlélhető, és sokféle aspektust, rezonanciát tartalmaz⁶. A fiúk szilárd tartása nemcsak a negyvennyolcas magyar honvéd hősiességét idézi fel, nemcsak a puritán, morális, kereszténység fölényét dokumentálja a hedonista mohamedanizmussal szemben, de a költő, a művész tartását is megjeleníti az arról mit sem tudó, instrumentális emberséggel szemben, hiszen az ifjú dalnokok voltaképpen a költői bensőséget, hitelességet-egzisztenciális megragadottságot óvják-védelmezik, amikor csak a maguk ihletéből hajlandók dalt szerezni, csak a maguk történetét írják költeménnyé. Ne fedjük, a költői hivatásról mit sem tudó, instrumentális küldönc úgy képzei, a vers, az ének nem belülről fakadó valami, hanem bármikor változtatható, lecserélhető, variálható termék. „Aztán – no, hisz úgy volt! aztán elesett! / Zászlós kópiával hős Ali temette; / Itt nyugszik a halmon, - rövid az eset -; / Zengjétek Alit ma helyette!” - nyilvánítja ki a maga költészettel kapcsolatos meggyőződését a tizenkettedik strófában.

(a hatalmi rábeszélés armatúrája)

És persze a megbízatással érkező küldönc retorikájában a mindenkori hatalom szokásos természetét, logikáját, sztereotipikus armatúráját is felismerhetjük. Ali embere hízelgéssel kezdi, ajándékozással kecsegtet, a tartás viszontagságos következményeire figyelmeztet, a kész helyzet, a visszafordíthatatlan idő, a realitás figyelembe vételét követeli, s elutasítás esetén természetesen az erő, a fenyegetés, fenytetés ultima ratióját alkalmazza. A „mézizü sörbet”, a „sziszegő, hideg éj”, az „asztán elesett”, „rövid az eset”, s a makacsokra váró börtön és vessző olyan hatalmi retorika részei, amellyel legalábbis a megvalósult

6./ ECO, Umberto, *A nyitott mű*, Bp., 1998, 74.

szocializmusban már élő, dolgozó értelmiségieknek, írástudóknak bőségesen volt alkalmuk megismerkedni.

(az applikációs lehetőségek gazdagsága)

De az Arany-költemény jelentéshorizontja még ennél is jóval gazdagabb. Hans-Georg Gadamer magnum opusa egyik fontos fejezetében (*Az alkalmazás hermeneutikai problémája* cím alatt) hitelesen ír arról, hogy a technokrata megértési gyakorlatban háttérbe szorult az applikáció mozzanata, elsikkadt az a belátás, hogy „a megértésben a megértendő szöveget valamiképpen mindig alkalmazták az interpretáló jelenlegi helyzetére.”⁷ Az 1856-os vers, mondhatni, elébe megy ennek az igénynek, applikációs lehetőségek gazdagságát kínálja fel a huszonegyedik századi olvasó számára. A „hazafias történeti balladator” kötött, rögzített jelentésszerkezete Arany újítóan nyitott művében rendkívüli mértékben kitágul. A török küldönc által képviselt instrumentális és az apródok reprezentálta, belülről fakadó emberség konfliktusa s a kibékíthetetlen-ség evidens víziója-szuggesztíója nagyon-nagyon beszédes, állásfoglalásra készítő szituáció és attitűd egy olyan korban, amelyben az instrumentalitás abszolút győzelmi pozícióban áll, magát egyetlen realitásként prezentálja, s a belülről fakadó emberség minden jelét hasztalan, idejét múlt (a korlátlan létrangra emelt realitással sajnálatosan és ostobán ellenkező) anakronizmusnak láttatja. A Szondi két apródjában megszülető tartás nem a tőlünk immáron elkülönbözött, idegenként érzékelt történetiség része, hanem hozzánk szól, minket részeltet fontos emberi tapasztalatban az eleven, hiteles, dinamikus esztétikum erejével.

*Elhangzott A 12 legszebb vers-program Szondi két apródja-konferencián Szécsényben 2008. szeptember 26-án.

7./ GADAMER Hans-Georg, *Igazság és módszer*, Bp., 1984, 218.

KÉSEI LEVÉL SIMON ISTVÁN KÖLTÉSZETÉRŐL

Simon Istvánt annak idején az élő klasszikusok közé sorolták, komoly irodalmi megbízatásokkal traktálták, nevét pedig a fényes szellők nemzedékének tagjaiéval (Nagy Lászlóéval, Juhász Ferencével, Kormos Istvánéval) együtt emlegették. A közvélekedés azonban hamarosan ketrecbe is zárta a költőt (Jelky Andrást a kanibálok), s ez költészetének szinte a halálát is jelentette. Jellemző, hogy talán legjobb könyvének, az életében megjelent utolsó kötetnek a szerkesztője, Győri János is jóformán csak negatívumokkal jellemzi versvilágát: „A jelenkori szocialista lírának ez a vonzó egyénisége nem tartozik az új formákkal kísérletező költők közé, nem vállalkozik olyasmire, ami alkatától idegen; gazdagságában is áttekinthető, otthonos világát nem adja fel bizonytalan lehetőségeikért...”. Stb., stb. (A sorokat a Rapszódia az időről fülszövegéből idéztem.)

1975-ben vagyunk, a nemzetközi neo- és posztavantgárd hold-vonzásának és kezdődő dagályának évében és évtizedében. A figyelem a nagy áramlatokra irányul, s az, hogy egy jelentős költő mindenféle csinnadratta nélkül, önmagában újítja meg önmagát s ezzel, bizony, a lírát is, nem keltett feltűnést. Simon István mindenféle közéleti tevékenysége ellenére is a „halkszavú” költők közé tartozott, akinek életművét könnyen lehetett „a népies realizmus” örököséként a 19. századi hagyományok folytatásának tekinteni, ezzel pedig a korabeli hivatalos irodalompolitika fénykörébe vonni. (Illés Lajos 1966-os Tizenkét portréjában pl. így jellemezte őt: „Simon István költészetéből, még társadalmi fejlődésünk legnehezebb szakaszában is, a forradalmi átalakulásba, az ember diadalába vetett hit, erő, bizalom, humánus, szeretet és jószág árad.”) Irritáló szavak ezek a ma embere számára, akinek magatartáselmélete az individualizmus, alapvető élménye az elidegenedés, a szubjektum felbomlása, a művészetek terén pedig a Walter Benjamin-i „aura” szertefoszlása s helyette a „kiállításérték” megjelenése. Simon István ezzel csapdába került, a róla kialakult látszatok és egyúttal a divatok csapdájába. Ezek után kézbe venni köteteit, különösen a Rapszodiát, felfedezészámba megy.

Nem tudom, kedves Barátom, nem nyitott kapukat döngöttek-e, amikor figyelmedbe ajánlom ezt a verseskönyvet. Talán Te is vallodd, amiről meggyőzőni szeretnélek. Lehet, hogy Te is ismered, s nagyra tartod ezt

a vékony kis kötetet. Mindössze 29 vers. De milyenek! Mondanivalómat legutóbbi „kis kirándulásom”, Málta, pontosabban az ottani Dingli-sziklákhöz vezető „zarándoklatom” élményével próbálom kifejezni. Máltán még az angol gyarmatosítás korából származó Leyland buszok járnak. Minden zsúfoltságuk ellenére is szinte patriarchális világ. A jegyet a sofőr adja, leszállás előtt egy madzag végén lévő csengővel jelezhetsz, a kormány fölött Mária-szentkép – egy viszonylag olcsó, de „mindenható” bérlettel beutazhatod az egész szigetet (ahol persze a múlt e rekvizitumai nem kizárólagosak, főleg a divatos tengerpartokon örült módon építkeznek, hatalmas vasbetonszállodák foglalják el a terepet).

Dingli azonban maga a világ vége, egy kis falu, ahol mindenki ismeri egymást, a legutolsó település, ahonnan az út néhány kilométeres gyaloglás után egyenesen a tengerig visz. Ez az út ennek ellenére nem lejt, hanem enyhén emelkedik. Kaktuszok között, fennsíkon vezet – a lábad előtt nyíló szakadékig, a 250 méteres meredek partfalig, amelynek rianását a földtörténeti korok valamelyikében a szigetnek az afrikai kontinensről való hirtelen leszakadása okozta. Ha idáig jutottál, ott állsz a meredély szélén, szemben a tengerrel, az ég közepén, lábad alatt az örvény. S amely idáig hozott, a szelíd ösvény. Ha hátra nézel (és miért ne néznél hátra, majd ezen az úton jutsz „haza” is), az ismerősen kopár vidék emelkedői-lankái. Mondanom sem kell, kedves Barátom, hogy mindezt Simon István költészetére való tekintettel mondtam el. Ilyen a benyomásom az ő verseiről, pontosabban életművéről is. Lassú, szinte észrevétlen kaptatókon, mindvégig „emberközelen” ballag veled e líra alanya, hogy az ismerősnek tűnőt, a gyermekien egyszerűt váratlanul a Rapszódia az időről kozmikus és fenyegető távlatába állítsa. Csak egyetlen lépéssel, de új horizontot nyitva, bár ebben, az utolsóban sincs semmi egzaltáció.

Ha Simon István költészetét a kompozíció, a verssé szerveződés, a költői mesterség, az ars elvárásai felől közelítem, hasonló metamorfózisról szerezhetek bizonyosságot. A klasszikus és klasszicista poétikák a verstől és a versirótól a leírás, a szentencia és a didaxis hármasköveteleményének teljesítését várták. Csokonai vagy Berzsenyi nem egy költeményében ez az elvárás a vers szerkezetét meghatározó tényezőjévé válik, a Közelítő tél pl. a tájleírásba rejtett elmúlásélményt a középső részben mintegy filozófiailag általánosítja, hogy aztán a verszárlatban a költő példáján felmutatva az ember legszemélyesebb érzéseiként fogalmazza meg.

Simon István korai kötetei és versei hasonló felfogásról tanúskodnak. Előbb a (sokszor anekdotikus) leírás,

majd a hozzá társított „mondanivaló”, mint nem egy, közismertségre jutott versében is megfigyelhető (pl. a Szélső házakban). Később, mint a Táncoló öregekben is, a pictura szinte teljes egészében felszívja a gondolatot, ez utóbbira legföljebb egy-egy sor utal (de már ez vagy ezek is beolvadnak a leírás folyamatába). Legjobb verseiben (ezek a róla valóban elmondható költői fejlődés okán már a pálya végén sorakoznak) a gondolati tartalom és a megjelenés, a szentencia és a kép teljesen eggyé válik. Búzás Huba gondolatmenete mintha erről a versideálról szólna: „érzéken kolorit szavainak elrendezésével indulati hatást ér el, melyekkel valaminő látomásokat kelt. Szavait úgy fűzi, hogy az egymással érintkező képzet-csoportok egyes indulati tartalmú képzeteket felforrósítanak, másokat lehűtenek [...] a vers szó szerinti, pőre jelentése (manifeszt tartalom) mögött ott izzik valami emocionális jelentés is: a szavak egyetlen nagy áramkörbe kerülnek egymással; a vers szó szerinti jelentésével szemben azokon túlmutató (a végtelenbe táguló) affektív szerkezet körvonalazódik, az emocionális magatartást egyéyolvadó izzás, a kompozíció szolgálja.”

A divatok kirekesztette, „maradi” költő, akit éppen természetének betakarítása közben s egyszerre hagyott cserben az értetlen kritika és az irodalompolitika (ha hihetünk ízlésünknek és feltevéseinknek – s ha hiszünk a szemünknek), előttünk válik (s talán számunkra is) paradigmikus jelenséggé. Fel-feltűnő alakját ettől kezdve nem a hátunk mögött kell keresnünk – szembejön ő velünk s előttünk jár. Szerényen, minden hókuszpókusz

nélkül, de csalhatatlanul, álomszerű biztonsággal. S hogy minderre egy példát is felhozzak, ide másolom kötetének „varsás” versét, Téli rapszódia című szonettciklusának első darabját:

*Legutóljára még néhány liba
riasztja fönt az alkonyi égboltot;
a merülő nap, akár a húsboltok
üvegén tátogó halszáj, lila.*

*A rétre nézve be kell látnia
tárgyilagosan, hová került most, hogy
beléúszott a babsárga fűzbokrok
ködmélyén lebegő varsáiba.*

*És itt a hó; a szállingó előörs
megszállta fönn a tetők kicsi alpes
tájékeit már késő délután,*

*s a derengésben a fatörzsek szőrös
fehér tönkje mint sunyi tigrisalp les
a megmozduló hold-árnyék után.*

És így tovább, kedves Költő Barátom, még három szonetten át.

Az ilyen sorok személyes vigaszt is nyújtanak, reményt is keltenek, s nem csak az olvasóban. „Íme, lehet.” Nem szabad csüggednünk hát, drága Barátom!

dr. Lakatos István

NÉGY KÖLTŐ DEDIKÁCIÓJA NÉMETH LÁSZLÓNAK

Weöres Sándor (1913-1989) a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1956-ban megjelent A hallgatás tornya című, harminc év verseiből összeállított kötetét a következő sorokkal küldte meg a Németh Lászlónak:

„Németh Lászlónak tisztelő szeretettel, régi barátsággal, Weöres Sanyi 1957. III. 16.”

Németh László levelezőlapon köszönte meg a küldeményt, amiről azt tartotta, hogy „az elmúlt éveknek... tán ez a kötet a legnagyobb eseménye”. Hat héttel később, 1957. május 1-jén Weöres Sándor feleségével, Károlyi Amyval a szigligeti alkotóházból, a kivonulás helyett, állatorvos barátjával autótúrára indulva, Illyés Gyulának tihanyi háza felé haladva, látogattak be Sajkodra, a Németh családhoz. A látogatásban szerepe lehetett – Németh László szerint – A hallgatás tornya kötetet megköszönő és értékelő levelezőlapnak is.

A sajkodi látogatás alkalmával Károlyi Amy (Károlyi Mária) a Magvető könyvkiadónál az év folyamán megjelent Holdistennő kis kötetet így dedikálta:

„Németh Lászlónak néminemű ijedtséggel hogy mit szól hozzá Károlyi Amy
Tihany-Sajkod 1957.”

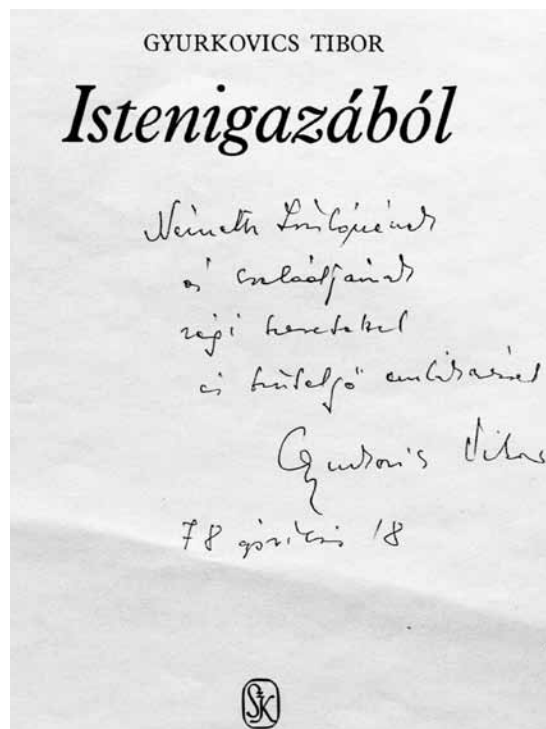
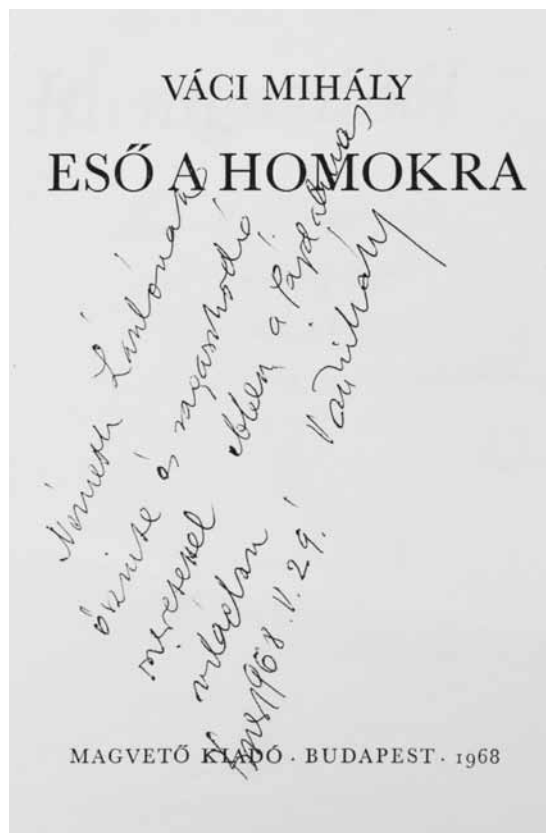
Váci Mihály (1924-1970) a Magvető Kiadónál 1968-ban megjelent Eső a homokra című verseskötetébe ezt írta:

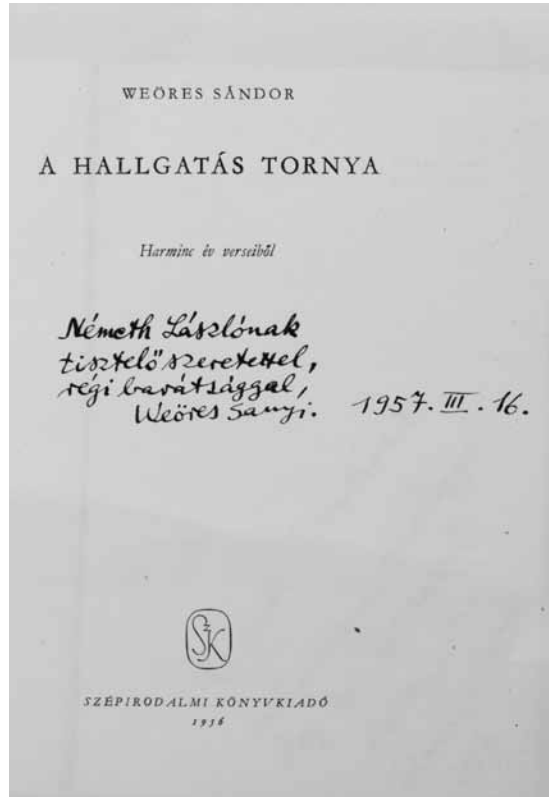
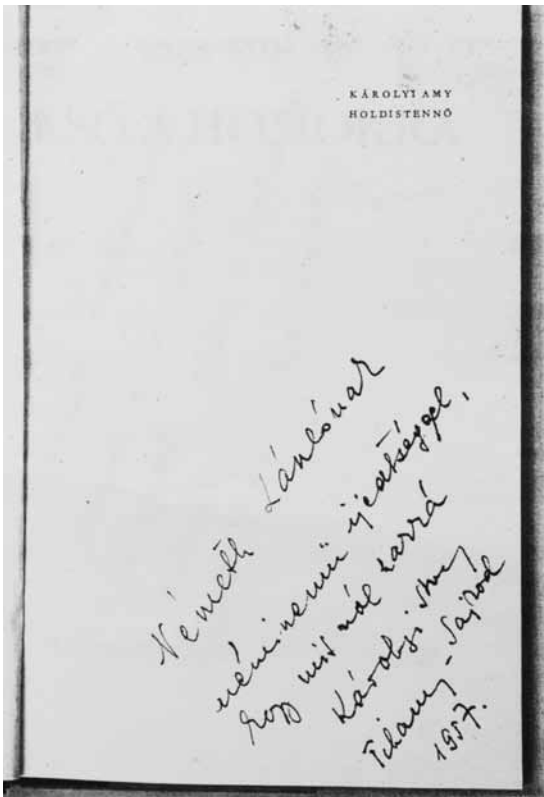
„Németh Lászlónak őszinte és ragaszkodó szeretettel ebben a fájdalmas világban. Váci Mihály Bpest, 1968.V.29.”

A kötet az 1965 és 1968 között született verseit tartalmazza. A Párizson, Jugoszlávián, Rómán, Leningrádon, Kubán át a vietnámi halálig vezető utak gondolatait. A kötetben Váci Mihály drámai metszetei adtak hírt a „fájdalmas” világról.

Gyurkovics Tibor, a gyogyepedagógus, pszichológus a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1978-ban napvilágot látott Istenigazából című verseskötetét Németh László halála után, annak születés-évfordulóján, ezekkel a sorokkal küldte meg a feleségének:

„Németh Lászlónénak és családjának régi szeretettel és tisztelő emlékezéssel Gyurkovics Tibor 78. április 18.”

Solymár József

KÖR PANORÁMA

Ma délután a rádióban fura műsort közvetítettek. Felkeresték a pusztuló és felújított kilátótornyokat, s arra bíztatták a hallgatóságot, segítsen megtalálni akár torony nélkül is az ország legszebb panorámáját.

Szerettem volna betelefonálni, de nem lehetett. Családom tagjai és vékonykára kopott baráti köröm részesei ismerik azon nézetemet, hogy szenilitásom biztos jeleként értékeljék, ha egyszer majd kontrollt veszítve részesévé válok a különböző betelefonálás műsoroknak.

Pedig nagy volt a kísértés, hogy betelefonáljak a Mátra völgyében két falu, Bodony és Balla között álló diákhegy tetejére – gyermekkorom kedvenc kirándulóhelyére hívtam volna fel a figyelmet. Innen az északi oldal felől látható a Mátra elegáns vonulata a Kékes, a Galyatető és odébb egészen a csúcsos Ágasvárig.

Bodonyban a Vidrócki kocsma látogatói tölem értesültek arról, hogy őseik igen hangulatosan martalócnak is neveztek a déli kilátó házakat elzáró erdővel borított magas hegyet.

A rádióműsor tovább tartott és az én gondolataim másfelé kezdtek kalandozni. Meg sem próbálok most bemutatni a bakugrásokat, inkább fegyelmezetten csupán az eredményt ismertetem.

Régivágású alkotóemberként nem hasonlítok az úri szabóhoz, aki hozott anyagból is dolgozik. Saját ötlet, saját emlék, saját gondolat, saját indulat. Azután vagy sikerül, vagy sem. Két megvalósult film írójaként meglehetősen tekintélyt szerezhettem azidőben a filmszakmában. Ajánlatot kaptam egyebek közt Benedek professzor sikerkönyvéből, az Aranyketrecből és az egyik elsőként kiadott magyar krimiorientált a Nyomoz a Mág csoport-ból írtak forgatókönyvet. Mindkét ajánlatot visszautasítottam.

Aztán megkeresett Zolnai Pali. Róla azóta Sámán címmel szerkesztettek emlékkönyvet. Ajánlata az volt, hogy Sipkai Barna filmnovellájából írjunk együtt forgatókönyvet. A megvalósulás útja kikövezve. Kéz- és lábakkal tiltakoztam, de végtére ő volt a sámán, ő győzött.

A film, a Négy lány egy udvarban, mi tagadás, megbukott. Pedig talán megmutatott valamit a kezdődő falurombolódásból, falukiüresedésből. A bukás következményeként hosszú időre kiszorultam a filmszakmából. Ha úgy tetszik, én vittem el a balhét. Mégsem bántam meg ezt a kalandot. Hiszen valóságos élményzuhatagban volt általa részem.

Zolnai Pali a forgatókönyvírás idejére félig-meddig hozám költözött. Volt erre lehetőség, mert egy három szoba hálós öröklakásban csak ketten éltünk édesanyámmal. Házasságuk Berek Katival már jócskán válságban volt.

Házasságuk igen, de nem a barátságuk. Becsülték, szereték is egymást.

Egy alkalommal én voltam Palinál, amikor Kati hazaérkezett. Emlékezetem szerint Kaposvárról jött, ahol vendégművészként Nyilas Misit játszotta. Hazaérkezvén bukfcencet vetve a dupla rekamién üdvözölte otthonát, aztán leült hozzánk, és emberesen emelgette a poharát.

Ez meg még mindig tollal ír vonalas füzetbe – mondta csodálkozva és barátságába fogadott. Kedve támadt verseket mondani. Lelkembe kitörölhetetlenül beégette József Attila halálváró verseit és Nagy Lacit is mondott.

Nem sokkal később valahogy egy a Széna térről a Várba vezető úton lévő mulatóba keveredtünk. A nevére nem emlékszem, pedig ott volt a lakásom közelében. Nem voltam híve az éjszakai életnek. A lányokat napvilágnál érdeemes szemügre venni, azt meg végleg nem értettem, hogy rossz világítás mellett miért kerül többbe az ital.

Kati is egyre mondogatta, hogy neki haza kell menni pihenni, mert másnap veszik fel a televízióban a Menyegzöt, Nagy László sodró erejű hőskölteményét az édesanyjáról. A készülődésből nem lett indulás és az asznapból másnap lett. És valamikor túl az éjszaka derekán Kati azzal a meredek ötlettel állt elő, hogy menjünk fel hozzám, mert el akarja mondani a Menyegzöt. Félve attól, hogy álmosan, fáradtan megbukok mint házigazda, próbáltam elhárítani az ajánlatot. Ám ebben a társaságban nekem

ritkán volt igazam.

Amikor először elaludtam, csak felráztak, de másodjára már arra ébredtem, hogy a joggal felháborodott művész nő dühödten csépel a fejemet.

A kínos helyzet azzal oldódott meg, hogy a lakás leghátsó szobájából előjött az özvegysége idejére falujából kiszakajtott édesanyám. Róla alig annyit mondani, hogy ő értette a verset és Kati végre megtalálta méltó közönségét. Végigmondhatta már a gyönyörű költeményt, s a végén zokogva egymás nyakába borultak. És még ezen a napon Kati másodjára már az utókornak mondta el a Menyegzöt.

Aztán az egyik este közös munkánk befejeztével javasolta, hogy tartsak velem. Kati az Egyetemi Színpadon lépett fel és Pali megígérte, hogy érte megy, megvárja a műsor végén.

Jött is Kati, de nem egyedül, hanem egy szakajtónyi alanyi költővel. A nép romlatlan gyermekei csapatba verődve vonultak be a Pipacs bárba. A főnök, aki egy elhárító alezredes öntudatával rendelkezett, minket kettőnket Palival udvarian eltanácsolt, mert mi, meleg nyári este lévén, rövid ujjú pólóban voltunk, mivel mi nem vettünk részt az esti előadáson. Mit volt mit tenni, Pali hazavitt és mindketten nyakkendőt, zakót választottunk. Csakhogy én éppen százhusz kilós voltam azidőben, a csont-bőr gyomorbeteg Pali ennek nem sokkal több mint a felét

nyomta. Így a zakóm egy kicsikét bő volt rája. De immár előírásosan öltözve csatlakozhattunk a pipacsbeli társasághoz. Ekkor ismerhettem meg Nagy Lacit közelebbről. Mert Pali kocsjával öten utasként, Kati, Laci, Simon Pista és csekélységem kimentünk a Haller térre. Nem tehetek róla, ha ebben a történetben valamelyest több a pia a kelleténél. Nem tehetek róla. Ilyen volt a kor, amelyben éltünk. A magyar értelmiség előtt két út áll – szólta a korabeli szentencia – Az egyik út az alkoholizmus, a másik járhatatlan.

A lázadás egyik gyermek formája volt a Haller téri nagybani zöldség-gyümölcs piac meglátogatása, mivel hajnaltájt itt működött a főváros egyetlen mocskos, alvilági alakok által is látogatott korcsmája, ahol alkoholhoz jutni lehetett.

Pali is ivott, mert a filmeseknek privilégiuma volt a korlátlan alkoholfogyasztás. A budapesti rendőrség közbiztonsági osztálya vezetőjének ugyanis a filmek külső helyszíni forgatásánál minden esetben extra statisztá díjat utaltak. Ez pedig tisztes mellékjövedelmet hozott az alezredes úrnak.

Simon Pista hamar kidőlt a sorból, így visszafelé már csak négyen voltunk a kocsiiban. Laci dühösre itta magát. Ez a mindenki által jámbornak, kedvesnek ismert anyagi természetű ember bemutatta, hogy valóban képes káromkodásból katedrális építeni.

Aztán két alkalommal is egyidőben nyaraltunk Szigligeten. A költő azóta megjelent naplója is elárulja, milyen fontosak voltak számára az alkotóházi pihenések.

Ebből a naplóból azt is megtudhattuk, hogyan viselte testi hibáját. Többször is részletesen leírja, hogy a budai bérház alagsorában hogyan olajozgatja műlábának forgó részeit.

Szigligeten, mint költőfejedelem feleségével, Szécsi Margittal megkapta az ősparkra néző legnagyobb, jókora saját erkélyes szobát. Laci korán kelt, hogy kedvenc szórakozásának áldozhasson. Az alkotóház két saját csónakjának egyikével kiment a vízre. Megvoltak a rejtekútjai a nádasban. Erős felsőtestével a két evezőt húzva, hibátlanul érezhette testét.

Az egyik alkalommal közvetlenül Szigligetre indulásunk előtt ajándékba kaptam egy jókora műanyag kannát, teli jóféle markazi borral. Történt ugyanis, hogy legnagyobb meglepetésemre sikerült elintéznem, hogy apám jó emberének, a volt recski fogoly Oláh Miska bácsinak unokáját felvegyék a pécsi egyetemre.

Ezt az ajándék bort esténként Nagy Laciékkel

fogyasztgattuk. Mértékkel, illedelmesen, ő hálából előadta kedvenc anekdotáit.

Történt pedig, hogy az egyik kellemes nyári délelőttön a szigligeti strandon nekünk kellett volna átvenni Lacitól az egyik csónakot. Ahogy ott ült a csónakban, múltába farmernadrágban előre nyújtva, erős felsőtestén atlétatrikóban, paposra nyírt ősz hajával, egy váratlan ötlettől hajtva felajánlhattam, hogy maradjon a csónakban, töltsék velünk a mi órákat.

Nagy Laci azt hiszem nem panaszkodhatott, mert életében több szeretetet, megbecsülést aligha kaphatott volna. De talán ez a gesztus váratlanul érte, meglepte. Elfogadta az ajánlatomat, és amikor feleségemmel együtt beszálltunk, közölte, hogy kedvességünk ellentételezéseként most pedig elárulja, megmutatja nekünk, hol van a Balaton legszebb pontja, ahonnan tökéletes a körkilátás.

Talán két-háromszáz métert evezhetett be, egy kissé Győrök felé tartva. Ott aztán keresgélni kezdte a legmegfelelőbb pontot. Nem sokkal később meg is találta. Ekkor először csak szép lassan fordította a csónakot. Győriki Szépkilátó, Szigligeti vár, elől a Királynő szoknyája, Rókarántó, hátrébb Szentgyörgyhegy, Csobánc, a csúcsos Gulács, a napfényben is félelmetes Badacsony, a tóba belelő Tihany, majd a túloldalon a somogyi dombok.

A bemutató után Laci pörgetni kezdte a csónakot. Elvárta, hogy lelkesedjünk a produkcióért.

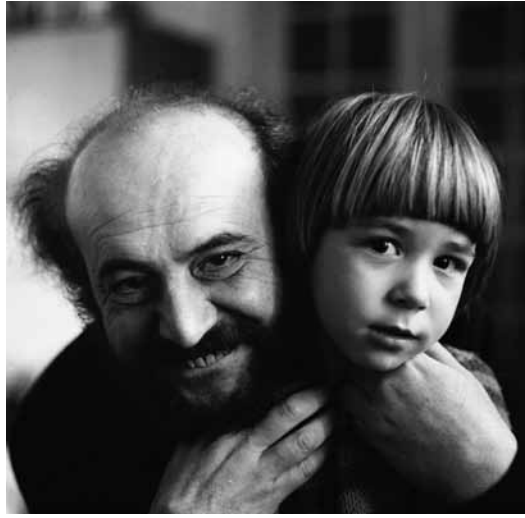
Ezt az élményt azóta se felejtettem el. Zolnai később elkészítette a költővel azt az interjút, ahol megüzente az utódoknak, hogy csókolja őket, ha lesz arcuk. Pali Nagy László váratlan halálhírére, azt a szokatlan megbízást is kivívta magának, hogy felvételeket készíthessen a halottas ágyról.

Később Berek Kati a Nemzet Színésze lett. Megjelent a költő naplója, melyben többször nagy szeretettel emlékszik meg a színésznő szerepéről népszerűségének megalapozásában.

Ahogy múlik az idő, minden hozzájuk kötődő élmény értéke növekszik. Nem csoda, hogy néha még az is eszembe jut, hogy talán érdemes lenne azon a bizonyos legszebb ponton egy karcsú obeliszket beleépíteni a tóba. Vagy talán egy erre hivatott képzőművésszel csináltatni egy olyan bóját, amely a költőre emlékezne, hol találta meg a költő a legszebb körkilátást. Egy emlékhely a vízben.

Én mindenesetre megtanultam, hogy nem csak a hegyről lehet lenézni a síkra, a szárazról a vízre. Látni, gyönyörködni sokféleképpen lehet.

És emlékezni is!

FÜRED-NAPLÓ

Füred-napló. Miért nem Napló-füred? Vagy egyenesen Balatonfüred? Bé-füred – ahogy a kis kalauz mondta a vonaton, aki hangosan kiabálta valamennyi balatoni állomás nevét. Lassan jutott célba nyaralóvonatunk, de tán nem lassabban, mint manapság. '58 volt, nyár, augusztus. Három hétre utaztunk Füredre. Három hét, gondosan előre lelevezve a vendéglátónkkal, a háziakkal, akik kiadták a tiszta szobájukat, míg ők ketten – középkorú házaspár – addig a nyári konyhában húzták meg magukat.

Izgatottan vártam az érkezést. Már az is nagy újdonságnak számított, hogy taxival mentünk Pestről a Délibe a csomagokkal, a Fővárosi Autótaxi Vállalat Skodájával, át a Lánchídon, Alagúton. Gőzmozdony vitt, már nem féltém tőle, persze nem is láttam, ugyanis a szerelvény végére szálltunk, bölcs előrelátással, merthogy Füreden majd hátul lesz az állomás. Az a régi épület még ma is áll, és sokkal szebb, mint a modernnek csúfolt, üresen álló alumínium-hodály, amely a sínek mentén éktelenkedik.

Láttam már a Balatont. Három évvel korábban nyaraltunk Széplakon, a déli parton, úgyhogy nem hazudhatom, bármennyire szeretném is, hogy Fürednél láttam meg először a magyar tengert. Hát nem. Széplakon, Alsón vagy Felsőn, nem emlékszem már, várt minket Juliska néni. Idős paraszttasszonynak tűnt a szememben, olyannak látszott, mint kisgyerekkori vidéki nyaralásaink öregjei, Tinnyén és Fülöpszálláson. A fejkendő százévesse tette, közben talán egyidős lehetett anyámmal. Kis kertje volt, s a kertben egy karóhoz kötve Muci, a kecske legelészett, aki friss tejet adott. Gyanakodva ittam, pedig jó szívvel adta. Nem a kecske – Juliska néni.

Füreden nem volt kecske, de angol vécé sem. Fönn laktunk a faluban, a szemben lévő telken állott a budi, azt látogattuk szükségképpen. Sok volt a légy, a lámpára aggatott ragacspapír lógott védekezésül ellenük. Zsíros kenyérből és kávéból állt a reggeli, minden áldott nap azt kaptunk, beleszámított a szoba árába.

Naponta lebuszoztunk a partra, a szív-kórház kertjébe. Ott állt a gomba, be lehetett vásárolni, nagy választék ugyan nem volt, de kockasajt és kifli mindig akadt, meg Varázsbolt nevű csokis szelet. Péksüteménnyel a háziak is elláttak. Feri bácsi egy sütőüzemben dolgozott, s mindig hozott jó illatú kenyeret, császárszemlyét, sőt, egyszer sósperecet.

Ültünk a parkban, és semmit se csináltunk. Anyám

néha befizetett a kórház kádfürdőjébe, ha már nagyon unta a lavóros mosakodást. A Balaton szinte szóba sem jött, talán ha egyszer merítkeztünk meg a tóban, hosszasan gyalogolva, dombon-völgyön át a hajógyár melletti szabadstrand felé.

Bámultuk a tavat. „Gyilkos tó ez”, hagyta el anyám száját a kegyetlen mondat. Nem értettem. Aztán elmagyarázta, hogy pár évvel korábban miféle hajóbaleset történt itt. Titokban tartották, agyonhallgatták, nem beszéltek róla, hogy feldőlt egy kirándulókkal teli hajó, mert mindenki az egyik oldalára tódult vitorlásversenyt nézni. Sokan nem tudtak úszni, és a viszonylag sekély vízbe fulladtak bele.

Több se kellett nekem: én se tudtam úszni. Féltem is kicsit, nemrég belelöktek a Gellért pezsgőfürdőjébe, fulladoztam benne. De azért szép volt a Balaton, már három éve, Széplakon is szép. Ott egy hosszú stégen hevert a jónép, és valamilyen hangszóróból folyton a „Két kicsiny fehér balettcipő” dallamai áradtak. Mint korábban az általam néprádióból a Rákosi- meg Gerő-beszédek, most ez a tiltott dallam sugározta tele a ragyogó napfény híveit a mólón, az árnyas parti sétautakon, mindenütt. Chaplin dala, mondták, csak a filmet nem mutatták be.

Füreden mentünk moziba is. A pesti Corvint, meg Urániát látott gyereklelkem nagyot csalódott. Már az megdöbbenett, hogy nincsenek székek. Billegő lócákra kellett letelepednünk, és a vászon tényleg úgy nézett ki, mintha csak háziasszonyunk vasalta volna ki sebtében. Amikor vetítés közben felgyulladt a villany, azt hittem, elszakadt a film. Vártam, hogy füttyögjenek, ahogy Pesten szokás, de a nézők nyugodtan ültek. Tudták ugyanis, hogy egy géppel vetítenek, és a tekerics cseréje elvesz két-három percet. A lófejű francia színész volt a főszereplő, bizonyos Bonifác, valami áruházi detektív, aki titokban alvajáró, de maga sem tud róla.

Alvajárók voltunk mind, jegyzem ide, éppen félévészázad késéssel. Alvajárók, akik kussoltak. Pár héttel korábban végezték ki, vagy inkább gyilkolták meg, a magyar miniszterelnököt, de evvel senki sem törődött különösebben. Szinte ki sem ejtették a nevét. Annál inkább téma volt, hogy kiestünk a futball-vébén, hiába vertük meg 4-0-ra Mexikót, az európai csapatokkal nem bírt '56-ban meggyengült válogatottunk. Anyámék is hallgattak, legalábbis előttem nem beszéltek politikáról. Cirkuszba vittek inkább. Nem a Balatonon, Pesten. A lipótvárosi Duna-part egyik üres telkén svéd sátorcirkusz vendégeskedett. Rühelltem nagyon, de vittek és mentem. Tűsz lettem az életüket kockáztató artisták, kopott bundájú vadállatok és fásult idomárikaik programjában.

Akkor már inkább a Balaton, itt Füreden, az augusztusi esték, mikor a ház elé kitett kis székeken ülve bámultuk az eget, lesve a hulló csillagokat. Nem tudtam, milyen sokára látom majd újra a tavat. Anyámmal például ezután már soha. Majd évek múlva, évtized múlva, MÁV-szabadjeggyemmel, frissen vásárolt fényképezőgéppemmel nyakamban, egy világhírű magyar szobrász kiállítását nézve-fotózva a tihanyi apátságban, azt híve, hogy a Balaton legszebb részén járok – nem látva még Badacsony hegyét, nem kóstolva levét; és nem ismerve még Szigligetet sem, azt a szerelmes vidéket, és azt a Házat, ahol ezeket a sorokat billentyűzöm.

Füredre, nosztalgiazni, '85-ben jöttem újra. Bejártam, bejártuk, nem anyámmal, aki akkor már nem élt, hanem kedvesemmel a gyerekkori színhelyeket. Megvolt a falu, megvolt a ház, a budít lebontották, építettek a helyére valamit, de a girbegurba, emelkedő utcácska őrizte a szegénységet. Nem kopogtattam be, feszélyezett, hogy mit mondanék az alkalmasint ismeretlen ajtónyitónak. Ki vagyok? Mit akarok? Gyanús alak. Nem kötünk biztosítást. Vagy a tanácstól jött? Mi dolgunk vele? Nem kértünk segílyt.

Segély nekem kéne, aki magamat keresem, gyerekkori enmagam, aminek, egyesek szerint, semmi értelme. Előre kell nézni, punktum.

Ha meg előre nézek, már a Lipták-házat látom. Megint egy bő évtized. Puhul, majd omlik az a rendszer, jön egy másik helyette.

S jön megint Füred. Széplakra soha nem mentem vissza – Füred visszavonz.

Megnyílik a „fordítóház”, Lipták Gábor átalakított egykori villája helyén. Salvatore Quasimodo, Robert Graves, Örkény István, Déry Tibor és sok más Füred-szerelmes – tágítsuk a kört – Balaton-szerelmes szelleme lebegi be a helyet. Tanúsíthatom: a szerelem szelleme is jelen van itt.

Mikor először időztem benne, meglátogatott kíváncsi kedvesem, aki már rég több, s csak az alliteráció kedvéért „kedves”, s mindenáron le akarta vetni a cipőjét. Talán nem is a megtiszteltetés, elődök lába nyomának becslése, hanem egészen profán okok miatt. Nem jött össze. Becsomózódott a fűzője. Úgy maradt, cipőstül. Holott öltözőke egyébiránt már csupán ebből a megbokrosodott, önálló életet követelő lábbeliből állott. De nem bántuk. Cipőben szerettük Füredet. És egymást.

MINDENBEN MEGTALÁLOM A SZÉPSÉGET

beszélgetés Raffay Béla szobrászművésszel

Csaknem kétszáz oldalas, gondosan szerkesztett, ragyogó külsejű színes album jelent meg Raffay Béla szobrászművészről, aki Salföldön él és alkot. Immár több mint három évtizede otthonos a Balaton-felvidéken, ezen a szépséges pannon tájon, amely meghatározója lett művészetének. A siker, a népszerűség itt találta meg, a falu elválaszthatatlan lett a nevetől, mint oly sok más művésztől. Raffay Bélával csodálatos és fájdalmas dolgok történtek itt, de hite, konok akarata a legkiválóbb kortárs szobrászok közé emelte. Nem csábult el, és soha nem adta fel. A halálos kórt is legyűrte. Díjai arról adnak hírt, hogy figyelnek rá, megbecsülik ezt a hallgatólag művészbembert. Életéről, pályájáról beszélgettem vele, a holtpontról és az ívekről, a nekirugaszkodásokról és a megérkezésekről, a mesterekről és a barátokról. Szóba kerültek persze a támadások is, mert hát a jó szándékú kezek mellett az ő életét sem kerülik el a buktatók, a mások által lerakott csapdák. Az ideálisnak hitt körülmények tehát sokszor félrevezetők, de Raffay Béla lelkében azért ott fénylik az örök derű.

Hol nőttél fel? Milyen volt gyerekkorod világa, környezete?

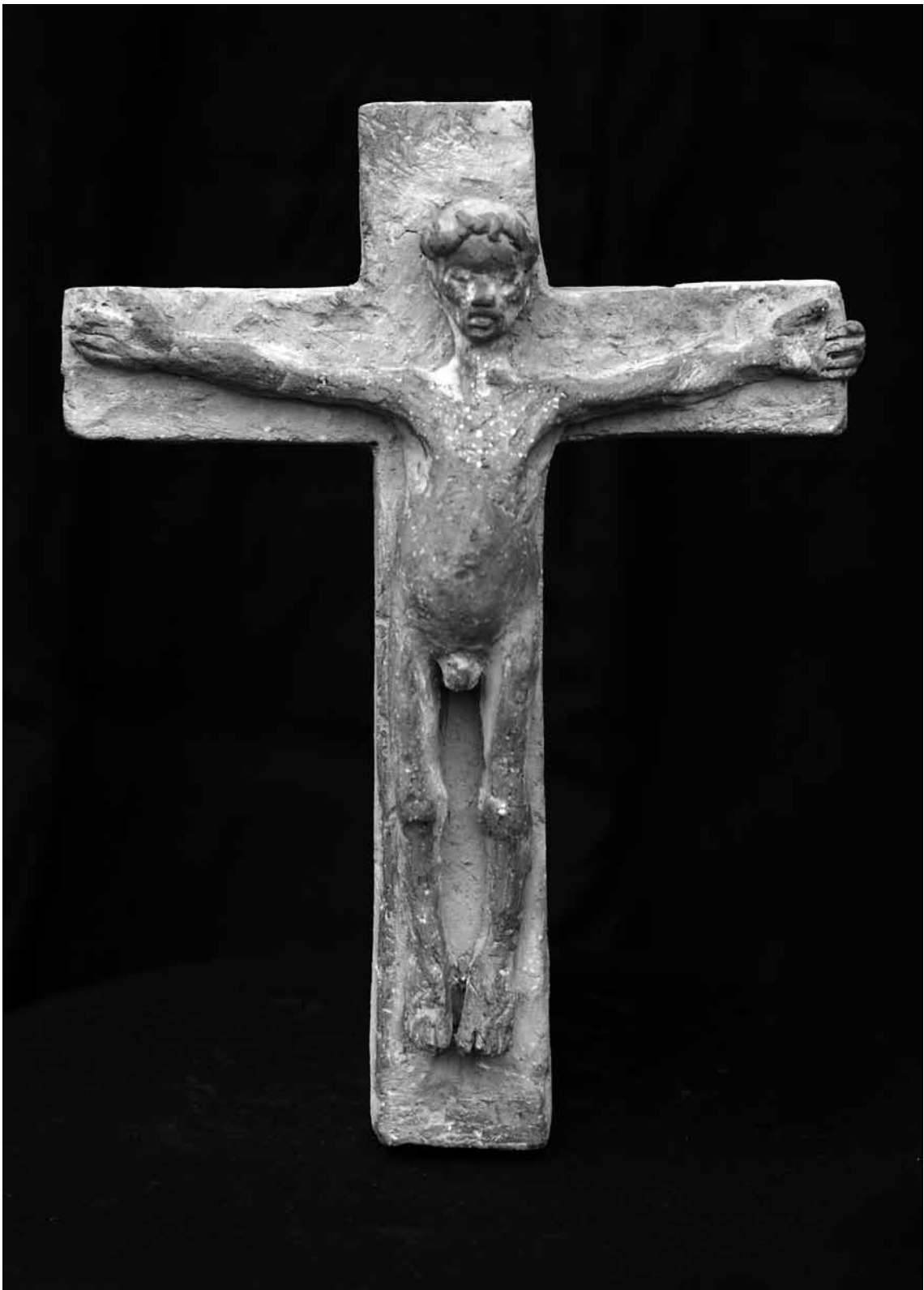
Sopronban születtem 1944. október 25-én. Nagyszüleim akkor mind Sopronban éltek. Születésemkor apám már visszatért a Don-kanyarból, ahol alhadnagyként az egyik 42-es mozsárágyú kezelő személyzetéhez tartozott. Ez volt a legnagyobb ágyú, százhusz ember tartozott hozzá, huszan jöttek haza. A lövedék ötszáz kilós volt, a becsapódás helyén két emelet mélységű gödröt hagyott. Soha nem mesélt a háborúról, mert most már tudom, arról nem lehet mesélni. Annyit mondott csak, hogy azért nem fagyott meg, mert nagyanyám angóra alsót küldött utána. Sopron bombázása után, én még csecsemő voltam, leköltöztünk Zala megyébe, Kútfejre, ahol a frontot pincékben bújkálva vészeltük át. Kútfej azóta Tornyiszentmiklóshoz tartozik.

Ebből a korból emlékszem, hogy apámmal hóembert építettünk, a szomszéd gyerekek kis malmot csináltak a patakra, amibe én bámészkodás közben beleestem. Nagyon fel voltam öltözve, a sok pulóver fölé még egy irhabundát is rám adtak, alig bírtam mozdulni, szinte lebegtem a víz tetején, hamar kihalásztak, és én magam nem is lettem vizes. Nagy élményem volt a disznóölés, a plébános úr által megsebzett vadkacsa, a lovak és a tehéncsorda.

Mikor derült ki, hogy készséged van a képzőművészethez? Formáztál, mintáztál kisdíákként?

Meghatározó élményem volt, hogy hároméves koromban karácsonyra plasztilint kaptam. Eleinte csak szagolgattam, máig nagyon szeretem a szagát, nem tudtam vele mit kezdeni. Apám leült velem és megmutatta, hogy kell gombát mintázni. Ekkoriban a MAORT-nál (MagyarAmerikai Olaj Részvénytársaság) dolgozott mint földmérő, majd egy magán tégl- és mészégető üzemben. Ott a főmérnök elsikkasztotta a tulajdonos pénzét, s hogy időt nyerjen, feljelentette apámat, majd disszidált. Apám ekkor a Keresztény Demokrata Pártot is szervezte azon a vidéken, ez is közrejátszott abban, hogy 1948-ban egy évre internálták. 1949-ben szabadult, miután kiderült az ártatlansága, de addigra az egészsége megromlott. Jóvátételről persze szó sem esett, örülhetett, hogy élve megúsza. Mikor elvitték, engem István öcsémmel együtt a nagyszülők vettek magukhoz Sopronba. (Már négyen voltunk testvérek és úton volt az ötödik.) Itt mindjárt óvodába kerültünk, ahol már nagy sikerem volt az általam mintázott gombákkal. Ekkor már sokat rajzoltam, a családban mondogatták, hogy belőlem művész lesz.

Apám a második év után a soproni egyetemről ment a frontra, mikor visszajött az internálásból, felszólították, hogy fejezze be az egyetemet. Kohómérnök szakra járt, anyám a dékáni hivatalban kapott állást, így már az egész család újra Sopronban élt. Ebben az időben mondhatott le véglegesen apám arról a vágyáról, hogy karmester legyen. Ennek a vágnak köszönhetjük, hogy később mindannyiunkat tanítottak valamilyen hangszeren játszani (heten vagyunk testvérek). Kilencéves koromig külső szemlélőként éltem meg az életemet, addig csak történtek velem a dolgok, többnyire semmit nem értettem. Akkor jöttem rá az olvasás ízére. Addig inkább csak megtanultam az olvasmányokat, csak

betűnként tudtam silabizálni. Anyai nagyanyám olvastatott velem, elővette Petőfi összes költeményei című könyvét. Az első nagyobb lélegzetű írás *Az apostol* volt, amit felolvastam neki. Ezt már értettem, nagy hatással volt rám. Azóta is az egyik mozgatórugóm, hogy meg kell jobbitani a társadalmat, bár már ne lenne rá szükség.

1950-ben apám Budapesten kapott állást, a család 1954-ben költözött utána. Ahogy felköltöztünk, apámat Vácra helyezték. Évekig ingázott szegény mindennapi rosszulletekkel küszködve.

A budai várban a Táncsics Mihály utcai iskolába jártam. Év elején néhány nap alatt végigolvastam az összes tan-könyvet, ekkorra már imádtam olvasni. Rengeteget köszönhetünk apámnak, aki a legnehezebb időkben is megtalálta a módját annak, hogy könyvet vásároljon. Kilencen voltunk egy keresővel, természetesen nagyszüleim és nagynéném is úgy gondolták, támogatniuk kell minket. Apámat pazarlónak tartották, amikor látták, hogy fizetéskor 10-15 könyvvel jön haza. Én így utólag nem is tudom, hogyan köszönhetem volna meg neki mindezt, minden elképzelésünket segítette.

Rajz szakkörbe jártam, az iskolában az összes ünnepre az aulát körbe dekoráltuk, amihez rengeteg rajzot készítettem. Tizenhárom éves koromban korengedéllyel felvettek a Fő utcai képzőművész körbe. Rajzra Mészáros Mihály, mintázásra Kőfalvi Sándor tanított. Gyorsan fejlődtem, elképesztő gyorsasággal készítettem teljes tónusú ceruzarajzokat az Izomember című szoborról. Megvan még egy belőlük, ma sem vallanék vele szégyent.

Tudom, hogy a képzőművészeti gimnáziumban és a főiskolán Somogyi József szobrászművész növendéke voltál, aki Sanyikának hívott. Mit kaptál tőle útravalóul? Követted vagy elszakadtál az ő művészetétől?

1958-ban felvettek a Magyar Képző- és Iparművészeti Gimnáziumba. Negyedévben kerültem Somogyi Józsefhez, ami olyan volt, mintha bebocsátást nyertem volna a Paradicsomba. Akkoriban majdnem mindennap reggeltől estig bent voltam a gimnáziumban. Délelőtt négy óra szakmai munka, délután közismereti tárgyak, azután estig mintázó szakkör. Akkor mindnyájan a hatása alá kerültünk. Mi is Somogyi-szobrokat csináltunk, de nem ez volt a meghatározó, ő az életre, kultúrára tanított minket. Sokszor úgy ment el a négy óra délelőtt és a délutáni szakkör is, hogy hozzá sem nyúltunk az agyaghoz, hanem szinte révületben hallgattuk, és ő mesélt, beszélt zenéről, költészetéről, irodalomról, rajzról, szobrászatról, a természetéről és az életről. A főiskolán ugyanez folytatódott, bár kicsit ritkábban, és itt már mindenki próbált a saját útján járni. Ő ennek az útnak a megtalálásában segített mindannyiunkat nagyon bölcsen. Szakmai és emberi nagysága életre szóló útmutatást jelent.

Meg kell emlékezmem Barna Józsefről, esztétikatanárunkról, akitől szintén nagyon sokat kaptam és Barcsay Jenőről, aki szintén nagy hatással volt rám. Nagy tekintélyű, szigorú tanár volt. Elfogadtuk ezt a szigort, hiszen óriási tudás és igényesség állt mögötte. Az anatómia terem tele volt nagy fekete táblákkal. Odaállt elé és fejből lerajzolt sorba minden csontot több nézetből, majd minden izmot mindenféle nézetből és mozdulatban, utána részletesen elmagyarázta. Mindig magyar elnevezést használt, lényegében átadta nekünk a tudását a legjobb hatásokkal.

Megkövetelte szigorúan, hogy mi is fejből tudjuk lerajzolni az összes csontot, izmot és aztán az egész embert mindenféle nézetből. (Később, amikor orvos barátaim lehetőséget biztosítottak arra, hogy részt vegyek egy orvosi továbbképzésként szervezett csontkovács tanfolyamon, igen nagy hasznát vettem a csak Barcsaytól tanulható anatómiai tudásomnak.) Emlékszem, több csontváz is volt az anatómia teremben a vas tartó-állványokon, ezeket ő fél kézzel, kinyújtott karral vitte ide-oda. Szünetben mi is megpróbáltuk, és legnagyobb döbbenetünkre ez senkinek sem sikerült. Velünk együtt járt Baticz Levente is, aki kalapácsvető volt a főiskola előtt, bárkit felkapott és megpörgetett a nyaka körül. Hát a csontváz cipelés neki sem sikerült. Mi szobrászok általában megbecsültük a testi erőt, és erősítettük is magunkat minden lehető módon. Barcsayról sok anekdota keringett. Egyik tanítványa mesélte, hogy egy presszóban találkoztak, és ő udvariasan fel akarta kapni a mestere akatáskáját, de nem bírta felvenni. Később titokban megnézte és tele volt kövekkel, ezzel erősítette magát. Barcsay mester pedig akkor már jócskán benne volt a korban.

A főiskolai időszak alatt fél év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték? Mit követtél el?

A főiskola utolsó évében, 1966/67-ben a bölcsészkarról átjöttek néhányan, akik kapcsolatot tartottak a nyugati diáklázadások vezetőivel (Rudi Dutchke, Cohn Bendit), és egy ultrabalos maoista szervezkedésbe vontak be párunkat. Úgy láttam a kezdeti meglehetősen hiányzó információink alapján, hogy itt is kulturális forradalmat kellene csinálni.

Példaképeink a nagy mexikói festők voltak (Rivera, Siqueros, Orozco). Mikor kiderült számomra, hogy a kulturális forradalom Kínában a régi hagyományok és kultúra elpusztítását jelenti. Tudtam, ehhez nekem semmi közöm nem lehet, különösen, amikor fegyveres harcra buzdító rölapot adott ki a szervezetünk. Akkor már úgy gondoltam, kilépek. Elkéstem vele, mert letartóztattak, stílusosan a Szépművészeti Múzeumban, ahol egy másnapi illegális találkozó helyszínét néztem meg. A csoport konspirációja csapnivaló volt, addigra a Belügyminisztérium tökéletesen feltérképezte a szervezetet. Természetesen nagy segítséget jelentett ehhez az a bizonyos fegyveres felkelésre buzdító rölap, amit a szervezet több állami vezetőnek és prominens személynek is elküldött, amit persze a postát megkapók provokációnak vélték, és szinte mindannyian feljelentést tettek. Én a kilencedrendű vádlott voltam, azért kerültem a vádlottak padjára, mert engem bíztak meg egy stencilgép elkészítésével. Ez akkor főbenjáró bűn volt. A gépből mindössze egy henger készült el, így hat hónap felfüggesztett börtönt kaptam.

Be is akartak szervezni, hogy jelentéseket készíts.

Az utolsó tárgyalás után egy ügyvéd meghívott egy presszóba. Ott megkérdezte tőlem, hogy akarok-e nagy szobrászkariert csinálni. Azt mondtam, hogy természetesen, ez minden vágyam. Erre azt válaszolta, hogy akkor tartsam a kapcsolatot az elítélt társaimmal és jelentsek róluk. Azt feleltem, hogy ilyen áron nem kell a karrier. Nem erősködött tovább, ennyiben maradtunk.

Milyen retorzióval járt, hogy nemet mondtál? Kiszakadtál a művészeti életből?

Akkoriban a Képző- és Iparművészeti Lektorátuson működött a munkaelosztó bizottság, akik a szobrász és murális munkákat osztották szét. Minden főiskolát végzettnek járt egy munka, majd annak sikere után a többi. Én nem kaptam, pedig mesterem, Somogyi József mindent elkövetett, hogy adjanak. Neki mindig meg is ígérték, néha a fülem hallatára, de aztán mégsem kaptam.

Hogyan vészelted át ezt az időszakot?

Még ügyvédem tanácsára elmentem az Ipari Szerelvény és Gépgyárba, itt hét hónapig dolgoztam betanított munkásként, ötven-hatvan éves rozoga gépeken fűrtam, martam, esztergáltam állandó balesetveszélyben. Ha nem tudtam a normát teljesíteni, a művezető tolt le, ha túlteljesítettem, a munkatársaim. Sokszor a gép alá bújva vártam, mikor repül ki a munkadarab, mert minden elszorító csavar selejtes volt. Ezután megkeresett Malgot István, aki az összeesküvésben a felső kapcsolatomból volt, és megkért, tanítsam ki a precíziós formázásra, amiről akkor nekem sem volt halvány fogalmam se. Még élt édesapám, aki kohómérnök volt, részben ő okított ki, részben a műszaki könyvtárból megtanultam elméletben, majd kiokítottam Malgotot is. Ezután jelentkeztünk a Kőbányai Vas- és Acélöntődébe precíziós formázónak. Ott meghallottam, hogy centrifugálöntőket is keresnek sokkal magasabb fizetésért. Én inkább azt választottam. Mindenki le akart beszélni, de nem tágítottam. Szerencsém volt, mert a művezetőnek szimpatikus voltam, és rábeszélte, hogy kezdjem olvasztárként. Így is lett, és így fokozatosan tanultam bele a pörgetős munkába, ami bizony nehéz volt a sokszor 70-80 fokban. Volt olyan nyári nap, amikor tíz új dolgozó lépett be, a műszak végéig csak egy bírta, de másnap már az se jött. Ezt egy év és egy hónapig csináltam. Ezután a Csepeli Tanács szakreferenseként dolgoztam fél évig havi 500 forintért. Itt ismerkedtem meg egy általam ellenőrzött szakkörön Felhősi Istvánnal, aki akkor 18 éves volt és kitűnő szerszámlakatos. Tehetségesnek láttam, segítettem neki a főiskolára felkészülni. (Ma Európa Nostra-díjas restaurátor.)

Ezután a Köztisztasági Hivatalhoz mentem rakodómunkásnak, ahol alkalmanként sőt kellett vagonból kilapátolni. Azzal nagyon jól lehetett keresni. Gyűjtöttem a pénzt műteremre. Amikor a sóidény elmúlt, beléptem a Bépa KTSZ fotómozaik rakó részlegébe, amit Erdély Miklós, a magyar avantgard akkori vezéralakja vezetett. Itt fotómozaikot raktunk, s lassan Miklós jobbkeze lettem. Segítettem egyes művei kivitelezésében, happeningek előkészítésében, technikai segéderőként. Sokat fotóztam happeningeket később a Halász színházban is. Miklós nagyon szórakoztató egyéniség volt, jó volt a társaságában lenni. Előbb-utóbb már magam nagyítottam a fotómozaikhoz szükséges, sokszor akár 70 négyzetméteres fotókat is. A Halász színház tagjairól gipszmaszkokat öntöttem, valamelyik előadásukhoz. A

fotómozaik révén később vállaltam önállóan eleinte tört porcelán, majd muránói üvegmozaikok kivitelezését. Ebből már megéltem, egyre kevesebb alkalmi munkát kellett vállalnom.

Pólya József, Szabó Zoltán, Ludmány Ottó terveit kiviteleztem teljes körűen, mint például a margitszigeti szabadtéri színpad két nagy mozaik falát.

Utolsó, másoknak kivitelezett munkám Pólya Józsefnek a soproni Casinóba tervezett festett famennyezete, amit nem akartam elvállalni, mivel a festés nekem nem nagyon ment a gimnáziumban, és azóta sem festettem. Pólya rávette, hogy fessek néhány próbadarabot. Ezekből az első kettő katasztrofális lett, a harmadik tűrhető, a negyedik már elfogadható és akkor varázsütésre ráéreztem úgy, hogy a kész mű már teljesen profi, majdhogyanem virtuóz lett.

Mikor kaptál először megrendelést?

Az első szobormegrendelésemet 1985-ben kaptam, a kitűnő ötvös, Bardócz Barna barátom közbenjárására. Szilfából kellett faragnom egy vadkant 230 cm hosszú, 150 cm magas méretben. Elkezdtem bújni a vadászati témájú könyveket, meg a Nimród újságot, és kiderült, hogy régen ekkorára nőttek meg a vadkanok. A megrendelő ragaszkodott a szilfához, ezért elég nagy bajban voltam. Tanácstalan voltam, ezért Baski Sándorhoz fordultam, az akkori tapolcai tanácselnökhöz segítségért. Hamarosan visszahívtam, hogy az erdészek azt mondták, reménytelen az eset, több évig is eltarthat, míg találnak ekkora szilfát, különösen, hogy egész Eruópában kipusztulóban vannak a szilfák. Újabb két hét múlva megint felhívtam, hogy azonnal menjek Szigligetre, mert ott kivágtak egy óriási szilfát. Biciklire pattantam, és az utolsó pillanatban érkeztem a fához, mert már rátették a rönkre a láncfűrész, hogy felaprítsák tüzifának. 186 cm volt az átmérője, teljesen egészséges volt, azért vágták ki, mert egy száraz gallya majdnem ráesett egy Trabantra. Emiatt vérzett a szívem, hogy miért vágták ki ezt a gyönyörű faóriást. Másrészt örültem, hogy megoldódott a problémám.

Mikor költöztél Salföldre? Miért ezt a vidéket választottad? Mit adott neked ez a táj?

A mozaikműhelyben nagyon jó volt a légkör, a fénykorban tízen dolgoztunk ott. Szerettünk volna együtt nyaralni, ezért közösen vettünk egy házat Salföldön. Egy év múlva, 1976-ban már látszott, hogy nem fog menni a közösködés. Az a ház Somogyi Győzőé lett, én pedig megvettem az utca túloldalán István öcsémrel és Erdély Miklóssal közösen a jelenlegi házunkat, amit nekik aztán kifizettem.

Ez a vidék nagyon tetszett nekem. Később, miután leégett a ház és újjáépítettem, sokszor azon kaptam magam, hogy már félórája támaszkodom a lapátnyélre és csak gyönyörködöm a kilátásban.

Alkalmi munkáim során találkoztam először az itteni kövekkel, sokszor több teherautónyit kellett feldarabolnom. Eközben kiismertem a kövek természetét, és felfedeztem szépségüket, az itteni homokkő számtalan színváltozatát a kvarcittól a vöröskőig. Ezután megbízásaimmal kapcsolatban felfedeztem magamnak a bazaltot, bazalttufát, majd a tapolcai és a Füred környéki mészköveket. Homokkőből, bazaltból, tufából, mészkőből sok szobrot készítettem.

Hogyan teltek itt a kezdeti évek?

Eleinte itt, a mozaik munka mellett, ha az éppen nem volt, és pénzre volt szükségem, építkezéseken vállaltam munkát. Hosszú évekig nem csináltam szobrot, csak a fejemben, de azért mindenkinek szobrászként mutatkoztam be, míg nem valaki megkérdezte, hogy hol láthatók a szobraim? Akkor rájöttem, hogy azért meg is kellene csinálni, amit elképezelek. Elkezdtem kispasztikákat készíteni. A lehetőségeim korlátozottak voltak, ezért hol egy-egy darab fát faragtam meg, hol egy maréknyi kőből köszörültem ki egy-egy kispasztikát.

Mikor indult el veled igazán a szekér?

A vadkan című szobrom volt az indító lökés, hogy a szobrászattól éljek meg. 1989-ben volt hosszú idő után a második egyéni kiállításom. Ez egybeesett a Veszprémi Művész Céh megalakulásával, amit Felhősi István szervező munkájának köszönhetünk, aki időközben Veszprémbe költözött. A céh megalakulása az én házamban történt, miután az alapítók megnézték Badacsonytomajon a kiállításomat, megválasztottak az első céhmesternek. Ezután egyre több

megrendelést kaptam, s azóta a művészetemből élek.

Csaknem félszáz köztéri szobrod áll Veszprém megyében. Melyek a kedvenceid?

Nehéz a szobraim közül kedvenceket kijelölni. Tapolcán kedvencem valamennyi ivókutam, annak idején Baski Sándor, aki egy európai gondolkodású tanácselnök volt, rendelt tőlem nyolc darab vízköpőt, hogy majd ezekből sorra ivókutak készülnek. Tizenhat év alatt ebből csak öt készült el. Manapság igénytelenebbek az önkormányzatok, és valószínűleg kevesebb a pénz is, legalábbis a műalkotásokra. Veszprémben tíz köztéri szobrom áll, ebből egyet sem a város rendelt. A Pannon Egyetem, civil szervezetek és magánvállalkozások bíztak meg elkészítésükkel. Veszprémi szobraim közül kiemelném a Könyv című szobromat, amit a Prospektus nyomda, az Anya gyermekével címűt, amit a Jutasi út 89-91. sz. társasházak lakóközössége, aminek hajtómotorja Bene Sándor, rendelt meg, az Endrődi mellszobromat, amit a Jeruzsálemhegyi Baráti Kör finanszírozott. A Pannon Egyetem rendkívüli vállalkozása alapító professzorainak arcképcsarnoka. Dr. Gaál Zoltán és munkatársai sokat dolgoztak az anyagi feltételek megteremtésén. Élmeny volt, amikor egy-egy professzorportré készítés fázisában eljöttek a műterembe a professzortársak, és anekdotáztak az egyetem alapításáról, és a kezdeti időszakáról.

A nevedről, művészetedről a legtöbb embernek először a marokszobraid jutnak eszébe, ezek ugranak be. Hogyan születtek?

A kis méretek eleinte szükségszerűsügből kezdtek érdekelni. Egyszer eltört a lábam, hat hétig tétlenségre voltam kárhoztatva, amit nem sokáig bírtam. Kifeküdtem egy nyugágyba, a karfájára kötöztem szigetelőszalaggal egy kézi közsörügépet, fogtam egy kis bazalt kockakövet és kiköszörültem belőle az Ölelkezők című szobromat. Már előzőleg gondolkodtam azon, hogy lehet a legegyszerűbb formákba a legtöbb mondandót sűríteni. Eleinte csináltam egy-két kuporgó figurát, de láttam, hogy ezek túl naturálisak és bonyolultak, nem akartam, hogy ez a bonyolultság elterelje a lényegről a figyelmet, úgy éreztem ezért, hogy egyszerűsíteni kell a formát. A legegyszerűbb forma a gömb, ebbe próbáltam álmodni a kuporgó embert. Így született meg az első kuporgóm, aminek azóta sok változata jött létre. Egy ilyen szobor elfér az ember kezében. Géczy János elnevezte őket marokszobroknak.

Milyen anyaggal dolgozol legszívesebben?

Minden anyag, amivel dolgozom, a szépségnek más és más formáját engedi magából kibontani. Legszívesebben kemény anyagokat használok, az agyagot, gipszet jellegtelen, könnyen formálható anyagnak tartom, ezért a samottmasszából, terrakottából készített szobraimon égetés után tovább dolgozom, akkor adom meg végső formájukat. Igazán a kemény kövek a kedvenceim, a kvarcit, bazalt, gránit. Sajnos ezeknek igen drága a megmunkálása, mivel igazán csak gyémánt szerszámokkal lehet őket alakítani. Fából is a kemény fákat szeretem, a bukszust, szilvafát, szilfát. Mindig megkeresem azt az anyagot, amit a fejemben létrehozott szoborforma megkíván.

Aktjaidon gyönyörűek a női mellek, ugyanakkor alakjaid erősek, vaskosak. Mi a te szépségideálod? Szerinted mi a szép?

Valóban vannak erős, egészségesen vaskos, néha kövér nőket ábrázoló szobraim is, de vannak vékony figuráim is. A szépség sokféle, az én örömöm a szépségben éppen ez a sokféleség. Így tehát nincs egy ideáлом. A sokszínűség az ideáлом, mindenben megtalálom a szépséget. Egy idős hölgy ugyanolyan szép lehet számomra, mint egy fiatal nő, különösen, ha a lelke is szép, nem adnám száz üresfejű bombázó médiasztárért. Vannak tökéletes alkatú nők, mégpedig egymástól hihetetlenül különbözőek, mert egyéniségek és minden porcikájuk egyéni. Nem lehet egy kánont összeállítani, mint ahogy a görögök tették, ugyan a férfi szépségideáljuk ma is tökéletesnek mondható, de ma már hiányzik nekünk belőle az egyéniség, a különőség. A görög nőideálnál kicsit más a helyzet, ma már a mi ízlésünknek nem felel meg. Lapos a feneké, és semmi érdekesség nincs a testén, nekem unalmas. Nekem az a szép, ami nekem tetszik.

Modell után vagy emlékezetből dolgozol?

Annak idején modell után csináltam a tanulmányaimat, manapság inkább csak az élő emberről készített portréhoz kell a modell, de még ezt is helyettesíthetik a fotók. A fejemből, emlékeimből dolgozom, vagy megkonstruálom a szobrot, néha nagy ritkán megnézek egy-egy részletet, izmot, különleges mozdulatoknál élő modellen, de sokszor direkt változtatok a valóságon, mert annak égi mása többet mond.

A szerettezéseket ábrázoló figuráid mintha valamiféle ősi, gátlástalan, vad szenvedélyt sugároznának. A szerelem lényegét hogyan tudnád meghatározni?

A szerelem lényegét szavakban nem tudom meghatározni, erre ott vannak a szobraim, de tudom ajánlani Dávidházi Péter irodalomtörténész *A szerelem idejének formája* című írását, melyben szinte mindent leír, amit az írás témájául szolgáló szobrom tartalmaz. Az idén kiadott albumomban olvasható Dávidházi elemzése. Én a forma művésze vagyok, Péter a szavaké.

Érdekel a pénz, foglalkoztatnak anyagi kérdések? Milyen színvonalon élsz?

A pénz akkor érdekel, amikor nincs, vagyis mostanában szinte állandóan. Utóbbi időben nagyon megcsappantak a megbízások, szinte csak politikai megbízásból születnek szobrok, de azt látom, hogy a politika megöli a művészetet. Amikor a legjobban ment, akkor sem tudtam félretenni, de azt mondhatom, hogy jól életem. Számomra a jó élet nem az anyagiakon múlik, nem látok egy nálam gazdagabb embert sem, aki nálam boldogabb.

Különleges, egyszerű emberekkel találkozhattam, mértékeim szerinti teljes életet élhettem. Természetesen több pénzzel tudnék változtatni a munkakörülményeimen. Sok olyan tervem van, amit megvalósíthatnék egy biztonságosabb anyagi háttérrel. A monumentalitás nem tartozik a jelenlegi lehetőségeimhez, és persze az ebben rejlő problémák is nagyon érdekelnek.

Milyen művészi, társadalmi elismerésben részesültél? Megbecsülnek itt vidéken?

Utóbbi időben elhalmoztak kitüntetésekkel, akik ismerik munkásságomat, megbecsülnek. 1993-ban a Honvédelmi Minisztérium I. osztályú honvédelemért kitüntető címét kaptam meg a veszprémi Jutaspusztán balesetet szenvedett katonák emlékművéért. 1994-ben Pro Comitatu-, 2005-ben Veszprém Megyei Prima-díjas lettem. 2006-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével tüntettek ki. A Bojtor Károly-díjat és Veszprém Megye Érdemrendjét 2007-ben adták át.

Szobrászként hová tartozol? Kötődés csoporthoz, irányzathoz?

Szobrászként magányosnak érzem magam, nem csatlakoztam se csoportokhoz, se irányzatokhoz. Ez hátrány is, meg előny is, nem használom ki se csoportok, se irányzatok farvizét. Ennyiben nehezebb a dolgom, de így alakulhatott ki a saját hangom. Én mindig azt csináltam, ami engem érdekelt, így el tudtam kerülni a modorosságot, a divatokat, az egyformaságot, és több dologban tudtam újat teremteni.

Pár éve súlyos beteg lettél, de kilábalnál belőle. Min mentél keresztül? Félsz a haláltól?

A 2000. év volt a köztéri munkákat tekintve a legsikeresebb évem. Addigi legnagyobb munkám a tapolcai Szent István szobor avatása után derült ki, hogy Non Hodgkin Lymphómám van. Ez egy rosszindulatú daganatos nyirokrendszeri betegség. Mint később megtudtam, annak is egy igen agresszív formája, ami kezelés nélkül két hónapon belül elvitt volna. Ez szerencse is volt, mert az egyik legjobban gyógyítható változat volt. Ekkor hirtelen, mint mikor borús időben kisüt a nap, csodaszépnek kezdtem látni a világot. Mindenre rácsodálkoztam, hogy nahát ez is milyen szép, meg az is, milyen csodálatos. Hol azt gondoltam, hogy nem akarom itthagyni ezt a szép világot, hol azt, hogy teljes életet éltem, akár meg is halhatok. Kiderült, hogy milyen sokan szeretnek és ezért érdemes még itt maradnom. Nem vagyok

beszédes ember, ezért sokan úgy gondolják, magamnak való, zárkózott ember vagyok. Nem így van. Sokat jelentenek számomra a barátaim, és ott abban a pillanatban kiderült, hogy én is sokat jelentek nekik. Egy beteg kiszolgáltatott, sok nehézséggel kell szembenéznie s mindazt amit addig önállóan, minden nehézség nélkül megoldott, már nem tudja egyedül elvégezni. Azok a barátaim, akik végig ott álltak mellettem betegségem idején, az emberi élet méltóságát adták vissza nekem azokban az időkben, amikor arra nagyon nagy szükségem volt. Elmondhatatlanul sokat kaptam tőlük. Sok mindenem mentem keresztül, kemoterápiák sorozatain, besugárzáson, csontvelő vételen keresztül az összejt transzplantációig. Megtapasztaltam, milyen morfiummal élni, amikor minden kellemes és jó, és milyen, mikor elveszik rögtön rideg, hideg, kemény és fájdalmas lesz a világ.

Dr. Masszi Tamás, az összejtátültetést végző orvosom, amikor megismerkedtünk, azt mondta: csak vért és könnyeket tud ígérni, és azt, hogy előbb megölnek, aztán feltámasztanak. Hát körülbelül így is történt. Mikor megkérdeztek, hogy vagyok, mindig azt feleltem, hogy jól. Utólag jöttem rá, hogy közben keselyű tépte a májamat, kutyák marták a beleimet, émelyegtem, fáj a fejem, néha annyira, hogy azt hittem, belehalok. Ha felültem, véraláfutásos lett végig a combom, ha könyököltem, a könyököm, de jól voltam, elviselhető volt. Azóta nem félek a haláltól, de tudom, még nem jött el az időm. Mindannyian meg fogunk halni, akik élünk, és ennek akár örülhetnénk is, hiszen az is előfordulhatna, hogy nem léteznénk. Élni önmagában is éppen elég nagy csoda, nem biztos, hogy ezt életünk minden pillanatában tudjuk. A megszokás közönye (mint valami érzéstelenítő) eltompít minket, a közöny elrejteli előlünk az élet csodáit. Ha úgy tetszik, nagy árat fizettem azért, hogy ismét úgy lássam a világot, mintha most támolyognék életre, mert lényegében ez történt velem.

Miben hiszel? Hívő ember vagy?

Én az emberben hiszek, bár mostanában megfordul a fejemben néha, hogy ez ugyanolyan ábránd, mint akármelyik Istenben hinni.

Idén elegáns album jelent meg munkásságodról. Hol tartasz most, és mire vágysz még a pályán, az életben?

Nem tudom magam igazán menedzselni, abban reménykedem, hogy az új albumom majd ezt megteszi, bár ez nehezen fog menni, ha nem forgalmazom. Az élettől azt várom, hogy nyugodtan, békében hagyjanak dolgozni, mert nekem a munkám az életem.

Pletykálják, hogy elköltöztél Salföldről. Van ennek valós alapja. Ha igen, mi az oka?

Én a saját erőmből hoztam létre a munkahelyemet, a műtermemet. Most a tapolcai építési hatóság a közigazgatási hivatalal karöltve úgy döntött, hogy nem hagy dolgozni. Egy feljelentésre induló eljárásban megtiltotta a hatóság a műtermem használatát, úgy, hogy annak műszaki állapotát senki nem vizsgálta. Az épület 15 éve áll ebben a formában, mert a 200 éves gazdasági épületet 1993-ban újítottam fel egy 1992-es jogerős építési engedély alapján. Igaz ugyan, hogy a törvény által a hatóságnak biztosított intézkedési időből kicsúszva intézkednek, de hát kit érdekel? Igaz ugyan, hogy az intézkedés diszkriminatív, hiszen az országban az ingatlanok jó részének nincs használatba vételi engedélye, de hát kit érdekel? Igaz ugyan, hogy a munkám akadályoztatása ilyen indokkal aránytalan korlátozás, de hát kit érdekel? Igaz ugyan, hogy megsértették a tisztességes eljáráshoz való jogomat, és senkit nem érdekel, hogy jóhiszeműen szerzett jogról van szó (műterem használata), de hát kit érdekel? A Közigazgatási Eljárási Törvényt minden intézkedéskor megsértették, de hát ez kit érdekel? Eleinte megdöbbenett az a hihetetlen cinizmus, amit tapasztaltam. Már nem lep meg az sem, ha egy közigazgatási tisztviselő félrevezeti a bíróságot, és persze az sem, hogy még ez sem érdekel senkit. Vannak persze kérdéseim, kinek, kiknek az érdekeit szolgálja ez a hivatali procedura, amikor a közigazgatási törvény kimondja, hogy kétes esetekben az ügyfél javára kell döntenet. Ebből a karkai eljárásból úgy tűnik, hogy ezen a vidéken nem becsülik, amit létrehoztam, vagy nem tartják értéknek. Harminckét éve élek itt, pontosan tudom, hogy más esetekben hogy járnak el a hatóságok. Barátaimmal beszélgetve úgy látjuk, nekem nem a hivatalokkal való küzdelem a dolgom, nem erre kaptam még időt és életet, hanem folytatnom kell a munkámat. Ha Salföldön megakadályoznak ebben, más hol kell folytatnom. Úgy látjuk, Salföldet egy fejezetnek kell tekintenem az életemben, és úgy látszik, ez a fejezet lezárult. Meg kell keresnem azt a helyet, ahol hagynak dolgozni és ahol talán még meg is becsülnék. 1968 után negyven évvel úgy tűnik, ugyanazért kell megharcolnom újra, hogy dolgozzak, hogy azt csinálhassam, amit szeretek és tudok.

LEVELEK A MESTERNEK

Az alább olvasható levelek címzettje, a „Mester”, a Pápai Református Kollégium legendás, sokoldalú rajztanára, A. Tóth Sándor festőművész, az egyetemes európai bábművészet jeles alakja, úgyszólván mint cserkészparancsnok. Küldői kollégiumi tanítványai, akik felnőve, diplomáikat megszerelve, a magyar művészet lapjaira írták nevüket. Valamennyien tanári pályájának 1945-ig tartó első, a védőszárnyai alól kiröppent nemzedékéhez tartoztak. Hárman – képzőművészek – jórészt akadémiai tanulmányaik első élményeit, a képzőművészeti főiskolán szerzett tapasztalataikat osztották meg szeretett tanárukkal, de nemcsak tanár és növendék szoros kapcsolatát szemléltetik, hanem figyelemre érdemes kortörténeti adalékokat is tartalmaznak.

A tizenegy levélből, postai lapból kirajzolódó „történet” hét esztendő, múlt századi történelmünk nehéz, ellentmondásokkal terhes korszakát öleli át. Egymás után, időrendben olvasva, kevés magyarázattal kiegészítve, nemcsak a kiröppent tanítványok életútjának egy fontos, meghatározó szakasza, mindennapi élete, gondoljai tárulnak fel. Bepillantathatunk a főiskolai művészképzés valóságába, a művészeti élet eseményeibe, és kiélekedik néhány neves művészi arc-éle, jellemvonása, s a háttérben felsejlik a bonyolult történelmi kor.

A Pápai Kollégium története 400. oldalán olvasható: „1932-ben került a kollégiumba Tóth Sándor rajztanár, aki kezdeményező-készségével, lendületével, kifogyhatatlan energiájával, műveltségével nemcsak a szabadkézi és művész rajz terén hozott újat, hanem az iskola szellemi életének, az ifjúság kezdeményező erejének felfrissítésében is kiemelkedő szerepet vállalt”. A három karizmatikus tanár egyike volt, „aki a legtöbbet tett a modern magyar szellemnek” - emlékezett tanítványa, Trócsányi Zsolt. London, Párizs, Berlin művész világában szerzett tapasztalataival, egy, a magyarság tudatát erősítő erdélyi utazás élményeivel – s új művészi szemléletű vázlatokkal, képekkel – „tarsolyában”, szerencsés pillanatban kezdte pályáját. Először helyettes tanárként alkalmazták: „Haladó felfogásom miatt ez nem ment könnyen, később is harcolnom kellett, például regös cserkészeimmel a népi magyarságért” – jegyezte fel visszaemlékezéseiben.” Rendkívüli rajzórákra azonnal olyan anyagot kaptam, mint Somogyi József, Iscserekov András, Móritz Sándor, hogy csak néhányat említek. Ezekkel kísérletezni élvezet volt” – idézi emlékeiből a kollégium történet. A névsor a világban szétszóródott, művészi pályát választó tanítványokkal bővíthető, de e „három” sorsa alakulása különösen közel állt a „tanár úr” szívéhez. Nemcsak a tiszteletet, ragaszkodást tanúsító „tanítványi” levelek, hanem a mester számos gesztusa is (kiállítások rendezése, méltatásuk szóban és írásban is stb.) biznysággal szolgál.

A bemutatásra választott levelek A. Tóth Sándor 100. éves jubileumán rendezett pápai kiállításon kerültek a tárlókba. Közlésre fia, dr. Tóth Gábor Sándor engedte át a művészettörténeti szempontból érdekes kéziratokat. Az autográf szövegeket minden változtatás – az írásmód megtartásával és a helyesírási hibák javítása nélkül - adjuk közre. A „hely” megválasztásában szerepet játszott, hogy a „mester” és „tanítványai” egyaránt vonzódtak a Balatonhoz. Ki előbb, ki utóbb művészként, művésztelep szervezőjeként vagy üdülőként felkereste a tó partját, amely nyomot hagyott alkotásaikban is.

Az első levélben Somogyi József (1916-1993), az Aba Novák Vilmos szabadiskolájában felvételre készülő (1935-36), majdani jeles szobrász számolt be gyötrelmeiről kedves tanárának. A győri bencés gimnáziumból a kollégiumba került ásványrárói fiú aktív szereplője volt iskolája életének. Beválasztották a nagy hagyományú Képzőtársaság tisztkarába is. Közös tanulmányt írt a XIX. század képzőművészetéről Iscserekov Andrással s munkájukat fel is olvasták. Első munkáival szerepelt az év végi rajzkiállításokon. A. Tóth nagy reményeket táplált növendékével kapcsolatban, főiskolai felvételeire tanácsaival látta el.

Figyelemre érdemes levelének néhány „ecsetvonása”, amely Aba Novák megnyerő pedagógusi felfogását árnyalja. Nem kevésbé rokonszenves, ahogy a maga mesterségbeli előmenetelét mérlegelte.

zet lámpát rajztanárnőig. Míg-
dig jónak és megnak. Lakótele-
mber, sokféle felmít, feljegző.

Dolgomat szeretem,
pitt Látéval, recusával, alajjal
alaarellal, parcellal, díőpajással,
Tusval.

Így látom is sokat
lelet tanulni.

Panón Kénak a lom-
pozitívok sok állatot és
kivitelbeli sétant kívánok
üdvözlötüket küldik

Yvesekon Andor

Samaggi Fir (szívet jános)

Budapest, 1936. aug. 3.

I.

„Bpest, 1936. V. 12 én.

Mélyen Tisztelt Tanár Úr!

Már nagyon régen írtam Tanár Úrnak, hogy miként folyik életem Pesten Talán nem tetszik haragudni, ha igénybe veszem idejét, és írok magamról, mert a kiállításon – amikor találkoztunk – oly rövid volt az idő, hogy semmit nem tudtam elmondani.

Hogy mennyit haladtam nem tudom megmondani, de ha előveszek egy nyári és egy mostani rajzom, nagy a különbség köztük. Nagyon szeretném Tanár úrnak megmutatni őket, hisz tanár Úr az, aki leginkább meg tudná bírálni azokat. Nem tudom szabad e azt kérnem, ha Pestre tetszik jönni – és rá tetszik érni rövid időre – tessék szíves lenni megnézni azokat.

Amíg eljutottam idáig, ahol most tartok rengeteget vesződtem, és annyiszor el voltam keseredve, hogy meg sem mondhatom. Amikor Aba Novákhöz kerültem, hamar rájöttem, hogy nem tudok semmit. Amikor pedig sehogysen ment úgy mint a mester akarta, gyakran feltettem magamban a kérdést: minek erőltetem a dolgot, ha úgy sem megy. Nem győzők hálát adni a mesternek, hogy oly sok jóindulattal, szeretettel bánt velem, mert ha ő esetleg ideges, durva ember, biztosan haza mentem volna már.

Nagyon sokat vesződtem hosszú ideig a szénnek az anyagával. Eleinte nem tudtam vele dolgozni, túl puha volt. Mindenáron pitt krétával akartam. Nagyon tetszett, hogy milyen fekete tónusokat lehet vele kihozni, de Aba-N. nem engedte, nem tudta u. i. letörölni, ha javított. Vissza kellett térnem a szénre és most már hála Isten eléggé ismerem a technikáját.

Most volt fenn nagyapám; beszélt a mesterrel; azt mondta, nagyon meg van elégedve és bízik, hogy felvesznek, csak tovább is legyen szorgalmas és nem lesz ősszel semmi baj. Örülök nagyon, mert egész évben komolyan, szorgalmasan dolgoztam, nem lumpoltam Pesten, de nagyon bántott volna, ha a mester nem lett volna megelégedve velem, és azt mondhatta volna az édesanyám, hogy csak elsétáltam ezt az évet itt fenn.

Még jún. 20 ig leszek kb. itt, akkor haza megyek egy hónapra, de augusztusra szeretnék lemenni Szolnokra a művésztelepre Aba-N. mellé. Nem kerülne jóformán semmibe; a nagybátyám most helyezték át Szolnokra és így nála lehetnék. Ha valami miatt esetleg Szolnok nem sikerülne, úgy augusztusra ide jövök vissza, de mindenesetre sokat akarok dolgozni a felvételi előtti hónapban. Ide azért nem akarok vissza jönni, mert a mester Szolnokon lesz a tanársegéd meg nem abban az irányban korrigál mint Ő, az pedig nem lenne jó, ha épp a felvételi előtt kapnék más korrektúrát mint amit megszoktam, mert végül nem tudnám mit csináljak.

Mintázni is mintáztam egész évben délutánonként. Volt egy pár szobrom ami tetszett Pátzay mesternek.

Azt hiszem ezt az évet nem töltöttem el hiába, mert ha felvesznek ez az 1 év előnyöm azt hiszem meg lesz az első éves fiúkkal és mégis belejöttem a rendszeres munkába.

Minden kiállítást ami csak volt és van megnéztem. A Műcsarnokban nagyon sok giccs van. Kivont Szánthó Mária a Solymossy képszalonnal egyetemben. Azt hiszem ez elég... Van azért sok szép dolog is. Szőnyinek nagyon szép az egyik képe, azt hiszem a «Kapálók» a címe. A mesternek is van egy cirkuszos képe. Az arany érmet azt mondják Bernát A. kapja szép is nagyon a képe. Kíváncsi leszek.

Ne tessék haragudni, hogy ilyen sokat írtam, de azért ha meg tetszik engedni fogok ég írni, mert még sok mindenről akartam, de nincs már helyem.

A Nagyságos Asszonynak kézcsoikom.

Tanár Úrnak maradok mély tisztelője.

Somogyi József”

Eleven erővel jelenítette meg a szabadiskola légkörét, a színes társaságot, az ott folyó munkát Iscserekov András (1915-1947) meglepően szép kalligráfiával írt levele. Az árván maradt orosz származású fiú 1927-ben talált befogadó közösséget a kollégiumban. Tehetségét felismerő rajztanára minden tőle telhetőt megtett, hogy egyengesse útját a művész pálya felé. Az érettségét követő első lépéseiről, fővárosi élményeiről számolt be szeretett első mesterének.

2.

„Kedves Tanár Úr!

Eddig nem számolhattam be Tanár Úrnak művészeti ténykedésünkről, mert Aba Novákhöz csak az elmúlt hétfőn iratkoztunk be. Ekkor nyílt meg az iskolája. A nagy mestert eddig még nem láthattuk, Szegeden festi a Hősök kapujának a freskóit, de azt hiszem, nem is fogjuk látni. Helyette egy Élessnevű főiskolai tanársegéd korigálna, de úgy látszik itt az a szokás, hogy a nagy mesterek csak nagyon ritkán és rövid időre mutogatják magukat, mert csak az első napon volt köztünk vagy tíz percig, azóta egyedül rajzolunk. De az a fontos, hogy van rajzolási alkalmunk.

Vagy húszan járunk most, vegyest fiúk, lányok. Van egy végzett tanárnő is, aki fel akarja frissíteni a tudását, mert nem tanít sehohsem. felnőtt hölgy van több is. Egy amerikai festő házaspár is dolgozik itt. Olajjal festenek. Egyenesen Aba Novák kedvéért voltak itt egy évig, szeptemberre mennek vissza. Jár ide egy öreg tábormos is. A társaság tehát nagyon érdekes.

Ezen a héten fejet rajzolunk, egy öreg nénit. Nagyon jó, karakteres fej. Jövő héten aktot fogunk rajzolni.

Délelőtt minden nap kilenc órától egy óráig rajzolunk, délután mintázunk fület, száját, szemet, kezét, lábat, gipsz minta után.

Akik szénnel rajzolnak, azoknak a tudásuk, a tanárnő kivételével jóformán semmi. Pongrácz Irénkének vagy Pap Sanyinak a szénrajzai ezekhez képest zseniális alkotások. Karakterről a legtöbbször sincs a fejrészeket meg valami furcsa hibásan illesztik össze. de hát azért siettek ide két hónappal előbb a felvételi előtt. Van itt Debrecenből, Kőszegről fiú egy kislány meg alig tud magyarul, megszállott területről jött.

Délután különösen amikor még nem jártunk ide, Szeiffert Jancsival tárlatokra járunk. Szenzációs volt a Képzőművészeti Társulat jubileumi kiállítása. Különösen a grafikai részét élveztem nagyon. Egyik akvarelltől a másikhoz ugráltam nagy megszállottságomban, közben meg egy csomó szobrot majdnem ledöntöttem. Tájképek, freskótervezetek, portrék, kompozíciók, egyik szebb mint a másik. természetesen nagyon élvezhetők voltak az olajképek is

Tehát komolyan dolgoztatunk és meg el-járogatunk tárlatokra, nem vetve meg az állatkertet, mozit, színházat sem, csak a szeptember sikerülne jól!

Sok üdvözlettel

Iscserekov András

Bpest, 1936. júl.16.”

A rövid idő múltán érkező újabb beszámoló arról tanúskodott, hogy Iscserekov mind jobban elmélyedt a rajzolás, festés élvezetében. Képszerű gondolkodásának fejlődését mutatták, hogy az ábrázolási problémákat érzékletesen tudta megközelíteni írásában is. Soraiból kitetszik, hogy a három akadémista jelölt tanítvány immáron együtt tanulmányozta a felvételi erőpróbára, és igyekeztek hasznosítani tanáruk eligazító tanácsait.

3.

„Kedves Tanár Úr!

Tanár Úrnak a felvételire vonatkozó utasításait nagyon köszönjük, már most is hasznosak ránk nézve. Mostanában alapos korrigálást kapunk, de rengeteg anatómiai elmélettel, aminek egy vagy két hónap alatt nehéz utána nézni. Az eredmény az, hogy a felvételi rajz szempontjait még most sem tudnánk.

Érdekes, hogy legjobban szeretjük az esti krokít. Épen az otthonival ellentétben. Sajnos csak kétszer van kedden és csütörtökön. Nagyon jól esik, ha egy-egy kecses női mozdulatot sikerül egészségesen elcsípni, és ez egy esti 20-30 vázlat közül 2-3-szor sikerül is.

Így már a délelőtti akt már nem olyan nehéz. Talpra állítani, a mozdulatot beleadni az esti kroki után nem nehéz, legfeljebb mérés után kell böngészni.

A fej épen úgy megy itt is mint otthon. Csak itt nem fontos a karakter, nár egészen öreg asszonyt és embert rajzolunk, fontos a fej összefoglalt egységben tartása és technikai kellemes megjelenés. De természetesen nem modorosság.

Mind a kettőnknek nagyon jót tett ez a kirándulás. Bennem, bár nem kívánják erősen kifejlődött a karakterérzék. Jancsi pedig abbahagyta az egyhangú dörzsölését és sok érdekességet vitt bele technikájába.

Hallottuk a régebbi fiúktól, hogy Somogyi Jóska augusztusra feljön ide. A nyáron otthon volt Győrben. Szolnokra azért nem ment, mert Aba Nováknak Szolnok helyett Szegedre kellett mennie. Így Jóska is otthon maradt. Hallottuk róla, hogy szénnel már nagyon jól dolgozik, kíváncsiak voltunk, milyen egy valódi Aba növendék, akinek korrigál?

Hát Jóska ma váratlanul be is toppant.

Miután alaposan kibeszéltük egymást és megtárgyaltuk Glatz mester és Tanár Úr utasításait, ő is hozzá fogott az akt (múlt héten egy 50 éves férfit rajzoltunk) megrajzolásához. Hát tényleg, Aba Novák nagyon ravasz eljárást tanít.

Őnála az aktrajzolás a krokival kezdődik. Ha a mozdulat és az arányok megrajzolása gondot már nem okoz, jön a tónus. A tónusok felrakása azonnal követi a kontúrvonalat. tehát ha a comb és az alsó láb külső kontúrját megrajzolom, mellé teszem azonnal az árnyékot és csak azután a belső kontúr.

Ha valaki biztosan vezeti a szentet, ez az eljárás bizonyos szempontból előnyös. Nagyon leköti a rajzoló, és gyorsan fel lehet fejleszteni a rajzot. Amellett friss. Veszélyes legfeljebb akkor, ha az ember részleteiben is ki akarja dolgozni, száraz lesz. Gyors eredményhez szokva, a frissességet felbontja.

Másik nagyon érdekes szempont az, hogy az emberi testen minden (olvashatatlan szó!). A nyak, karok, mellkas, has, combok, lábszárak, újjak.

Rajtuk az árnyék azért van, mert ezzel szemben egy erősen megvilágított rész is. Ez különösen hasznos a has és a csípő megoldásánál. Zavarba hozza az embert a sok bemélyedés és a sok árnyékokcska. De ezt az elgondolást ismerve, és az izmok, csontok irányának, eltűnési helyének utána járva, a megoldás érthető. Minden a helyén van.

Mindig vagyunk vagy húszan-huszonöten. Kezdve tizenöt éves ötödikestől 70 éves öreg műkedvelőig. Kis 18 éves érettségizett lánytól rajztanárnőig. Mindig jönnek és mennek. Sokféle ember, sokféle technika felfogás.

Dolgoznak szénnel, pitt krétával, ceruzával, olajjal, akvarellel, pasztellel, diófapáccal, tussal.

Így látva is sokat lehet tanulni.

Tanár Úrnak a kompozícióihoz sok ötletet és kiviteli siker kívánva üdvözlésüket küldik

Iscserkov András

Somogyi Jóska

Szeiffert János

Budapest, 1936. aug. 3.”

A visszatérő Somogyi József viszonzni igyekezett kedves patrónusa eszmei és gyakorlati eligazításait. Képet kereztetett, ezüstözött, vásznat feszítetett. Sőt! Közvetítésre vállalkozott esetleges eladás ügyében.

4.

Postai levelezőlap. Pecsét: 936. aug. 24.

*„Nagyságos
Tóth Sándor
úrnak
festőművész, rajztanár
Pápa
Ref. kollégium*

Mélyen Tisztelt Tanár Úr!

A keret holnap meg lesz. Az ezüstözést megcsinálom magam, mert az 1.P-t méterére értették és így elég sokba kerülne, fog az házilag is sikerülni és kevés pénzből meg lesz. Voltam ma a keretezőnél. Ő mondta, hogy egy úr érdeklődött, hogy eladó-e a kép és mennyiért. Azt mondta, nem sok pénzű, de komoly vevő. Képném Tanár urat legyen szíves – lehetőleg hamar – erre vonatkozólag válaszolni, mert megígérttem, hogy pár napon belül megmondom nekik Tanár úr válaszát.

Kezdek ismét visszazökkenni rajz terén a régi kerékvágásba a tanár-segéd nagyon ritkán korrigál akkor is csak úgy, hogy ő így gondolja meg stb. de nem húz le annyira.

Mély tisztelettel

Somogyi József

U. i. Az Erdélyi elég szépen sőt szépen felhúzta a vásznat”

Somogyi volt a hírvívő a három növendék sikeres vizsgájáról is.

5.

„Ráró, 936. IX. 28-án.

Mélyen Tisztelt Tanár Úr!

Azt hiszem Andris már megmondta Tanár urnak az örömhírt, mind hármunkat felvettek.

Nem tudtam rögtön írni Tanár Urnak, mert amint megtudtam rögtön jöttem haza, hogy ezt az egy hét igaz vakációt kihasználjam. Oly röviden meg nem akartam írni mert még a képről is van írni valóm, hanem Andrisnak írt lapomon meghagytam neki, hogy azonnal menjen el Tanár Urhoz és mondja meg.

Akár mennyire is bíztam felvételembé mégis sokszor féltem mert nagyon sok felvételizővel találkoztam az idén is akik rajzolni nem, de azt annál biztosabban tudták, hogy őket felveszik.

Most újból nagyon szépen köszönöm Tanár urnak szíves támogatását és jóindulatát amellyel ügyemet mind végig kísérte. Köszönöm szépen a fényképet is, nagyon megörültem neki. Elek Palinak is átadtam ő is köszöni. Glatz mesternek eddig sajnos nem tudtam átadni mert a konferencia

előtti utolsó órában jött haza. Pénteken meg nem fogadott, hiába mondtam neki az előzetes telefon beszélgetés közben, hogy már főiskolás vagyok, nem protekcióért akarok menni, hajthatatlan maradt, ki van merülve és pihen azt mondta – de lehet, hogy igaz de lehet, hogy nem hitt nekem és félt, hogy talán valami főiskoláról kibukott vagyok és azért nem fogadott. Igaz, hogy szegénynek telesírta már fülét a beszélgetés előtt két barátom kiket nem vettek fel voltak nála és próbálták megpuhítani a pótfelvételi irányában. Szombaton már Pesten leszek és akkor átadom Neki is a fényképet.

Tanár úr képét a múlt hét keddjén 22-én már beküldtem. értesíteni ők nem fogják Tanár urat az eredményről és azonban szombaton ha visszamegyek megkérdelem talán akkorra már döntenek és meg fogom írni.

Nem tudom melyik mestert válasszam? Gondoltam Glatzra, mert ő enged egyedül a tanárok közül mintázni is, a többi nem. Meg sem mondhatom, mennyire örülök, hogy már itt tartok a mester választásnál.

Mély tisztelettel

Somogyi József”

•

1936 őszén a három pápai diák tehát megkezdte tanulmányait a Magyar Kir. Képzőművészeti Főiskolán. Megoldódott a mesterválasztás gondja is. Somogyi József Réti István osztályába lépett, alakrajzra Aba Novákhhoz járt. Szobrászatra Kisfaludi Strobl Zsigmond oktatta, de inkább Pátzay Pál korrigálta tanulmányait. Iscserekov András Glatz Oszkárt választotta, de tanárai között volt Szőnyi István, Aba Novák, akvarellezni Elekfy Jenőtől, grafikát Varga Nándor Lajosnál tanulta. Szeiffert János Rudnay Gyula osztályára iratkozott, aki maga mellé vette később tanársegédnek. Összetartásuk továbbra is erős maradt. Bizonyítja az a kiállítási meghívó, amelyet Iscserekov linómetszete illusztrált. A kézírásával címzett kis nyomtatványt „Ngs. Tóth Sándor festőművész rajtanár úrnak H. Jókai utca” kézbesítette a pápai posta, aki a kiállítás kezdeményezője volt.

6.

A bélyegző kelte: 938. Ix. 16.

Keretbe foglalt szövege a következő:

„Mt. Címet és kedves családját az 1938. szeptember hó 17-én, szombaton d. u. 4 órakor az Űri Kaszinóban megnyíló szobor és képkiállításunkra mély tisztelettel meghívjuk

Szeiffert János

Somogyi József

Iscserekov András

az Orsz. Magy. Kir. Képzőművészeti Akadémia hallgatói

A kiállítás nyitva: szeptember 17-25-ig. d. e. 10-től d. u. 5-ig.

Belépés díjtalan”

•

A kiállítást megelőző két évben minden bizonnyal többször találkoztak az akadémisták Pápán vagy A. Tóth pesti látogatásai alkalmával. A tanár úr ugyanis „műkritikusként” rendre értékelt a fővárosi tárlatokat, művészeti eseményeket a Protestáns Szemlében. A harmadik szorgalmi év kezdetét követően megint Iscserekov fogott tollat. Részletesen írt mindenről, ami foglalkoztatta, körülötte és társaival történt. Megemlékezett a főiskolai változásokról, a Felvidék visszatéréséről s ebből fakadó terveiről. Az élő kapcsolat fenntartását mutatja az „otthoniakkal” a Mórítz Sándorral - ő még javában gimnazista! – vonatkozó észrevétele és aggódása.

7.

Kedves Tanár Úr!

Elég nagy munkába ereszkedtem, ezért késtem az ígért dolgokkal. Mindjárt a levelem elején kellemes örömből kell beszámolnom, ami a napokban ért. Mint Tanár Úrnak is említettem az első idei pályázatra az állami ösztöndíjra beadtam a busó állarcot, két munkásfejet, az ismert karcomat és 3 fametszetet, azzal a szándékkal, hogy a többi tanárok tudjanak rólam, és hogy dolgozni akarok. A tervem eléggé bevált, mert a díjat kettéosztva (amint a múltban is) egy évfolyamtársamnak és nekem ítélték. Ugyan az összeg így csak 40 pengő, de már vehetek rajta álványt, festéket, vásznat. A dolog erkölcsi részével azonban már méltán nézhetek bizakodva a jövő események elé.

Mesterünk még nincsen, tanársegédünk sem, így szabadon garázdálkodva élünk. Hogy előnyös-e ez az állapot vagy nem, azt még nem látom, de eléggé kellemes, mert olyan modellt veszünk fel és olyan pózba állítjuk, amilyenbe akarjuk.

Egyik részről úgy hallottam, hogy Aba Novák már főiskolai tanár, de még nem fejezte be a pannonhalmi freskóit, másrészről gróf Teleki a politikai események miatt nem tudta még elrendezni az ügyet. Egyelőre még várunk. Állítólag Aba Novákkal egyesül a volt Glatz és Réti osztály, így Jóskaival egy osztályon leszünk. Jóska most egy érdekes fóka nevű medvét mintáz, háromszor olyan nagyságban, mint a macskaés ugyan olyan megjelenésben.

Sokát és kedvvel dolgozom a grafikán, három rézkarcot készítettem. Befejeztem egy önarcképemet temperával, belekezdtem az említett busókompozícióba is. A főiskolán munkást rajzoltam pittel egész (olvashatatlan) terjedelemben teljes ülő alakját. A jövő héten két aktot veszünk fel és egy kompozícióba összeültetjük.

Járunk akvarell órára is már. Eddig színes leveleket festettünk foltban. Hála Istennek már ott tarthatok, hogy magát a festést szeretem magasztos és nagy téma nélkül is. Így épen úgy vakargatom a színes faleveleket, mint annak idején 7. ikes gimnazista koromban.

Iparművészetten plakátra készülünk. Egyes tárgyakat bontunk és festünk plakátszerű egyszerűséggel (Lakatot, kalapácsot, üveget, edényt stb.)

Jancsi is szegény várja a szerencsét, hogy valaki csak meghozza az olajkészletét. Ő is színnel portrét és aktot rajzol.

Kerekes Karcstól hallottam, aki Pápán járt. Hogy a jubileumi 300 pengőre 10 pályázó adott be kérvényt. Ez a tény és az hogy az ügyet jelenleg Zsiga bácsi intézi eléggé lecsüggesztették bizakodásomat, bár a nyert 40 pengőt csak december végén, tehát csak januárban utalványozzák ki.

Biztosan keres a tanári kar egy olyan egyént, akinek az apja saját villájában lakik és havi legalább 4-500 pengő fizetése van, de legalább is van az illetőnek egy ösztöndíj betétkönyve.

Tegnap a kis Mórirtól kaptam egy lapot, amelyben linóleumot kér. levélben válaszoltam, és igyekeztem befűteni neki, buzdítottam a ceruza és portré rajzolásra, meg fametszésre. Csak meg ne bukjon a nagy igyekezet közepette valamiből szegény.

Dórival is beszélgettem a napokban, mindkettőn megállapítottuk, hogy a magyar cserkészlet és a pápai elé is, a felvidék csonka része és Rimaszombat visszacsatolása nagy új lehetőségeket rejt. Azon spekulálok, hogy a karácsonyi vakációban én is felmegyek valami módon a Felvidékre. Nagyon érdekes lenne téli felvidéket rajzolni úgy emberekben mint tájban.

A rézklisét és az évkönyvet később valamivel fogom Tanár Úrhoz eljuttatni.

Kiváló tisztelettel

Iscserekov András

Bp. 38. nov. 10.

A plakátot egy mérnök kollégám szedte le a falról.
Jobbat nem tudtam szerezni. Már teljesen elfogyott."

Iscserekov András tragikus záródású életútján ez időben jelentkeztek az aggasztó jelek. Gondokat okozott állampolgárságának dolga, érzékelhetően nyomasztotta a szegénység, és szembesülnie kellett a betegséggel is. Tervekkel teli a következő levele, de a korábbi optimizmusára árnyékot vetettek nehézségei. Némileg meglepő, hogy véleményt nyilvánított a belpolitikai kérdésekben. Beszámolójának külön érdekessége Gy. Szabó Béla kolozsvári grafikusművész és Zsögödi Nagy Imre festő „jellemezése”.

8.

„Kedves Tanár Úr!

A tíz pengőt köszönettel megkaptam. Igen örültem, amikor olvastam, hogy a tanári kar támogatott az ösztöndíjnál, viszont ily esetben többet tenni nem lehet. Igen aggaszt a polgármester magatartása. Ugyanis mint rendőrfőnök mindig azon volt, hogy idegen állampolgárokat Pápáról vagy az országból kitegye, így méltán félek, hogy a magyar állampolgárságom elé akadályokat gördít. Hiszen nagy mértékben tőle is függ a város polgárává fogadás. Az egész ügyet átadtam Fadgyas dr.nak, ő azonban éppen most katona.

A Felvidékre irányuló terveimet Tanár Úr tanácsaihoz alakítom. Ugyanis lelkesedésemet a következő gondolatokkal fékeztem: pénz hiányában nem érdemes komoly hülésnek és hiányos étkezésnek kitennem magamat. Ugyanis a gyomrom semmivel sem jobb, mint azelőtt volt, sőt hogy egyáltalán életrehozam, tegnapelőtt vettem egy üveg Igmándit. Eredmény ugyan eddig még nem volt, de már az a tény, hogy a gyomrom a víz hatása alatt mozog igen nagy változást hozott közérzetemben. Tavaly lakott itt az internátusban egy orvos, aki most az Új Szent Jánosban gyakorol. Mikor tanácsot kértem tőle sürgős gyomor problémámra vonatkozólag, megígérte, hogy szegénységi bizonyítvánnyal felvetet a kórházba s kollégáival együtt átvizsgáltat. A szegénységi már megjött. Tehát a két ok ez, bár a téli felvidék, téli emberek igen érdekelnének. No de remélem megérek még egypár telet és majd akkor egy igen kedves barátom, Pap Iván (sánta fiú belesegített az ábrázoló rejtelmeibe s a karácsonyi vakáció három hetében akarunk készülni az alapvizsgára. Szívesen tanulok a karácsonyi vakációban, mert idén még nagy olaj terveim vannak. Ez a harmadik ok.

Amennyiben a mohácsi művésztelep engedi, (oda is igen nagy kedvvel megyek) úgy igyekezni fogok Tanár úrékkal táborozni menni. Ugyanis hepe-hupás hegyi falukat, hegyi rugaszkodásokat és hegyi embereket rajzolni és festeni régen szeretnék.

A belpolitikai helyzetre vonatkozólag (gondolom, Tanár úrék is erősen tárgyalják) az internátusban és az akadémián igen nagy és őszinte a felháborodás. Akkor, amikor a ruszinok majd térdenállva könyörgik a segítséget és a bevonulást, amikor a magyarság vezetésére hivatott urak személyi antipátiából származó hisztérikus jeleneteket rendeznek. Politikai kalandorságuk kiélésére ily időket választanak. nem átalják a magyar nemzet soha vissza nem térő nagy lehetőségeit artikulálatlan kiabálásukkal beszennyezni. Ott, ahol Echadt Tibor is a földreform ellen küzd, igen nagyok a bajok. Reméljük, hogy Horthy emberhez méltó nemes higgadsággal rendet teremt ebben a piszkos kavargásban.

Nem régen két fametszővel ismerkedtem meg, Gy. Szabó Bélával és Nagy Imrével.

Gy. Szabó igen szimpatikus szerény és kisigényű fiú. Sokat mesélt a balkáni barangolásairól, teknősbéka és skorpió kalandjairól. Most állandóan a grafikán dolgozik. Nagyon szép színes fametszetei vannak, a legújabb dúcai igen közelednek a japán metszetekhez. Egyébként, most a grafikán óriási fellendülés van. Annyian iratkoztak ide be, hogy aki későn jön, szekrények tetejére és asztalra kell üljön, hogy rajzolhasson. A fellendülés eredménye, hogy szombaton délelőtt és délután van modell.

Nagy Imre kis kopaszfejű és még kisebb szemű székely. Az erdélyi képzőművészek kiállítására

hozta Pestre az anyagot. A kiállítás ugyan elmaradt tavaszra, de ő itt maradt egy kicsinyt, elkölteni a pénzét. Elmondot sok székelly ízű viccet, kijelentette nekem, hogy az ember mindig azt csinálja, amit nem tud. Most gyűjti a tapasztalatokat és üres óráiban fazekakat ragaszt.

Jóska a képpel eddig nem tudott semmit sem csinálni, mert aki érdeklődött a kép iránt, nyomtalanul eltűnt. Pék Sanyi kint van most az Epresben, idén csak egyszer láttam, de nem beszéltem vele. Elek Pali Hajmáskéren van.

Bp. 1938. nov. 24.

Kiváló tisztelettel
Iscserkov András”

A tanévi beszámoló ismét Somogyi Józsefről érkezett Pápára. A szobrász „jövője” szempontjából két momentumot emelünk ki. Sikerült elnyernie a nagy gyakorlattal bíró, elismert Pátzay Pál szimpátiáját, aki segítő kezet is nyújtott. A gesztus annál is inkább lényeges volt, mert nem érezte a „hivatalos mester”, Kisfaludi Strobl Zsigmond szándékait, törekvéseit támogató érdeklődését.

9.

„Ásványráló, 1939. VII. 23.

Mélyen Tisztelt Tanár Úr!

Olyan régen írta, hogy már az idejét sem tudom. Igaz olyan különös dolgok nem történtek velem. Pár szóra azért beszámolók az évről.

Tanulmányi szempontból elég jól sikerült 2 jóm volt, 4 kitűnő a többi jeles.

Sokkal jobban örültem, hogy Aba Novák révén – nála vagyok alakrajzon – igen kellemes ismeretségbe kerültem Pátzayval, én ismertem már ugyan, de ő nem emlékezett rám, mert Aba-Novák növendék koromban mindössze talán 2-3 szor találkoztam vele, szóval csak ismertem semmi több nem volt. Most újból megismertem s mondhatom igen örülök. Azóta már sokszor voltam nála s mind jobban megszeretem.

Bemutatkozásomnál jóformán szóba sem állt velem míg nem mutattam fényképeket ill. ő kérte, mondván »hiába mondja a közmondás, ő mégsem szóból ért«. Vittem magammal több pestit s a Pápán maradt macska fényképét. A medvém (ezt tanár úr nem ismeri, kb. 3/4 m hosszú álló helyzetű örvösmedve, szintén fekete műköből – ígérem több nem lesz fekete műkö, csak akkor már igen tetszett – szóval ez s a macskám, de főként az utóbbi nagyon tetszett meg neki. Annyira, hogy kő után járt nekem, hogy a macskát újból rögtön kőbe faragjam meg. Tanulmányi elfoglaltságom miatt ez pesten nem lett kész. Itthon azonban már elkezdtem. Azóta mint említettem gyakran voltam nála, mert Aba-N. mondta, hogy csak járjak, mert Pátzay kellemesen nyilatkozott rólam. Örültem, mert Strobinál bizony nem vagyok valami »fejes«. »Mi értelme kedvesem ennek az állatmintázásnak« mondta, ha észre vette, habár csak d. u. csináltam. Különben a studium mintázáshoz is olyan jól hozzá szólt Pátzay, mert én bizony most aztán minden dolgomról vittem hozzá fényképet s inkább ő korrigált mint Strobl. Az évről kész dolgom nincs csak az a medve és egy szintén ¾ m magas fülesbagoly »uhu«, egyelőre gipsz, de lehet, hogy megfaragom v. műkö lesz. Pátzay csak féli készen látta, akkor elég jó korrektúrát kaptam rá. Elkezdtem most évvégén egy álló nőstényoroszlánt, de nem készült el, ledobtam, ősszel majd újra felrakom. Csináltam aztán állandóan fej s akt studiumokat, de nem tudtam annyira vinni egyet sem, hogy leöntöttem volna. Majd az ősszel.

Most megakadt a macskám faragása, mert mandula operáción estem át – tegnap jöttem csak haza s részben mert aug. 1-én művésztelepre megyek Sátorhegyre Mohács mellé rengeteg ökor, bika, bizony szóval állat. Rajzolni fogok s plasztilinből vázlatokat csinálni s majd télen műteremben az alkalmasakat szoborrá fejleszttem. Megkaptam mind a két hónapot, de mandulám miatt csak most mehetek.

Fényképem csak ez van de ez is rossz mert igen aluról van fényképezve a baglyom kiállása kb. ilyen (kis tollrajzot illesztett ide!), nem valami jól sikeredett ez a rajz, olyan mint azok a krokik voltak

ISCSEREKOY A. : Két arc

tavaly

*Hát Tanár úr, hogy van. Bizonyára valamerre külföldön jár ismét.
További jó nyaralást kívánok*

mély tisztelettel

Somogyi Jóska"

•

Három „első” akadémistájára A. Tóth Sándor végtelenül büszke volt. Évtizedekkel később is emlegette őket, ha a kollégium tehetséggondozó érdemei vagy saját tanári munkálkodása került szóba. Együttes szereplésükre 1942-ben került sor utoljára a felépült új rajzteremben.

A tanév végén megrendezték a hagyományos rajzkiállítást, amelyet érkezése óta „elvártak” a lelkes tanártól. „A rajzkiállítás egyik felét a tanmenet bemutatása jelentette, másik felét a tehetségek java termése, amiben nem volt hiány” – olvasható emlékirásában. „Nemcsak a diákok képei kerültek ekkor a falakra, hanem a művészekké vált öregdiákok egyes régebbi és újabb alkotásai is kiállításra kerültek, többek között Somogyi József szobrai” Az egyik helyi lap kis írása ennél többről tudósított: Négy főiskolás – három végzős! – és Pék Sándor mellett a tanulók élén Mórítz Sándor műveit is bemutatták.

A tehetséges celldömölki diák már a következő generáció ígérete volt, akire nagy hatással volt kedves patrónusa. Karácsonyi üdvözlő kártyáját díszítő linómetszete vitathatatlan rokonságban van A. Tóth hagyományos újévi üdvözlő metszeteivel.

10.

Levelezőlap Postabélyegző: Celldömölk, 940. dec. 20.

„Nagys. Tóth Sándor

Koll. tanár úrnak

Pápa

Jókai u. 16.

Áldott karácsonyt és újévet kívánunk: Mórítz Sándor és László"

A lap hátoldalán: Ábelt, a kuttyáját, csóvás csillagot, a háttérben behavazott házat, erődtemplomot ábrázoló kép látható.

•

Nyolcesztendei tanulás után sikerült Mórítz Sándornak is az érettségi és felvételt nyert az akadémiára. Szinte azonnal felkereste soraival a kollégium rajztanárát.

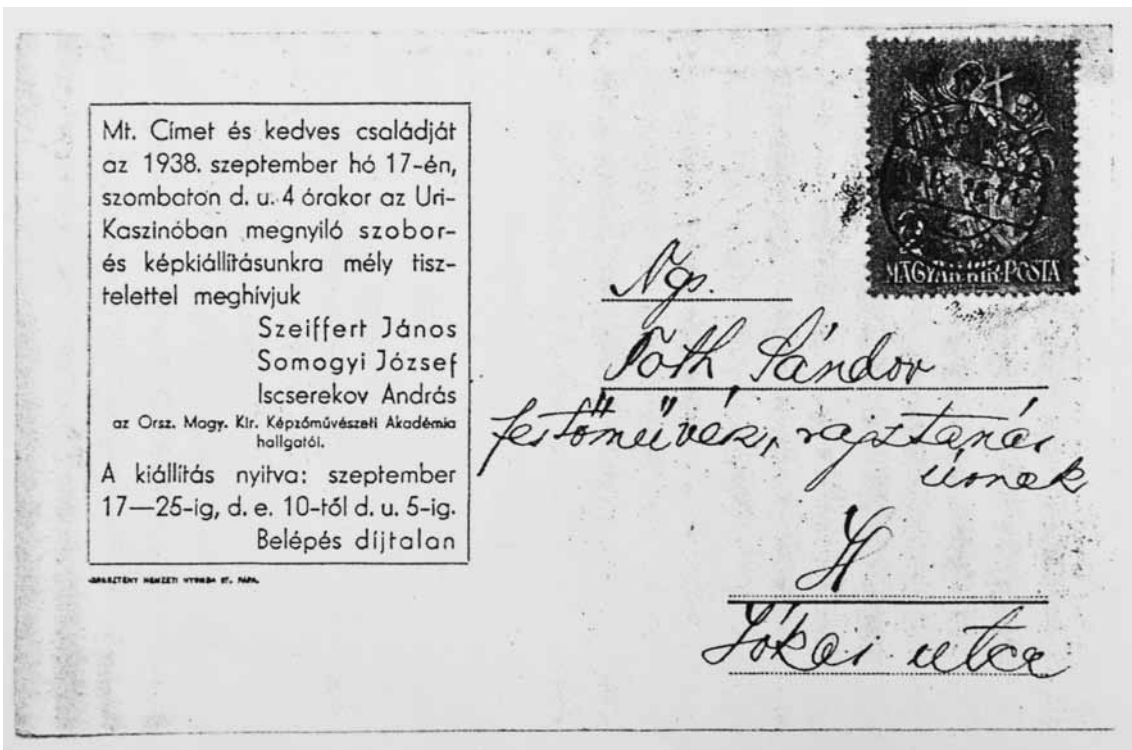
11.

„Kedves Tanár Úr!

Budapest, 43. IX. 30.

Bocsánatot kérek, hogy a felvételi eredményét csak most tudatom. Ez azért van, mert Édes Pista nekem azt mondta, hogy a Tanár Úr kedden Pesten lesz, közben levelet kapott mely szerint csak szombat. Tudva a címét, mindjárt fel is keresem levelemmel Tanár Urat, mely talán előbb meg fog érkezni.

A felvételi hála Isten sikerült. Elég sokat izgultunk különösen a kihirdetés előtt. Azért éreztem, hogy sikerülni fog mert láttam hogy sok gyenge rajzoló van. Különösen a lányok között voltak sokan.

Azért mégis elég sokat vettek fel közülük.

Gallétól az 56 gyerek közül állítólag kettőt vettek fel. Ő minden lelket kiszed tanítványaiból. Szörnyen száraz munkákat csináltak mind mégismertem őket, hogy Gallésok. Miskolcra mind a tízönket felvették. Nem is számítottunk rá. Azt hiszem Burghardt mesternek köszönhetjük.

Szombaton lesz a beiratkozásunk 110 p. be fog kerülni. Nagyon kíváncsi vagyok ki fog felvenni az osztályára. Nagyon szeretnék Szőnyiehez kerülni. Cseh Szombati főorvos úr is kizárólag azt ajánlotta, irt is egy bankár barátja Szőnyinek; ha hozzá nem sikerülne mégsem akkor csak Rudnayhoz megyek. Kár hogy már öreg és nagyot hall. Hozzá is nagy kedvem lenne menni. A többihez semmi esetre sem. Volt itt G. Szabó Kálmána szobatársamat látogatta meg, ő is képzöm. velem együtt, őt is felvették. Ő különösen óv Burghardtól, bár egészen nem értem meg.

Csudálkoztam, mikor hallottam, hogy mégis el tetszett látogatni Pápáról. Biztos a hosszú vakáció miatt. Gyönyörű ősz lehetett arra is. Bizonyára ki is aknázza a Tanár úr. Én is haza fogok menni pár nap múlva szüretre, természetes a gyönyörű színek mellett nem fogok tétlenül haladni.

Tanár Úrnak és kedves családjának szeretetteljes üdvözetemet küldve, maradok hálás tanítványa:

Móritz Sanyi"

Nem késlekedett megosztani a főiskolai élet első heteinek élményeit sem. Soraiból kiolvasható, hogy a vidékről felkerült fiú gyorsan megtalálta helyét az új életközegben. Keményen hozzáállt, hogy kellően felkészüljön hivatására, a művész pályára. Igyekezett teljesíteni a nem könnyű követelményeket. Kiállításokat látogatott, pályázatokra készült, s merész lépést is fontolgatott. Közben ápolta bensőséges kapcsolatukat is: tájékoztatott, érdeklődött és kérést továbbított pápai tanárához.

12.

„Bpest, 1943. XI. 3.

Kedves Tanár Úr.

Hosszú hallgatásom után most megint felkeresem tanár urat levelemmel. Hallgatásom oka részben az, hogy nagyon el voltunk foglalva, részben pedig nem is volt sok írni valóm. Csak teltek egyformán a napok, nagyon sokat dolgoztunk. Mindennap 8-12-ig egyfolytában, úgy hogy délben már annyira kifáradtunk, alig láttunk, akkor fel a villamosra és szaladni az ebédért, 2-re pedig vissza a főiskolára az elméleti előadásokra. Este azután örülünk, ha pihenhetünk. Node kifogást úgyszólván találhatnék, amennyit csak akarnék. Lényeg az, hogy nem írtam és most jóvá teszem ezt a hibámat. Igaz, még csak egy hónapja volt itt Tanár Úr. Édes Pista említette, hogy hazautazik, nagyon megirigyeltem és én is hazaszaladtam az ünnepekre. De, úgy látszik nekem nem érdemes itthagyni Pestet, mert multkor ebédem nem volt egy héttig amikor visszajöttem, most meg vacsorám nem lesz, mert csak személyesen lehet kiváltani a jegyeket. Mikor visszajöttem ma, kislát, hogy nincs előadás mert sztrájkba léptek az egyetemisták. A románok bezártak 3 iskolát, Kolozsváron kizavarták az egyetemről az oláhokat, az egyetemet bezárták, szimpátia. Debrecenben azt is bezárták, végre csatlakozott hozzájuk a Pázmány és a József nádor is. Most azután várjuk a fejleményeket.

Felhoztam egy pár keretezett képet Pestre szeretnék bevinni egyet-kettőt a téli tárlatra a Múcsarnokba. Nagyon kíváncsi vagyok, mit szól hozzá Tanár Úr. Szeretném beküldeni a floxos virágcsendéletemet,, a Ruszek utcát, és a szalóki hidat. (Itt kis rajz a hídról!) Tanár Úr látta az őszi tárlatot? Azt hiszem szörnyű dolgok voltak ott, a fő termekben legalább is. A közönségnek is furcsa ízlése van, nagyszerűen kiválogatja az alját, (mélyére nyúlnak) Kássa Gábor eladott legalább 4-5 képet, Ősz Dénes pedig aki engem elragadott, eladott egyetlenegy képet és volt kinn vagy 15 munkája. Gyönyörű akvarelljei voltak, nagyszerűen bánik a vízzel. Láttam a grafika 150 éve c. kiállítást is a fív. képtárban. Jelenleg is sok kiállítás van pesten. Alkotásban Vajda Lajos emlékkiállítása. Fantasztikus dolgok Két képéről ki sütöttem, hogy fejet ábrázolnak. Pohárnok Z. a Múbarátban, a

műteremben Pintér Szalomban a KUT állít ki, ezeket még nem láttam.

Most már nem sokára sor kerül Tanár Úr kiállítására is. Talán jól emlékszem a műbarátbanlesz. Most várjuk a kompozíciós pályázat kiírását nagyon kíváncsi vagyok milyen témára adnak. Úgy mondták, hogy Rudnay-nál már kiadták, valamilyen bibliai téma, Krisztusról, de már nem emlékszem rá.

Ne tessék haragudni Kedves Tanár Úr, hogy ilyen csúnyán írok de nagyon sietek, mert gyorsan szalad az idő.

Bizonyára nem bánja már Tanár Úr sem, hogy vége a hosszú vakációnak. Itt is megindult már a diáksereg az iskolába. Csicsával találkoztam, most meg jogász lett. Nem tudom hol köt ki. Mondta, hogy Rohonczy járt pesten és nem találkoztam vele. Nem tudom vajon hová készül ő?

Édesanyám kérésére szeretném megkérni Tanár urat, hogy Laci öcsémet a szertár körül vagy bármilyen szolgálatban tessék minél többször igénybe venni, addig míg a vonatjuk indul, mert ha szabadideje nagyon sok van, akkor csak rosszkodik ott.

Megkezdődik lassan a művészi rajzis csak kár hogy most a szép őszi aquarellezések elmaradnak. Most már hideg van mi is azért nem merünk kimenni. Üdvözlöm a művészi rajzos fiúkat és minél eredményesebb munkát kívánok nekik.

Tanár Úrnak és Kedves Családjának legszívélyesebb üdvözlömet küldve és levelét várva maradok hálás tanítványa Mórítz Sanyi

VII. Hársfa u. 59. sz.”

Epilógus

A mind bonyolultabb történelmi helyzet sem távolította el teljesen A. Tóth Sándort tanítványaitól. 1944 januárjában négy dunántúli festő rendezett kiállítást a Műbarátban. Egyebek mellett a Kállai Ernő által is méltottot tárlaton Csehi Nándor társaként két régi barát, Gy. Gallyas Frigyes és A. Tóth Sándor, valamint utóbbi tanítványa, akkor már Istenes-Iscserekov András művésznéven, alkotta a kvartettet. Tavasszal pedig a már szülővárosában önállóan bemutatkozó főiskolás Mórítz Sándor ügyében vállalt szerepet. A kis katalógus előszavát – Egy művész indul cím alatt – a Tanár Úr írta, aki nem volt rest tárlatvezetést tartani Celldömölk közönségének. A helyi lap beszámolója kétségtelenül tette: „Az eddigi eredmények nagy részben az ő kegyelmet nem ismerő, de reális és elfogulatlan kritikájának és korrektúrájának köszönhetők”. Az eseményről kis cikkben tájékoztatta a pápai közönséget is.

A sors azonban szomorú kötelezettséget is rótt vállaira! Istenes-Iscserekov András diploma nélkül zárta le akadémiai stúdiumait és visszatért Pápará. Közben több kiállításon szerepelt, különösen virágcsendéleteit és balatoni tárgyú képeit ítélte meg elismerően a kritika. „Balatoni tájai csak úgy lebegnek (...) a tájakon egy-egy színfolt, egy-egy villanás, egy-egy vonal elhelyezkedése a japán klasszikusokat juttatja eszünkbe”. Egyértelműen kedvező fogadtatása sem akadályozta meg lelki tájai egyensúlyának felbillenését, amely 1947-ben öngyilkosságba taszította. Emlékiállítását az immáron kolléga A. Tóth Sándor szervezte számukra oly kedves kollégiumi rajzteremben, 1949-ben. Megnyitójában nagyra értékelte a csonkaságában is gazdag termést. Pápai sírba áthelyezését és emlékjel állítását azonban nem sikerült megvalósítani. Mezölaki sírja csaknem feledésbe merült. 2002-ben fejfával jelölték meg a rendbe hozott sírt és felavatták Heitler László domborművét.

Lelki teherként kellett elviselnie Mórítz Sándor korai távozását is. A Munkácsy-díjas festő 42 éves korában gyógyíthatatlan betegségben hunyt el. Szülővárosában állandó kiállítása nyílt, de ma ez nem látható.

Szeiffert János rajztanárként működött Újpesten. Komolyabb kiállítása csak külföldön volt. Rohonczy János (1923-1988) pályáját a háború és a hadifogság törte meg. Üzemi dekoratorként dolgozott Tatabányán.

A legnagyobb karriert kétségtelenül, Somogyi József érte el. Mestere tanúja lehetett az elvetett mag szárbá szökkenésének. Körtéri szobrászatunk díjakkal elismert meghatározó egyénisége volt. Pápan Petőfi szobra és Nagy László domborműve emlékeztet a kollégium egykori diákjára.

Salamon Nándor

A 2001. szeptember 11-i megrendítő események világtörténelmi jelentőségét ma még nem látjuk tisztán, de szeptember 11-e után – és ezt mindenki érzi -, valami véglegesen megváltozott. Az egykor büszkén az ég felé törő tornyok, - egyesek szerint a hübrisz, az elbizakodottság szimbólumai – leomlottak, s a helyükön tátongó hatalmas és fenyegető űr, a hemiszférák és világkultúrák háborújának sejtelmét ültette el a lelkekben. Azóta hét év telt el, de az ettől való félelem és szorongás nem szűnt meg, sőt csak erősödött, és félok, hogy ezt az érzést nem lehet majd újabb és még magasabb tornyokkal megszüntetni.

Bárdy Margitot Berlinben érte el a New Yorkot ért támadás híre, és mint írja: Veszprémben kiállított objektjei, akkori lelkiállapotának, a megrendülésnek „tárgyasulásai”. Bárdy objektjeinek éppen ezért nem sok közül van a Robert Rausenberg vagy a Jasper Johns féle pop art munkákhoz, vagy a művészetről szóló diskurzusokhoz. Az itt látható művek talán leginkább Daniel Spoerri „csapdaképeivel” rokoníthatóak, amennyiben azok is, a társadalmi, politikai „riasztórendszer” szerepét töltötték be, igaz csak nagyon áttételesen „mindig egy gondolat vizualizálásaként”. Spoerri soha nem vállalta azt a tanító, direkt politizáló szerepet, amiért Joseph Beuysnak egykor betörték az orrát.

Bárdy Margit viszont tudatosan vállalja a szubjektív-politizáló művész szerepét, így a kiállításon látható munkák esetében elsősorban a „szubjektum” és az „objektum” szavak eredeti jelentéseire kell gondolnunk. A „subjectum” szó szerint „alávetettet”, az „obiectum” pedig „ellentéset” jelent. A szubjektum-objektum viszonyban az objektum az, aminek mi „alá vagyunk vetve”. Ugyanakkor az objektum a szem elé állított dolgot, a megfigyelés tárgyát is jelenti, vagyis az itt látható „objektek” a világ kicsinyített színpadát állítják elénk, amelyen keresztül a művész, az alávetett szubjektum „üzen” nekünk.

Valójában azonban ez sem ilyen egyszerű, mert Bárdy csak nagyon nehezen ismeri el az „alávetett” helyzetet, és mint egy olyan művész, akire az orosz avantgard gondolatrendszere és esztétikája alapvető hatást gyakorolt, direkt harcot hirdet, mint egykor Eisenstein, vagy El Liszickij. Ez a politikai direktség jellemzi például azokat a kollázs és montázs technikával készült munkáit (Demo, Keresztapa, Kabul), amelyeket formai tekintetben nehéz objektumoknak tekinteni, inkább a húszas évek fotómontázsait idézik fel, és ezekről elmondható, hogy régen nem mertek már ehhez a hagyományhoz ilyen bátran hozzányúlni.

Következő csoportját alkotják a műveknek a kereszt (Rózsaszín kereszt, Fehér kereszt, Sárga kereszt, Kereszt kapuval, Kereszt számlával), amelyeket nehéz értelmezni, különösen azért, mert a kiállításon nem különülnek el a többi alkotástól, noha szimbolikus erejük szériaként talán jobban érvényesülhetett volna. Itt újra szóba lehetne hozni egy orosz művészt, Malevicset, akinek viszont „szuprematista semmijét” nem lehet még a tragikus napon készült éttermi számlával sem élet közelivé, vagyis „tárggyá” tenni.

Sokkal több izgalmat nyújtanak a színpadi díszletterveket idéző objektek, nyilván nem véletlenül, hiszen ez volt évtizedeken át Bárdy Margit igazi alkotói terepe. Ezek a munkák, mint – A Balett a fa alatt, Könyvtábla gyermekkel, Hüllámos karton kis zongorával, Cipős bombázó, Négyzetes levendula – hogy az orosz művészeknél maradjunk, Vladimir Tatlin költői színpad képeinek fantasztikus világát idézik fel.

Újabb csoportot alkotnak azok az objektek, amelyeknek legalábbis számomra egyáltalán semmilyen politikai vonatkozásuk nincs, kevésbé retorikusak, mint a Bin Ladennel kapcsolatos montázsok, amelyeknek keretezését is egy kissé erőltetettnek tartom. A Kék kis csipkével, Kereszt kék horizonttal, Frusemur két székkal, inkább arról a létezésről vallanak, ahol szubjektum bizony meglehetősen alávetett helyzetben érzi magát, és úgy tűnik, hogy csak egy-egy pillanatra menekülhet ki magányából, ami nem is olyan nagy baj, ha a művészetben egy darabka házára találhat.

NACHTSTART eines amerikanischen P-51 Kampfflugzeugs von einem Luftwaffenstützpunkt in England

SZÉPEN A SZÉPRŐL – EGY GÖMBÖLYŰ VILÁGRÓL

Mikor tavasz végén, nyár elején – az Ünnepi Könyvhét egyik veszprémi rendezvényeként – a Várban, a Dubniczay-házban Raffay Béla könyvének bemutatójára készülődtünk, fültanúja voltam, amint egy ifjú újságíró hölgy az alábbi kérdést tette fel a művésznak:

– Nagyon szép ez a könyv! Ki készítette és mi van benne?

Az újságíró társadalom képviselőjében elsüllyedtem a szégyentől. Ilyen ostoba kérdést! Ki kellene nyitni a könyvet, belelapozni, olvasni nem is muszáj, elég a képeket nézegetni...

Gyönyörű könyv! Ennél szebb csak akkor volna, ha a borítója – mint a régi szép időkben –, keménykötésű lenne, de manapság ez annyiba kerül, hogy lehetne akár aranyból is. Tehát megértem, miért ilyen a borító, amely így is méltóságteljes és ötletes. A címlapon a kőszobor mintha ősi időkben származna, jó választás, hogy épp ez a mű az első élmény. Mikor a könyv végére értem, a belső borítón, a címlap kontrasztjaként egy piros szemű szörnyecske nevetett rám, mintha azt mondaná: – Na, mit szólsz? Ugye neked is tetszik?! (Most vettem észre egy hiányosságot: bár a borítókon szereplő művek belül is megtalálhatóak, jó lett volna külön is feltüntetni adataikat. Ezen kívül még egy hibát találtam a könyvben, de az olyan apró, hogy rajtam kívül úgysem veszi észre senki. Ennyi hiba kell, már kabalának is!)

Fekete könyv! Még ruhában is elegáns a fekete, miért ne lenne elegáns könyvben? Ráadásul remek ötlet, hogy a szövegek – nincs sok belőlük, de amennyi van, éppen elég –, fehérre nyomtatódtak, a képek háttere pedig fekete. Szerencsére e fenti elmélet alapján a könyv zöme elegánsan fekete. Az arány is helyes: a szöveg nem nyomja el a képet. Egy szobrászról ne szavak regéljenek, beszéljenek a képek.

Pontos könyv! Minden benne van, amit Raffay Béláról tudni illik, vagy szakemberek számára, tudni kell. Életrajzi adatok, kiállítások, köztéri munkák, díjak, kitüntetések, tömör vallomás a művésztől és a művészről. Az életrajz különösen tetszett: szűkszavú, lényegre törő, de az adatok mögött mindig ott mosolyog az ember.

Képes könyv! Nem is akármilyen képekkel! Szép formákat nem nehéz szépen fényképezni. Inkább az a veszély, hogy túl szépen akarják. A sima, zárt, önmagukban az

egész – a világmindenséget – hordozó szobrokat is kerti törpévé lehet alacsonyítani, ha fotójuk túlcicomázott, kellekkel tálalt, mesterkélt kompozíciójú. E képek készítői – többen vannak, de valamennyien mesterei szakmájuknak (művészetüknek) – nem estek ilyen hibába. Ezek a képeken a plasztikák nem főszereplők, hanem egyetlen szereplők. A fény épp annyi és épp olyan, ami ahhoz kell, hogy a szobor gömbje leguruljon a könyv lapjáról. S ezek a szobrok gurulnak, szerteszét a szobámban, mióta a könyvet lapozgatom. Van olyan kép is a könyvben, amely önálló műalkotás. Gáspár Gábor Múterem-részlet című fotóján a művész is szerepel. Mint a hetedik napon a pihenő Teremtő, fent, a bal sarokban állva néz vissza a műre, művei sorára. Nem elégedett. És nem elégedetlen. Csak nézi, nézi a megalkotottakat, s útra bocsátja őket. Szelényi Károly az Egry József mi a kő című plasztikát fotózta úgy, hogy az egyszerre monumentális és aprócska kavics. Kis magyar galaxis a címe annak a fotónak, amelyet Raffay Gergő készített. Lám, hibásan fogalmaztam, mert a szobor-kompozíciónak ez a címe. Igen ám, de a valódi galaxisához kell a márvány alapon tükröződő kopár faágak hálója is. Csak itt és csak innen nézve valódi a galaxis, különben talán megmarad golyó-égitestek egymásmellettiségének. Az apa maga mellé engedte alkotónak a fiát, közös a mű, teljes az alkotás.

Mesekönyv! Kisfiam, amikor tehetted, elemelte asztalomról az albumot, s nézegette. Hosszú ideig lapozgatta, kicsit össze is kente. Este, lefekvéskor – a családi szertartásrend szerint – ő volt soros a mesemondásban. Meséjében a kis gombóc találkozott a csúf békával, a bagoly tanácsára elvándoroltak a mindentudó ős öreganyóhoz, aki a kővé változott királylányt fiatal szépséggé varázsolta vissza. Hazafelé még meg kellett küzdeniük a vizet köpő sárkánnyal, s otthon mindenki boldogan megölelte egymást. Mikor fiam elaludt, újra átlapoztam a könyvet, s megtaláltam benne meséjének minden szereplőjét. Ha eddig nem tudtam volna, most akkor is megértettem, milyen ősi, mennyire elemi motívumokból felépülő Raffay Béla művészete. Fiam a bizonyíték, hogy mindez belefért e könyvbe.

Becsapós könyv! Csalóka az albumban, hogy melyik szobor mekkora. A képek alatt nincsenek segítő adatok, a könyv végére kell lapozni, hogy ezeket megismerjük. Jó így! Én dönthetem el, hogy gigantikus térplasztikának, vagy apró kavicsnak látom a szobrot. Ez a relativitás egyébként jellemző Raffay Bélára: képes apróban is monumentalist készíteni, s a hatalmas nála tud olyan egyszerű lenni, mint egy víz csiszolta folyami kavics.

Tőlem a szerkesztő a Raffay Béla művészetét bemutató albumról várt ismertetőt, recenziót, esszét... Egész eddig több-kevesebb sikerrel meg is maradtam ezen az ösvényen. De egy díszes ékszernek bármennyire mives a nemesfém foglalat, a lényeg akkor is a benne lévő drágakő. Szép foglalat a könyv, de a benne lévő szépség fontosabb.

Gömbölyű formákkal megáldott-megvert asszonyként igencsak nagyra értékelem Raffay Béla formavilágát. Ha ő mintázta, minden asszony alakja legalábbis telt, de gyakran kifejezetten gömbölyű. S ha az ő szobrait nézzük, nem is értjük, hogy lehet szép egy kiálló csontú égi-meszélő. Az aktok gömbölydedsége csak a kezdet – világa tovább gömbölyödik, míg végre meglátjuk a marokszobrokat. Ha ezeket nézegetjük – most csak a könyvben szereplő művekről beszélek, de ez is elég –, megértjük, miért gömbölyű a föld, miért gömbpaláston rezegnek a részecskék az atommag körül, miért gömb a világ minden fontos alakja. Ez a tökéletes forma! Ebben benne van minden, amit csak bele akarunk magyarázni, de legfőképpen harmónia van benne, egyensúly, nyugalom. Nem mozdatlan, örök nyugalomra gondolok, néha csak a pillanatot egyensúlyáról, a képzelet harmóniájáról – de akkor is benne van!

G. István László

REMÉLEM, BELÁTJUK

Remélem, belátják, hogy a bemutató vagy a recenzió műfajánál fogva sem tehet mást, mint hogy reményt és látványt összefűz: mondjuk a megértés reményét a szöveg látványvilágával vagy a megértés folyamatosságának, végére járhatatlanságának reményét a megidézés látványosságával, vagyis az emlékezetességgel, az örökre bevésődő képekkel, ebben a kötetben mondjuk a „napraforgó tányérjába, kivájt saszaszembe beleragadó darázssal” vagy a „kerékkötő kopott, levizelt félgömbjével”, amit „mos az eső”. Persze, hogy lehet-e ebben a megvalósult reményben még megértésről beszélni, az más kérdés, mert nem ez a megvalósult remény-e az irodalom egyetlen hiteltel megértése, vagyis a megértés felfüggesztése?

Szándékosan kezdtem elemezhetetlenül hosszú mondatokkal ezt a bemutatót, Rácz Péter új kötete a dosszié-versek megszerkesztett darabjai mentén ugyanis mint egy titkosügynöki jelentés szekvencia-alakzatában a követhetlenség retorikáját, titkos áramát használja művészi

A kavicsszobrok is zárt formák. Amikor ezeket készítette a művész, nem kisebb „társalkotót” választott maga mellé, mint a Jóistent. Vagy inkább fordítva történt: a Teremtőnek volt elég dolga, néhány feladatot épp csak elkezdett, s a befejezést a művészre bízta. Jó kezekbe adta!

Gömbölyű formák, gömbölyű életmű. Egy világ, amely épp úgy jó, ahogy van, úgy teljes, úgy igaz, ahogy a könyv lapjain látjuk. Talán vannak más művei is, olyanok, amelyek „kilógnak” a sorból. De e könyvben a művész önvallomásként nem véletlenül válogatta épp ezeket. Lapozgatás közben megértjük, amit látunk, egy nagy egész részecskéi, minden mindennel összefügg: nyugodt, belső egyensúlyban lévő, harmonikus művész – ember –, s egy általa teremtett nyugodt, egyensúlyban lévő, harmonikus világ.

Végezetül válaszolok az ifjú újságíró hölgynek: a művész készítette a könyvet barátaival és egész eddigi élete van benne.

(Raffay. Művészeti album.

A szerző kiadása. Salföld, 190 oldal)

erővel – úgy nyit ki könyvet, rajzol életrajzi ívet, tár föl értelmezést, ablakot, hogy invitáló gesztusával rögtön titkosít és elhomályosít: „Remélem, belátnak”, invitál a cím, és nincs vinklibe az ablak, az olvasói ráismerés, az értelmező tekintet sosem nézhet szemtől szembe; merőlegesen célzott figyelmét szögbe törí, elhangolja, titkosan szétszórja a perszónákkal (Lali, Emma) és nézőpontváltásokkal árnyalt és felszabdalt anyag. Belátom, hogy nem húzhatok kikristályosodó narratív íveket, pedig erre csábít több megfontolás: áttünésekkel árnyalt, megbolygatót és megszenvedett gyászunka történeti íve látszik a nyitóvers Halotti beszéde idéző negatív elhangolásának gesztusától: „Nem mondtam, hogy meghalt, / megcsalt vagy efféle” az utolsó előtti vers észrevétlen Hajnali részegség-parafrazisáig: „senki nem volt itt, de mégis olyan jó volt”. Vagy ilyen kínálkozó értelmezési ív még az öregeedés, az ötven utáni lét fúgaszerűen ismétlődő Leitmotívjai, a tocsogás, a galuska, a motyogás, a bicikli-togatás mentén kirajzolódó szövegvilág. A kétség kívül megidéződő narratív erőter az azonban felbomlik a Rácz-versek zavarba ejtően önfelszámoló retorikájában – a parafrazis szövegromlás-dinamikája, az újramondások, a rontások

poétikai funkciója, a szavak után keresgélés lebontva továbbalakítható nyelvi leleménye minden azonosítható sorsnarratívát felszámol: de nem az ironia és a távolságtartás vagy a szkepszis karcosságával, hanem valami nehezen meghatározható, pátoszmentes melankólia törmelékességében. Ez a törmelékesség egyrészt a szófacsarások, hangalak-áttünések ironián túli folyamataiban érhető tetten: pl. „Piros labdák” – „mibe lábad” – „lábadozok” (piros labdák), másrészt az akusztikai értelmű szóösszevonások-szócsonkolások ikonjaiban: „toloma mit is tolok / tolo ma biciklit a boltb a” (csak hanyatt ne), harmadrészt Rácz Péter egészen egyéni, nehezen meghatározható szintaktikai és szövegkohéziós eljárásaiban. A szintaktikai eszközök közül kiemelném az interpunkció nélküli sorokba rejtett enjambementok szövegtagoló dinamikáját – ami a versek olvasóját az azonnali átértelmezés termékenyítő döccenéseivel jutalmazza: „pléddel kitakarva ébredsz és aludj / tovább ha álmodban / szavakat ragasztasz / szája szélére” (hangyák ahogy). Másrészt az egész kötetre jellemző a késleltetésnek egy igen ritka fajtája, amikor is nem a téma, a kimondás gesztusa halasztódik el, hanem a téma, a tárgy marad mindvégig rejtve, vagyis úgy történik a kijelentés-kimondás, hogy a közlés előfeltétele fog halasztódni-átalakulni-áthasonulni a mondás kibomlásívében. Ide kapcsolhatók még a dialógusformában írt szövegek (hogy emlékezz rá, rövidfilm, Esti beszélgetés), álló betűs-dőlt betűs felelőszólamai, amelyek drámai elhallgatásokkal, rontott szövegfoszlányokkal, sőt a zárójeles színi utasítást a főszövegbe beemelő gödéli dimenzióváltásokkal „(szünet)” – „Nincs szünet” (Esti beszélgetés) szintén egy folytonosan elmozduló drámai mozgósínházat idéznek meg – keatsi értelemben ezek a szövegek vízre írják a nevüket!

„Remélem, beLÁTNAK”, olvashatjuk a Kalligram Kiadó gondozásában készült könyv fedőlapján.

Gáti Klára

AZ ÉLETÚT ELEJE

Kabdebó Tamás *Életút* c. önéletrajzi könyvét tartom a kezemben. Kétszáz oldal, hetvenöt évről igen kevesnek tűnik, hiszen ez igen mozgalmas, sokrétű, mondhatni szinte páratlanul tevékeny életről van szó. Magyarán nem kapunk mást, mint egy sűrű, ugyanakkor precíz irodalmi igénnyel írt összefoglalót a szerző gyermekéveiről, ifjúságáról és érett férfikoráról. Aki ismeri Kabdebó Tamás életrajzi ihletésű műveit – tíz ilyen van a megírt

Tipográfiailag az ige elválk az igekötőtől: a látás megnagyított betűtípusaival rátelepszik az igekötő fókuszára – a látvány ikonikusságában is mintegy intranszitiv lesz. „Belátunk” – akárkihez, ide, a kötet világába, a vinklibe sosem illeszkedő ablakon keresztül, mintha voyeurökben reménykedne a maga elől is többszörösen elzárt szövegvilág, mintha társ-voyeurt keresne saját anyagához, hogy író-olvasó együtt nézze, lesse közös izgalommal és bűntudattal a mit is?

De hiszen már régen nem erről van szó: belátjuk, hogy a „látunk” felülírja a „be” iránypontosságát, szétszórja a tekintet fókuszát, s már mintegy a látás, a szem pusztá képességének örül – jó látni, jó nézni, hogy ki- vagy be-, hogy meg- vagy átlátni, már rég nem érdekes – a remény főmondata ezt a termékeny szóródást egy furcsa, egzisztenciális függőségben tartja, és minden értelmezést szétfuttat a szövegfelületen. Itt érhető tetten az az egyszerűsödés, létigéhez tartó lecsupaszítás mozzanata, amit László Emese is kiemelt az *És* kritikájában.

Rácz Péter kötetében is modellálja a cím tipográfiai hatásmechanizmusát: az összeálló-szétbomló életér-alakzatok egy fókuszatlanra tágitott egzisztenciális iránytalanságban összegződnek – leginkább talán az elveszett úrhajó nagy záróversében látszik ez. Az iránytalanság retorikai-szemantikai értelemben vett nyitottságot jelent, az ürességet minden megidézett és kimondott jelentése ellenére sosem érezzük. Inkább a telített jelentések gazdagsága szédít el, mert az egzisztenciális ügynöki jelentések, a líra dossziéi ellehetetlenítenek mindenféle nyugalmas eligazodást: az igazi jelentést nem lehet jeleníteni, az igazi látást nem lehet belátni.

(Rácz Péter: Remélem, beLÁTNAK, Pozsony, 2008, Kalligram kiadó, 128 oldal)

negyvenöt könyvből – az kiegészítheti az *Életút* vagy inkább életfolyam kikötőit az *Érettségi* c. első regénytől a *Tariménes Utazásai* c. legutóbbi novelláskötet tartalmával. Mindez nem teszi a szerzőt kizárólag önéletrajzi ihletésű íróvá – mint ahogy például Márai az – hanem olyan emberré, akinek a dunai, dunamenti szemlélete áthatja minden írását. Erre mutat rá Göncz Árpádnak e kötethez írt előszava is.

Érdekes és egyben jellemző, hogy az első 25 év leírása csaknem egyforma hosszú a következő 50 évével, holott a férfikor 50-jében jóllehet több esemény történt, mint az

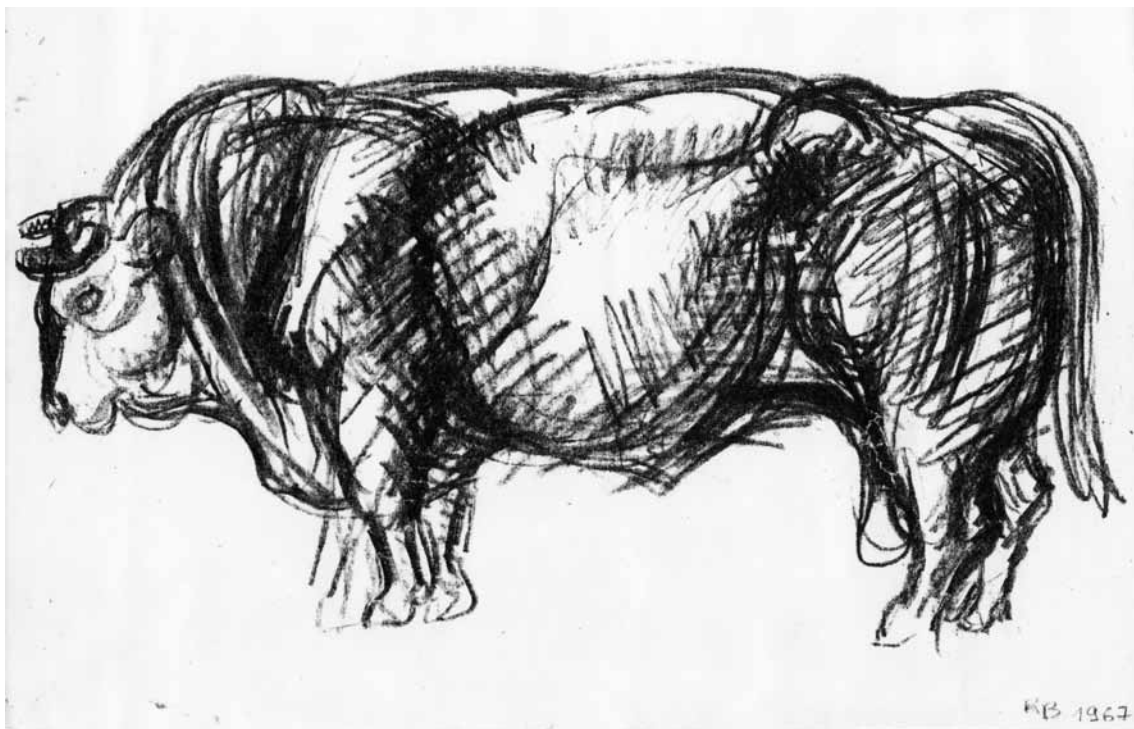
első huszonötben. De hát itt is, mint általában, az ifúság évei a meghatározóak. Tehát Kabdebó volt osztályidegen Baján, Pesten bölcsész és írópalánta, olykor szerencsés, olykor szerencsétlen volt a szerelemben, mint úszó volt válogatott kerettag, vízipótlóként a Budapest I. osztályban spilázott. Részt vett 56 októberi forrongásában, fegyvert is fogott, ezért menekülnie kellett. Ausztriából Angliába repült, idővel megszerezte a brit állampolgárságot, elvégezte az egyetemet, aztán összesen öt képesítést szerzett, három egyetemen. Történelmi doktorátusa mellett van egy római ihletésű befejezetlen diplomája is művészettörténetből. Könyvtárosi képzései révén négy egyetem könyvtárigazgatója lett, három nyugati országban. Mindez persze csak statisztika, ki kell egészíteni a küzdelem leírásával. Tudni kell, hogy külföldön az előrehaladáshoz magasabb fokú nyelvtudás szükséges. Lám, szerzőnk egyetemi folyóiratot is szerkesztett, hat éven át, Maynooth University Record címen, 2000-ig, tehát nyugdíjazásáig. Azóta kizárólag szabadúszó író és fordító, neve 70 kötet címlapján szerepel. Különös, hogy Kabdebó életének egyik legérdekesebb cselekményéről nem ad számot.

Történt ugyanis, 1969. májusában, hogy szerzőnk a londoni TIMES hasábjain felkérte az amerikai NASA holdrakéta állomás korifeusait, hogy a várható amerikai

zászló mellé tűzzék ki az EGYESÜLT NEMZETEK zászlaját is. Ebből az angol világlap hasábjain vita kerekedett, ami azzal fejeződött be, hogy a második holdutazás hajnalán a NASA, Kabdebó Tamás cikkére hivatkozva bejelentette, hogy az emberiséget képviselő zászlót kitűzik a holdra. Azóta is ott lobog. Ez talán felér a DANUBIUS DANUBIA nagyregény teljesítményével, mely 32 kritikát és két irodalmi díjat kapott. Kabdebó kétszer nősült, a két fészekaljából három gyereke van. Megjegyzendő, hogy Kórácz Mária által elkészített bibliográfiájában több mint ezer tétel szerepel.

Az életrajzban különös figyelem járul az életveszélyekre. 56-ban ez adva volt, de előbb a II. világháborúban is. Szerzőnk szerencséje, hogy „bokorugrása” alkalmából nem kapták puskavégre, hogy Rio de Janeiroban, amikor kiúszott a veszélyzónába, nem ölték meg a hatméteres hullámok, hogy a Karib-tengerben nem lett a cápák martaléka és hogy autóbalesetből sikeresen kikecmergett. Ha ez nem így lett volna, szegényebbek lehetünk volna ezzel az életrajzzal, holott ebből az Életútból több mérföldkő hiányzik, mint amennyi benne van.

(Kabdebó Tamás: Életút, Bp. 2007. Argumentum. 196 oldal)

KÉP-TÁR

4. Akt-kroki 1. (1965)
8. Akt-kroki 3. (1965)
13. Törölköző (2007) és Fürdés után (2000)
15. Férfi portré (fotó)
17. Műteremben (1994)
18. Vesztes-győztes (1985)
19. Egylyukú kuporgó (2005)
20. Szent István szobra Tapolcán (2000)
23. Kelet-Európa futása (1993)
26. Endrődi Sándor szobra Veszprémben (2005)
31. Békakirályfi-kút, Révfülöp (1993)
32. Anya gyermekével (2006)
38. Női portré (fotó)
50. Kétlyukú kuporgó (2005)
51. Síró nő (2004)
57. Kőrösfű torzó (1996)
58. Kiegészülve (2004)
59. Két portré (én.)
63. Leány (1981)
69. Önarckép (fotó)
70. Csúfolódó (1969)
75. Király (2007)
77. Maszkok (1965)
80. Műteremben
81. Műteremben
83. Dávid (fotósorozat)
85. Műteremben
86. Művész a műtermében
88. Néger Krisztus (2007)
92. Anya gyermekével (2006), Veszprém
94. Szeretkezők (1995)
118. Bika (1967)
119. Bagoly-kút (2006)

Műtárgy reprodukciók: Erdész Károly,
Gáspár Gábor,
Raffay Béla,
Raffay Gergő,
Szelényi Károly,
Török László

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA, MŰVÉSZET, TUDOMÁNY

Kiadja:

a Balatonfüred Városért Közalapítvány

Felelős kiadó:

Gubicza Ferenc, az alapítvány elnöke
Balatonfüred, Szent István tér 1.

Szerkesztőség:

Balatonfüred, Szent István tér 1.
telefon: 87-581-237
e-mail: tempevolgy@balatonfured.com
Internetes megjelenés: www.vehir.hu

Készült:

600 példányban
a Faa Produkt Kiadó és Nyomda műhelyében
Veszprém, Kistó utca 8.
e-mail: faaprodukt@invitel.hu

Támogatók:

Nemzeti Kulturális Alap
Balatoni Fejlesztési Tanács
Balatonfüred Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Praznovszky Mihály

Főmunkatársak:

Kocsis Zoltán (Budapest)
Szócs Géza (Kolozsvár)
Tomaso Kemény (Milánó)

Szerkesztők:

Filep Sándor (Balatonalmádi)
Hudi József (Pápa)
Szálinger Balázs (Budapest)

Szerkesztőbizottság:

Balogh Miklós (Budapest)
Budai Katalin (Budapest)
Rácz Péter (Balatonfüred)
Kovács András (Balatonfüred)

Szerkesztőbizottsági titkár:

Cserép László (Balatonfüred)

Lapterv és tördelés:

Nautilus Multimédia

Megjelenik évente négyszer

Egy szám ára: 300 Ft

Megvásárolható: Balatonfüreden a Városi Könyvtárban, Veszprémben a Belvárosi Üzletházban,
Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban,
valamint megrendelhető az Alapítványnál postai úton, postaköltséggel

163/985/1/2008

HU ISSN 1789-9265

